

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı

OSMANLI DEVLETİ'NDE BAĞDAT YOLU GÜZERGÂHINDA
MADENCİLİK

Özden AYDIN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Hasan YÜKSEL

SİVAS
Temmuz 2011

**OSMANLI DEVLETİ'NDE BAĞDAT YOLU GÜZERGÂHINDA
MADENCİLİK**

Özden AYDIN

**Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ
Tarihi Bilim Dalı İçin Öngördüğü**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Olarak Hazırlanmıştır.**

**Sivas
Temmuz 2011**

ÖZET

AYDIN, Özden,. Osmanlı Devleti'nde Bağdat Yolu Güzergâhında Madencilik, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2011.

Madenler, devletlerin kalkınmasında öncelikli unsurlar arasında yer almaktadır. Tarihin ilk dönemlerinden günümüze kadar bu öncelik devam etmiş ve yer altı zenginlikleri pek çok devletin birbiriyle mücadelesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti de geniş coğrafyası ile madenler açısından önemli devletler arasında yer almaktadır.

Osmanlı devleti sınırları içerisinde çıkartılan madenler çeşitlilik arz etmektedir ve bu madenlerden farklı alanlarda istifade edilmeye çalışılmıştır. Özellikle altın ve gümüşün bol miktarda çıkartılması ekonomiye ivme kazandırırken, kurşun, demir, bakır gibi madenlerde ordunun güçlenmesi açısından önemli bir katkı sağlamıştır. Ayrıca ihrac fazlası olan madenler halkın günlük ihtiyaçlarının sağlanmasında kullanılmıştır. Sınırların genişlemesiyle maden yataklarının sayısının artması üretimin seri hale gelmesini sağlamıştır.

Bu araştırmada inceleme alanı olarak belirlenen Osmanlı Devleti'nin Anadolu coğrafyasında ve bilhassa "*Bağdat Yolu*" etrafında yer alan maden ocaklarının, ekonomik açıdan hangi şartlarda üretim faaliyetlerine sahne olduğu, üretimin devamlılığı için Maden Emaneti tarafından ne gibi tedbirlerin alındığı, üretim faaliyetlerinde nasıl bir yol izlendiği gibi temel hususlarda hangi tesislerden istifade edilmeye çalışıldığı ve madenlerin taşınması konularında takip edilen prosedürler hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Bağdat Yolu, maden.

SUMMARY

Aydin, Ozden,. The path to the Route of the Ottoman Empire in Baghdad, Master thesis, Sivas, 2011 in mining.

Metals, States that he is among the priority elements. The first semesters of history to the present this priority of the State are involved, and many of the six endowments have continued struggle. Geography of the Ottoman Empire, a large important States with metals.

Within the borders of the Ottoman Empire and during the different areas of diversity in the supply of these metals extracted systematically tried to be. While the impetus to the economy, especially plenty of gold and of silver, lead, iron, copper, removing such mines in the military has provided an important contribution in terms of empowerment. The needs of the people's daily, which is also used in providing the banish on metals. The expansion of production to increase the number of mine were to become the series of borders.

In this study the geography of the Ottoman Empire's Anatolian and designated as the review area, in particular, "*the way of the Baghdad*" around the mines in the mine, the economic circumstances in which the scene is the continuity of the production of mineral production, as well as the measures taken for the Storage, the production activities by what and how to be a way to work, such as basic matters which the facilities and benefits which the metals we tried moving the information about the procedures to be followed metals.

Keyword: Ottoman Empire, the way of the Baghdad, mine.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
SUMMARY	ii
İÇİNDEKİLER	iii-iv
TABLolar	vi-vii
ÖNSÖZ	viii-ix
KISALTMALAR	x
GİRİŞ.....	1
I.BÖLÜM: BAĞDAT YOLU GÜZERGÂHINDA YER ALAN MADEN OCAKLARI.....	6
A.MA'ÂDİN-İ HÜMÂYÛN EMANETİNE BAĞLI MADEN OCAKLARI.....	6
1. Keban Madeni ocağı.....	8
2. Ergani Madeni Ocağı.....	9
3. Uyum Madeni Ocağı.....	10
4. Tevfik Madeni Ocağı.....	11
5. Elbistan Madeni Ocağı.....	12
B.MA'DEN EMANETİ DÂHİLİNDE YER ALMAYAN MADEN OCAKLARI.....	13
1. Gümüşhane Madeni Ocağı.....	13
2. Ordu ve Yöresinde Bulunan Maden Ocakları.....	16
3. Erzurum-Bayburt Arasındaki Maden Ocağı.....	19
4. Hakkâri'de Zırnîh (Kükürt) Madeni.....	19
II. BÖLÜM: MADEN OCAKLARINDA ÜRETİM.....	20
A. CEVHERLERİN ÜRETİMİ VE İŞLENMESİ.....	20
B. ÜRETİM ŞEKLİ VE MEVSİMİ.....	21

C. ÜRETİLEN MADENLERİN CİNSLERİ VE MİKTARLARI.....	22
1. Bakır Madeni ve Miktarı.....	22
2. Üretilen Altın ve Gümüş Miktarı.....	25
3. Kurşun Madeni ve Miktarları.....	29
III.BÖLÜM: KALHÂNELER.....	32
A. TOKAT BAKIR KALHÂNESİ.....	32
B. KEBAN KALHÂNESİ.....	34
C. DİYARBAKIR KALHÂNESİ.....	35
D. DİYARBAKIR KARACADAĞ MEVKİİNDE YENİ BİR KALHÂNE İNŞAASI.....	36
E. GİRESUN UZUNDERE KÖYÜ KALHÂNESİ.....	37
IV. BÖLÜM: İŞLETME VE İKMÂL.....	39
A. MADENLERİN İZABESİ İÇİN YAKIT TEMİNİ.....	39
1. Kömür Temini.....	39
a. Kömür Temin Edilen Yerler.....	41
b. Kömürün Nakli.....	43
2. Kütük Temini.....	44
a. Kütük Temin Edilen Yerler.....	44
b. Kütük Nakliyesi.....	45
B. MADENLERİN NAKLİYESİ İÇİN HAYVAN/ARABA TEDARİKİ	48
1. Hayvan/Araba Temin Edilen Yerler.....	49
2. Hayvan/Araba Nakliyesi ve Nakliye Ücretleri.....	55
SONUÇ.....	68
KAYNAKÇA.....	70

EKLER: KONUYA İLİŞKİN BELGELER VE ÇEVİRİLERİ.....	77
DİZİN.....	102

TABLOLAR

RESİM-1 Gümüşhane Madeni Ocakları.....	16
TABLO-1 Ergani Madeninde Üretilen Bakır Miktarları.....	24
GRAFİK-1 Ergani Madeninde Üretilen Bakır Miktarları.....	25
TABLO-2 Ergani Madeninde Üretilen Altın ve Gümüş Miktarları.....	27
GRAFİK-2 Ergani Madeninde Üretilen Altın ve Gümüş Miktarları.....	27
TABLO-3 Gümüşhane ve Bağlı Madenlerde Üretilen Altın ve Gümüş Miktarları.....	28
GRAFİK-3 Gümüşhane ve Bağlı Madenlerde Üretilen Altın ve Gümüş Miktarları.....	29
TABLO-4 Ergani Madeninde Üretilen Kurşun Miktarları.....	30
GRAFİK-4 Ergani Madeninde Üretilen Kurşun Miktarları.....	31
TABLO-5 Keban Madenine Kömür Temin Eden Yerler ve Kömür Miktarları..	42
TABLO-6 Kütük Temin Eden Yerler ve Kütük Miktarları.....	45
HARİTA-1 Ma'âdin-i Hümâyûn Ocaklarına Kömür ve Kütük Temin Eden Yerler.....	47
TABLO-7 Keban ve Ergani Maden Ocaklarına Deve/At Tedarik Eden Yeler ve Miktarları.....	50
TABLO-8 1833/1249 Senesinde Ergani Madeni Hasılatından Olan Bakır Madenin Taşınması İçin Sivas Sancağı Kazalarına İsbet Eden Araba Miktarları.....	52
TABLO-9 Ergani Madeninden Bakırın Nakli İçin Hayvan/Araba Temin Edilen Yerler.....	53
TABLO-10 1797/1211 Senesinde Ergani Madeninden İstihsal Edilen Bakırın Samsun İskelesine Nakliyesi İçin Sivas Sancağı'na Bağlı Kazalara Taksim Edilen Taşıma Ücretleri (Batman Olarak).....	57
TABLO-11 1809/1224 Senesinde Ergani Madeninde Bakırın Nakliye Ücretleri ve Mübaşirin Hizmet Bedelinin Sivas Sancağı'na Bağlı Kazalar Arasındaki Taksimi.....	58

TABLO-12 1819-20/1235 Senesinde Ergani Madeni'nden 50 Bin Batman Bakırın Tokat Kalhanesine Nakli İçin Taşıma Ücretlerinin Sivas Sancağı'na Bağlı Kazalar Arasındaki Taksimi.....	60
TABLO-13 1826/1242 Senesinde Ergani Madeninde Bakırın Nakli Ücretlerinin Sivas Sancağı'na Bağlı Kazalar Arasındaki Taksimi.....	61
TABLO-14 1834/1250 Senesinde Ergani Madeninde Bakırın Nakliye Ücretleri ve Mübaşirin Hizmet Bedelleri Sivas Sancağı'na Bağlı Kazalar Arasındaki Taksimi.....	63
TABLO-15 1797-1834 Tarihleri Arasında Tokat Kalhânesi'nden Samsun İskelesine Taşınması İstenen İşlenmiş Bakırın Batman Olarak Yerleşim Birimlerine Taksimi.....	65

ÖNSÖZ

Yer altı zenginliği olarak nitelendirilen madenler, devletlerin ekonomik olarak gelişmelerini sağlayan başlıca gelir kaynakları arasında yer almaktadır. Osmanlı Devleti, bünyesinde bulunan maden ocaklarından istediği ölçüde faydalanmıştır. Bu çeşit bir faydalanma gerek sivil hayatta gerekse askeri teçhizatın yapımında ve özellikle çeşitli nitelikte paraların basımında madenlerden yararlanılmıştır. Bu sebeple üretim devamlılığını sağlamak için çeşitli tedbirler almıştır.

Bu çalışmada Bağdat yolu güzergâhı üzerinde ve havalisinde var olan maden ocaklarındaki üretim faaliyetleri araştırılmaya çalışılmıştır. Giriş bölümünde, öncelikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Sivas ve Tokat Şer'iyye Sicilleri'nde yer alan konuya ilişkin belgeler üzerinde durulmuş ve bu alanda daha önce yapılan araştırmalar tanıtılıp değerlendirilmiştir. Ayrıca inceleme alanı olan “*Bağdat Yolu*” güzergâhı etrafındaki madencilik faaliyetlerine dair daha önce bilinen bilgiler söz konusu edilmiştir.

Birinci bölümde, Maden Emaneti dâhilinde yer alan maden ocakları ile Emanete bağlı olmayan, fakat maden rezervleri açısından oldukça zengin olan maden ocaklarından bahsedilmiştir.

İkinci bölümde, maden ocaklarındaki üretim faaliyetlerinin organizeli işleyişi, bu coğrafyada çıkartılan madenlerin cinsleri ile elde edilen belgeler ışığında maden cevherlerinin üretim kapasitelerine ilişkin istatistikî bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Maden ocaklarında ham hale getirilen altın, gümüş ve bakır gibi madenlerin eritilip külçe haline getirildiği tesisler olan kalhânelerden üçüncü bölümde bahsedilmiştir. Özellikle tasnifi yapılan bir belgeden yola çıkarak Diyarbakır Karacadağ mevkiinde yeni bir kalhânenin inşa edilmesi hakkında bilgi verilmiştir.

Son bölümde ise, maden ocaklarında çıkartılan madenlerin arıtılmasında kullanılan kömür ve maden mağaralarının sağlamaştırılmasında kullanılan kütüklerin temin edildiği bölgeler ile kömür ve kütüğün maden ocaklarına taşınması konularına değinilmiştir. Ayrıca, madenlerin ilgili bölgelere özellikle İstanbul'a gönderilmesinde kullanılan nakliye hayvanları hakkında sayısal bilgiler verilmiş ve taşıma işlemine ilişkin çeşitli sonuçlar elde edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Bağdat Yolu güzergâhında madencilik faaliyetlerinin çalışma konusu olarak tespitinde ve araştırma esnasında görüşlerinden istifade ettiğim sayın hocam Prof. Dr. Hasan Yüksel teşekkür ediyorum. Belgelerin çevirilerinde yardımlarını hiç eksik etmeyen Arş. Gör. Zafer Karademir, Ahmet Yüksel ve M. Hilmi Arıç'a ayrı ayrı teşekkür ederim.

KISALTMALAR:

Bkz .	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Fak.	: Fakülte
h.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
m.	: Milâdi
s.	: Sayı
SŞS.	: Sivas Şer'iyeye Sicili
TŞS.	: Tokat Şer'iyeye Sicili
Üni.	: Üniversite
Yay.	: Yayınlayan

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE SINIRLANDIRILMASI

Madenler; vergilerin yanında Osmanlı Devleti'nin ekonomisine can veren başlıca gelir kaynakları arasında yer almaktadır. Özellikle ok, mızrak, kılıç, top vs gibi ordunun silah ihtiyaçlarının karşılanmasında ve ekonomik olarak varlığını devam ettirmesi için madenlerin işletilmesine büyük ihtiyaç duyulmaktadır.

Madenler gerek sivil gerekse askeri alanlarda oldukça geniş bir kullanım alanlarına sahiptir. Kullanım açısından birinci sırada, savaş araç ve gereçlerinin yapımına yönelik olarak harp sanayinin ham maddesi olması, öte yandan da altın, gümüş ve bakır gibi değerli madenlerden para basılması, ayrıca halkın ihtiyaçlarını karşılamasına yönelik olmuştur. İkinci sırada ise, halkın madenden yapılan eşya ve aletlere olan gereksinimi ve talebin fazla olması sebebiyle madencilik sektörü önem kazanmıştır.

Maden ocaklarının buldukları bölgeler yeni istihdam alanlarının oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Maden ocaklarında çalışmak amacıyla kent içinden gelenlerin yanı sıra kent dışından gelenlerinde olduğu bilinmektedir. Örneğin, “ Kastamonu Küre madeninde çalışanların büyük bir kısmını kent dışından gelenler (herhalde çoğunlukla köylü ve göçerler) oluşturmakta idi. (Faroqu, 1997: 217) Özellikle kent dışından gelenler bölgeye aileleri ile gelmesi maden çıkartılan mevkiinin belli bir hareketlilik kazanmasını sağlamıştır. Bu gibi durumlar kentlerin gelişmesinde ve gerilemesinde de önemli bir etken olmuştur. Ayrıca devlet madencilere çeşitli hizmetler de sunmakta idi. Madencilerin günlük ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik yiyecek, giyecek, ahçı, terzi, ayakkabıcı ve bakkalın yanı sıra dini ihtiyaçları için imam ve dini bayramlarda helvacılar da madencilere hizmet sunmakta idi. (Faroqu, 1997: 213) Bu düşünceden hareketle devlet adına belli bir hizmet sektörü oluştuğu düşünülebilir.

Kent gelişimini sağlayan bir başka etkende üretimle alakalıdır. Üretimin yoğun olduğu dönemlerde kent dokusunda bir hareketlilik gözlenirken aksi hallerde ise durgunluk gözlenmiş, yani doğru orantılı bir seyir takip etmiştir. Bu gibi

durumlar devletin maden yönetimine olan politikalarını etkilemiştir. Örneğin, Küre bakır madeninde azalan gelirin gözlenmesi halinde Osmanlı idaresi hem devlet projelerinde hem de serbest piyasada çalışan zanaatkârların yerleşimini teşvik etmeye karar vermesi (Faroqu, 1997: 231) gibi durumlarda üretim düzeyi artmasa da, kent büyümeye devam etmiştir.

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde gerek Anadolu'da gerekse Rumeli'de irili ufaklı çok sayıda maden ocağı vardır ve işletilmekte olan bu maden yataklarını şöylece sıralayabiliriz: **Bakır:** Kastamonu Küre, Ergani, Novaberde, Gümüşhacıköy. **Demir:** Bilecik, Kığı, Samakov, Rudnik. **Altın:** Keban, Ergani. **Şap:** Kütahya, Şarki Karahisar. **Kurşun:** Niğde, Bereketli ve Keban (Tızlak, 1997: 2) yöresinden çıkartılmaktadır.

İşte bu araştırmada inceleme alanımız "Bağdat Yolu" güzergâhı etrafındaki madencilik faaliyetlerinin yoğun olarak yaşandığı coğrafyadır. Bu bölge de var olan maden ocaklarının yanında yeni açılan pek çok maden ocağı da bulunmaktadır. Söz konusu maden ocaklarından elde edilen madenler Osmanlı ekonomisine önemli katkı sağlayan merkezler konumunda olmuşlardır. Daha önce yapılan çalışmalar genelde sadece belli bir bölgenin araştırılması yahut daha özel bir incelemeyi kapsarken, bu araştırmada ise Gümüşhacıköy, Tokat, Sivas, Hekimhan, Malatya, Harput, Keban, Ergani, Çüngüş, Diyarbakır başta olmak üzere belli bir istikamet üzerinden başta maden nakliyesi, kömür ve kütük temini olmak üzere, buralardaki maden ocakları ve üretim kapasiteleri incelenmeye çalışılacaktır.

ARAŞTIRMADA BAŞVURULAN KAYNAKLAR

Araştırmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan vesikalar ile Milli Kütüphane'de bulunan Sivas ve Tokat Şer'iyye Sicillerinde, Bağdat Yolu çevresindeki maden yataklarının işletilmesine, taşınmasına ilişkin belgeler çalışmamızın ana kaynakları durumundadır. Bu temel kaynakların yanı sıra, döneme ilişkin tarihi metinlerden de istifade edilmeye çalışılmıştır. Söz gelimi, Keban-Ergani maden emini Yusuf Ziya Paşa'nın hayat hikâyesini konu alan **Ziyânâme** isimli eser ile Ahmet Refik'in Osmanlı madenlerine dair derlemiş olduğu belgelerden oluşan **Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)** başlıklı eserinden ve Hasan Yüksel'in **m.1776-1794 (h.1190-1209) Tarihli Maden Emni Defteri** adlı eserinden de yararlanılmıştır. Ayrıca konuya ilişkin araştırma ve incelemeler ile akademik seviyede hazırlanmış internet kaynaklarından da yararlanılmıştır.

Arşiv vesikaları olarak en başta, Başbakanlık Osmanlı Arşiv'indeki belgeler yer almaktadır. Bu vesikalar arasında Hatt-ı Hümayûn, Cevdet Darbhane, Askeriye, Bahriye, Meclis-i Valâ ve Sadaret Mektubi kalemleri tasniflerinde yer alan 1771-1862 (Şevvâl 1184-Şevvâl 1278) tarihleri arasında toplam 25 adet belgeden istifade edilmeye çalışılmıştır. Bu belgelerde Keban-Ergani ve Gümüşhane ve buraya bağlı (merbut) maden ocaklarından çıkartılan altın, gümüş, bakır ve kurşun madenleri ile bu madenlerin miktarlarına ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca bu madenlerin arıtılmasında kullanılan kütük ve kömürün Kemah, Kercanis, Kuruçay kazaları ve Palu sancağından talebi hususu ile nakliyesinden istifade edilecek hayvanların Kayseri, Bozok Sancak'ları ve Pehlivanlı aşiretinden talep edildiğine dair bilgileri ihtiva etmektedir.

Konuya ilişkin ikinci temel belge gurubu ise Milli Kütüphaneden temin edilen Tokat ve Sivas Şer'iyye Sicillerinden sağlanan belgelerdir.

Sivas Şer'iyye Sicillerinden 1790-1835 (Receb 1204- Zi'l-ka'de 1250) tarihleri arasında 3-4-5-7-9-12-13-16-17 nolu defterlerde konuya ilişkin rastlanan 21 adet belgeden yararlanılmıştır. Bu belgelerde Keban-Ergani maden ocaklarından çıkartılan bakır cevherinin miktarları ve Samsun'a taşınması için Sivas, Tokat, Amasya, Canik kazaları ve Canik'e bağlı Ezine Pazarı ile Kavak kazalarından istenilen hayvanlara dair bilgiler vardır.

Tokat Şer'iyye Sicillerinden 1772- 1796 (Muharrem 1186- Zi'l-hicce 1796) tarihleri arasında 1 ve 2 nolu defterlerde yer alan toplam 7 adet belgeden istifade edilmeye çalışılmıştır. Bu belgelerde Keban-Ergani maden ocaklarından çıkartılan bakır cevheri ile Gümüşhane ve Espiye maden ocaklarından çıkartılan altın ve gümüş cevherleri ve miktarlarına dair belgeler yer almaktadır. Ayrıca bu belgelerde Tokat kalhânesinden Samsun'a taşınacak madenler için Tokat ve Sivas taraflarından araba ve hayvan isteğine dair bilgiler de yer almaktadır.

Döneme ilişkin tarihi metinler;

Ziyânâme; Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Yusuf Ziya Paşa'nın Mısır seferi boyunca yanında bulunarak olayları günlük tutulması şeklinde tespit ve nakleden kâtabi Darendeli İzzet Hasan Efendi tarafından yazılan bu eserde, Yusuf Ziya Paşa'nın yetişmesi, devlette görev alış, sadaret öncesi Ma'âdin-i Hümâyûn Emin'liği döneminde yöredeki madenlerin işletilmesine dair birinci elden bilgiler bulunmaktadır¹.

Ahmet Refik'in, **Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)** adlı eserinde, Osmanlı devrinde Türkiye madenlerine dair Hazine-i Evrâk vesikalarının ihtiva edildiği, 1559-60/1785-86 (967'den 1200 senesine) kadar Anadolu'da ve gerek Rumeli madenlerinin işletilmesine dair Divân-ı Hümâyûn'da çıkan hükümleri içermektedir. Ayrıca maden yataklarının keşfine, ordu ihtiyaçlarının karşılanmasına ve madenlerin üretimine ilişkin kömür ve kütük tedarikine; maden işletme alanlarındaki asayiş ve güvenlik sorunlarına dair belgeleri de konu almaktadır².

Hasan Yüksel'in, **1776-1794 Tarihli Maden Emni Defteri** isimli kitabı, söz konusu tarihler arasında Keban ve Ergani madenlerinin işletmesine yönelik yazışma örneklerini kapsayan bir belge mecmuasıdır. Maden eminlerinin, bu belgelerde

¹ Darendeli İzzet Hasan Efendi, **Ziyânâme, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın Napolyon'a Karşı Mısır Seferi (1798-1802)**, Haz. M. İlkin Erkutun), İstanbul 2009., Eser, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde Türkçe Yazmalar, nu. 6115'de kayıtlı, VI+263 adet çift sayfa varaktan ibaret olan oldukça hacimli bir yazma eseridir. Ayrıca müellif nüshası olduğu ve İstanbul Milli Kütüphanesi'nde yine müellifin yazdığı ilk 78 varagın bulunduğu ve yine eksik bir nüshasının da olduğu bilinmektedir.

² Ahmet Refik, **Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (967-1200)**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989 tarihli eser, Türkiye'de çıkarılan madenlerin işletilmesi hakkında Divan-ı Hümâyûn Mühimme defterlerinde kayıtlı 73 adet vesikadan ibarettir.

Bağdat Yolu çevresindeki, dönemin madencilik faaliyetlerine ışık tutan belgelerden konuya ilişkin belge ve bilgilerden yararlandık³.

Konuya ilişkin yararlandığımız araştırma eserinin başında, Fahrettin Tızlak'ın, **Osmanlı Dönemi'nde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)** adlı eseri gelmektedir. Eserde, 75 senelik bir zaman dilimi içerisinde Osmanlı madencilik rejimi ile bu rejim içerisinde Keban-Ergani madenlerinin durumları ve maden idaresi hakkında bilgiler verilmiştir. Yine söz konusu dönem içerisinde maden ocaklarının hukuki durumları, üretim faaliyetleri, maden cevherlerinin miktarları ve bunların vergilendirilmesi ile dağıtım düzenleri gibi konularda bilgiler verilmiştir.

---

³ Hasan Yüksel, **Osmanlı Dönemi'nde Keban-Ergani Madenleri 1776-1794 Tarihli Maden Emini Defteri**, Sivas 1997.,(h.1190-1209) tarihli eser, 19 senelik bir süreyle Keban-Ergani madenleri ve bu yöreye ilişkin belgeleri içermektedir. Yazılış düzenine göre ikiye ayrılmıştır. Birincisi, kitap sayfası gibi düz satırlarla yazılan belgeler defterdeki varak numarasına göre ilk sırada verilmiştir. İkinci olarak da, derkenarda sık satır ve yatay bir şekilde yazılan belgeler ise, derkenar adı altında varak ve sıra numarasına göre verilmiştir. Baş tarafında eksiklikler bulunan bu defterlerin 80. ile 88. varaklar arasında eksiklikler bulunup, toplam belge adedi ise 322'dir.

I. BÖLÜM: BAĞDAT YOLU GÜZERGÂHINDA YER ALAN MADEN OCAKLARI

A. MA'ÂDİN-İ HÜMÂYÛN EMANETİNE BAĞLI MADEN OCAKLARI

Kelime anlamı padişaha ait madenler anlamına gelen Ma'âdin-i Hümâyûn tabiri, Keban ve Ergani madenleri ile bunlara bağlı madenler için kullanılmıştır. (Tızlak, 1997: 19) Mesela, 23 Aralık 1728 tarihli bir fermanla Ergani ve Keban madenleri (Altınay, 1989: 31; Yüksel, 1997: 17) ifadesi geçmektedir. Fakat Osmanlı ülkesinde mevcut olan diğer maden ocakları için bu ismin kullanılmadığını görmekteyiz. Örneğin, belgelerde ve bazı kaynaklarda Gümüşhane madeni⁴ Kastamonu Küre madeni⁵ şeklinde kullanıldığını görüyoruz.

Çok geniş idari, mali ve hukuki yetkilerle donatılmış olan Ma'âdin-i Hümâyûn idaresi, başlangıçta çalışma temposundaki istikrarı sebebiyle maden üretimini artırarak devlete yüklü bir gelir sağlamıştır. Fakat bu istikrarını uzun süre devam ettirememiş ve 1800'lü yılların başlarından itibaren gerek maden civarındaki ormanların yok olması dolayısıyla kömür ve kütüklerin uzak yerlerden teminindeki güçlük ve maliyete etkisi, gerekse bazı maden eminlerinin dirayetsizliği, hatta bazı eminlerin yolsuzluklara yönelmesi, arada bir de eşkıyalık faaliyetlerinin önlenememesi, madenciler üzerinde menfi etki yarattığından haliyle üretimde düşme meydana gelmiştir. Bu gibi durumlar zamanla madenlerin öneminin azalmasına sebep olmuştur. Nihayet 1834 yılına gelindiğinde de Keban artık idari açıdan merkez olma konumunu kaybetmiştir. 1877-78 Osmanlı-Rus harbinin getirdiği olumsuz şartlar sonucu üretimin maliyeti karşılamaması gerekçesiyle Keban madenlerinin faaliyetine son verilmiştir. (Bilgin, 2)

Ma'âdin-i Hümâyûn Keban ve Ergani madenleri dışında, zamanla diğer madenleri, Uyum ve Tevfik madenlerini ve gerekli olan odun ve kömür sahalarını da içerisine alacak şekilde yetki alanını ve sınırlarını, Kemah, Çarsacak, Harput, Palu,

---

⁴ BOA., Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, 1401/56509 (29 Zi'l-hicce 1206); BOA., Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, 1410/57268 (29 Zi'l-hicce 1212); BOA., Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, 1390/55411 (23 Safer 1204); BOA., Cevdet Tasnifi Askeri, 911/39329 (29 Şevvâl 1184); BOA., Cevdet Darphane Tasnifi, 15/719 (29 Şa'bân 1196).

⁵ Bkz. SuraiyaFaroqu'nun Kastamonu Küre Madeni ile ilgili çalışmasına.

Çüngüş, Kâhta, Samsat, Besni, Akçadağ, Hasan Çelebi, Arapgir, Eğin ve Kuruçay'a kadar genişletmiştir. (Bilgin, 4)

Belgelerden 4 Ağustos 1772- 6 Eylül 1823 tarihleri arasında Keban ve Ergani madenleri ile ilgili bilgiler edinmek mümkündür. Özellikle maden ocaklarında üretilen madenlerin cinsleri, Ma'âdin-i Hümâyûna bağlı bölge ahalilerinden temin edilen kömür ve kütük miktarları ile nakliyesinde kullanılacak araba ve diğer hayvanlara dair şu şekilde örnekler vermek gerekirse; bu maden ocaklarında altın ve gümüş, bakır, kurşun madenlerinin üretimi yapılmaktadır. Madenlerin izabesi için Palu ve Karaçor sancağından, Kemah, Kercaniş, Kuruçay, Malatya, Samsat ve Arguvan ahalisinden kömür ve kütük talep edilmiştir. Nakliyesinde kullanılacak araba ve hayvanat ise, sicillerde, Tokat, Sivas, Canik ve Ezine pazarı, Kavak kazalarından, Kayseri ve Bozok sancaklarından istenmiştir. Maden emini Yusuf Ziya Paşa'nın hayat hikâyesini konu alan Ziyânâme adlı eserde, Ulukale'den kömür, Kemah ile Kercaniş'ten kütük talebinde bulunduğu ve bunların keleklerle Fırat nehrinden Keban ve Ergani madenlerine sevk etmeleri önerildiği görülmektedir. (Darendeli İzzet Hasan, 2009: 14) Yine bir başka belgede Çarsacak kazasından Ma'âdin-i Hümâyûn fırınları için kömür gönderilmesi talep edilmiştir. (Yüksel, 1997: 21-22)

Keban ve Ergani madenleri sınırları içerisinde bulunan yerler, Yusuf Ziya Paşa'nın maden emini olduğu bir dönemde Kürt eşkıyaların saldırılarına maruz kalmıştır. Örneğin, Malatya sancağı Kürt eşkıyanın saldırısına uğramıştır. (Yüksel, 1997: 17) Yine bölgede bulunan Kürt eşkıyaları, özellikle Küre-i Çorlu Kürtlerinin saldırıları üzerine Ma'âdin-i Hümâyûna bağlı Erzurum, Diyarbakır, Rakka ve Sivas valilerinden asker talep edilmiştir. (Darendeli İzzet Hasan, 2009: 13-14)

Burada, Keban ve Ergani'den başka Ma'âdin-i Hümâyûn idaresini oluşturan veya bu idareye bağlı maden ocakları hangileridir ve bunlar hangi bölgelerde yer almaktadır? Ayrıca bu maden ocaklarında üretilen madenler nelerdir, gibi sorulara cevap aranmaya çalışılacaktır.

Keban ve Ergani Ma'âdin-i Hümâyûn'a bağlı maden ocakları ise şunlardır: Keban Madeni, Ergani Madeni, Tevfik Madeni, Uyum Madeni, Elbistan Madeni'dir.

1. Keban Madeni Ocağı

Keban madeni devlet için büyük öneme sahip olan Ma'âdin-i Hümâyûn idaresini oluşturan maden ocakları arasında üretim kapasitesi çok olması ve ürün çeşidi açısından zenginliğiyle ilk sırada yer almaktadır. Burada altın, gümüş, kurşun gibi madenler üretilmektedir.

Bugünkü Keban ilçesinin 2 km. güneyinde 6 kilometre karelik bir saha içerisinde bulunan bu maden sahası kuzeyden Keban deresi ile batıdan da Fırat Nehri ile çevrelenmiştir. Bu madende en büyük ocaklar, Keban'ın güney ve güneybatısında Zeytindağ ve Dere Baca isimli mevkiilerde bulunmaktadır. Bu iki mevki birinci derecede önemli ocakları ihtiva etmektedir. İkinci dereceden önemli ocaklar ise, Zeytindağ'dan Keban Deresi ve buradan da kuzeye uzanmaktadır. Aynı şekilde Dere Baca mevkiinden Keban Deresi'ni geçerek kuzey istikametinde Fırat'ı geçen ikinci dereceden cevher yatağı da bulunmaktadır. (Tızlak, 1997: 20; Tızlak, 1996: 707) Fakat zikredilen maden yataklarının hangileri Osmanlı döneminde işletildiğine ilişkin bir bilgi sahibi değiliz.

Keban madenine kömür ve kütük vermekle yükümlü olan yerlere ait bilgileri şu şekilde sıralayabiliriz. Örneğin, 27 Haziran 1731 tarihli bir fermanla, Keban madeni için Divriği, Arapgir ve Çarsacak kazalarından her bir yükü birer kuruştan ve bedeli maden emini tarafından verilmek şartıyla kömür talep edilmiştir. (Altınay, 1989: 33) Yine 6 Kasım 1726 tarihli bir başka fermanla Keban madenine Kemah, Kercaşiş kazalarından⁶ ve çevre ahaliden kömür istenmiştir. (Altınay, 1989: 27) Ayrıca Arguvan'dan kömür sağlamakla yükümlü halkından (kömürkeş ahalisinden)⁷, Palu ve Karaçor kazalarından⁸ kömür talebi yapılmıştır. Bir başka vesikada ise, Keban madeninde kömüre ihtiyaç duyulması durumunda Palu kazasında Tilka, Tirek ve Balkaya köylerinden kömür talep edilmiştir. (Yüksel, 1997: 34)

21 Ağustos 1734 tarihli fermanla Keban madeninde para kesmek amacıyla darphane açılması istenmiştir. (Altınay, 1989: 37)

⁶ BOA. İrade-i Meclis-i Vala Tasnifi, 353/15423 (16 Şa'bân 1272).

⁷ BOA., Saderet Mektubi Kalemi Tasnifi, 4/47 (27 Receb 1258).

⁸ BOA., Cevdet Darphane Tasnifi, 29/1597 (29 Rebi'ü'l-âhir 1204).

2. Ergani Madeni Ocağı

Ma'âdin-i Hümâyûn idaresi içerisinde yer alan bir diğer maden ocağı da Ergani madenidir. Bu maden ocağında öncelikle bakır üretimi yapılmıştır⁹. Fakat bakır üretiminin belli bir dönemden itibaren başladığı ve dolayısıyla önceleri burada altın ve gümüş üretimi gerçekleştirildiği bilinmektedir. (Tızlak, 1997: 129) Örneğin, 1728 (1140) tarihli bir hükümde, Ergani madeninden, İstanbul'a gidecek gümüş hazinesinin emniyetli bir şekilde gönderilmesi amacıyla ihtiyaç duyulan kişilerin bir an önce bölgeye gönderilmesi istenmiştir. (Altınay, 1989: 29-30) Ayrıca 1776/77 (1190) senesinde Ergani madeninde altın, gümüş ve bakır madenlerinin izabesi için bir adet gümüş fırını ile bir adet bakır fırınının imal olunması istenmiştir. (Yüksel, 1997: 107)

Ergani madeni cevher bölgesi, Elazığ-Diyarbakır karayolunun ve Doğu Toroslar üzerinde dağlık bir kesimde yer almaktadır. Biri ana yatak diğeri Mihrap Dağı zuhuratı olmak üzere iki bölgede cevher bulunmaktadır. Söz konusu bölgelerde Osmanlılar tarafından Cinderesi, Altındüzü ve Arpa Meydanı denilen mevkilerde üretim yapılmıştır ki, Cinderesi bunların içerisinde en zengin olanı idi. (Tızlak, 1997: 20)

Gerek sicillerde ve gerekse arşiv belgelerinde 1796-1862 (1210-1278) tarihleri arasında Ergani madeninde çıkarılan bakır madeninin nakliyesi ve eşkıya saldırıları ile alakalı bilgiler edinmek mümkündür. Özellikle, arşiv vesikalarında Ergani madeninden çıkarılan ham bakır Kayseri ve Bozok Sancakı'ndaki deve kervanlarıyla Tokat'a getirilmekteydi. Örneğin, bu amaçla 16 Aralık 1822 tarihinde Bozok Sancak'ından 513 adet deve istenmiştir¹⁰. Tokat'taki kalhânelere tasfiye edilen bakır burada saf hale getirildikten sonra ilgili kazalardan sağlanan araba ve hayvanlarla Samsun yahut İznikmid (İzmit) iskelelerine gönderilmekteydi. 9 Haziran 1796 tarihli

⁹ TŞS., Def. No. 2, 13 (3 Zi'l-hicce 1210); TŞS., Def. No. 2, 57 (20 Şevvâl 1210); TŞS., Def. No. 2, 61 (26 Receb 1210); TŞS., Def. No. 2, 135 (20 Ramazan 1210); ŞŞS., Def. No. 16, 16. Ayrıca, yine ŞŞS., Def. No. 12, 38 (4 Rebi'ü'l-âhir 1238); ŞŞS., Def. No. 12, 68 (17 Rebi'ü'l-âhir 1242); ŞŞS., Def. No. 12, 72 (15 Şevvâl 1237); ŞŞS., Def. No. 12, 79 (17 Muharrem 1224); ŞŞS., Def. No. 16, 134 (5 Rebi'ü'l-evvel 1249); ŞŞS., Def. No. 17, 90 (29 Zi'l-ka'de 1248); ŞŞS., Def. No. 17, 91 (5 Rebi'ü'l-âhir 1250).

¹⁰ BOA., Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, 905/39713-J (1 Rebi'ü'l-âhir 1238); BOA., Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, 905/39713-G (29 Zi'l-hicce 1238).

bir fermenda ise Sivas ve Tokat taraflarından sağlanacak deve ve diğer hayvanlarla Samsun ve İznikmid (İzmit) iskelelerine gönderilmesi talep edilmiştir¹¹.

Ergani’de çıkarılan bakırın çevrede bulunan Kürt eşkıyalarının saldırısına maruz kalmasına neden olduğu görülmektedir. Örneğin, 15 Nisan 1862 tarihli bir raporda bu durum şu şekilde ifade edilmiştir. “Ergani Ma’âdin-i Hümâyûndan çıkarılan bakır ol-havâlînin eski hâl-i iktizâsınca eşkıya-ı ekrâd taraflarından tasallut vukû’i mülâhazasıyla¹²” yeni bir kalhane inşa edilmesi gündeme getirilmiştir.

3. Uyum Madeni Ocağı

Bu maden ocağı Keban madenine ilk olarak bağlanan ve bir müddet üretim faaliyetinde bulunduktan sonra kapatılan bir madendir. Söz konusu maden Divriği sancağı Uluçhan kazası (bugünkü Alacahan olmalı) yakınlarında yer alan Ayvalıdere nahiyesinde (burası günümüzde Darende kazasına bağlıdır) bulunmaktadır. Ancak bu maden ocağının tek bir yataktan oluşmadığı ve adı geçen nahiyenin değişik yerlerinde bulunan diğer ocakların da aynı isimle anıldığı anlaşılmaktadır. Bu madenin ilk defa 1751 yılında işletmeye alındığı ve Keban madeninde bulunan eminler tarafından atanan ve vekâleten bu işi yürütmek amacıyla görevlendirilen eminler vasıtasıyla yönetildiği anlaşılmaktadır. (Tızlak, 1997: 21)

Uyum madeninin 1780 yılından önce bir müddet faaliyetinin durdurulduğunu, bunun da başlıca nedeninin maden ocaklarından elde edilen cevherin izabesi için gerekli olan odun ve kömürü temin etmekle yükümlü olan bölge halkının bu işteki kayıtsızlığı ve isteksizliği olduğunu görüyoruz. Hatta bu durum bölge halkının maden ocaklarının faaliyetlerini engellemek için maden ocaklarına saldırmalarına kadar ileri gitmiştir. Bu olaylar üzerine zikredilen tarihte buraya Keban’daki eminler tarafından gönderilen vekile ihtarda bulunulmuştur. Bu ihtarda vekilden, üretime yeniden geçilmesi için maden ocağında gerekli olan fırınlar ile çeşitli tesislerin yeniden inşa edilmesi ve bölge halkının yükümlülüklerini yerine getirmelerinin

¹¹ TŞS., Def. No. 2, 13 (3 Zi’l-hicce 1210); TŞS., Def. No. 2, 57 (20 Şevvâl 1210); TŞS., Def. No. 2, 61 (26 Receb 1210); TŞS., Def. No. 2, 135 (20 Ramazan 1210); ŞŞS., Def. No. 16, 16. Ayrıca, yine ŞŞS., Def. No. 12, 38 (1238); ŞŞS., Def. No. 12, 68 (17 Rebi’ü’l-âhir 1242); ŞŞS., Def. No. 12, 72 (15 Şevvâl 1237); ŞŞS., Def. No. 12, 79 (17 Muharrem 1224); ŞŞS., Def. No. 16, 134 (5 Rebi’ü’l-evvel 1249); ŞŞS., Def. No. 17, 90 (29 Zi’l-ka’de 1248); ŞŞS., Def. No. 17, 91 (5 Rebi’ü’l-âhir1250).

¹² BOA., Saderet Mektubi Kalemî Tasnifi, 412/28 (15 Şevvâl 1278).

sağlanması istenilmiştir. Ayrıca emirde, belirtilen hususlara aykırı hareket edenlerin cezalandırılacakları da bildirilmiştir. (Yüksel, 1997: 15-16)

Uyum madenin üretim faaliyetleri hakkında yeterli bir bilgiye sahip değiliz. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Keban madenine 10 Ocak 1782 (25 Muharrem 1196) tarihinde altın ve gümüşün Uyum madenine atanan emin tarafından gönderilmesi istenilmiştir. (Yüksel, 1997: 6) Bu tarihten itibaren Uyum madeninin daha ne zamana kadar üretime devam ettiği konusunda bilgi sahibi değiliz.

4. Tefvik Madeni Ocağı

Ma'âdin-Hümâyûn Emaneti'ne dâhil olan madenler grubundan birisi de Tefvik madeni diye anılan madenler topluluğu idi. Bu topluluğun içerisinde yer alan olan madenler Malatya Sancak'ı dâhilinde Şiro, Gerger, Kâhta ve Burga (Yüksel, 1997: 8-32-42) kazalarında bulunmaktadır. Topluluğa ismini veren maden ocağı ise Keban madenine göre Şiro kazasının biraz ilerisinde yer almaktadır. (Tızlak, 1997: 22)

Osmanlı Devleti'nde hazineye büyük gelir getiren yerlere yönelik olarak zaman zaman değişik yerlerin kadı ve diğer ileri gelenlerine yeni maden ocaklarını araştırıp, işletmeye açılması için emirler gönderilmesi adet olmuştur. Bu cümleye istinaden 1770'li yılların sonlarına doğru Şiro, Gerger, Kâhta ve Cubaş kazalarında yeni mağaralar açılarak, altın ve gümüş cevherlerinin inşa edilecek fırınlarda işlenip İstanbul'a gönderilmesi hususunda Ma'âdin-i Hümâyûn eminine hitaben bir Emr-i Alî'nin yayımlanmış olduğunu biliyoruz. (Yüksel, 1997: 8-9) Bu emir gereğince 1780 yılının Mart ayı başından itibaren söz konusu yerlere Keban madeninden yeteri derecede ustabaşı ve onlara yardımcı maden işçileri tayin edilmiştir. Ayrıca ilgili kaza ahalilerinden madencilerin faaliyetlerine karşı herhangi bir engellemede bulunmamaları, bilakis, onlara her konuda yardımcı olmaları tembih edilmiştir. Hatta bu konuda ilgili kaza ileri gelenlerine İstanbul'dan bir ferman gönderilmiş ve kaza ahalileri kendi bölgelerinde yapılacak olan madencilik faaliyetlerine destek sağlamakla yükümlü tutulmuşlardır. Bu işlere karşı çıkıp engellemede bulunanların ise yakalanıp Keban'da cezaya çarptırılacakları da bildirilmiştir.

Bölgedeki ilk madencilik faaliyetleri Şefrin Deresi denilen mahal ile Kâhta kazasında Purğsa isimli bir yerden başlatılmıştır. Ancak bu bölgeler aynı zamanda

Melikanlu aşiretinin yaylak yerleri¹³ olması hasabiyle adı geçen aşiretin mensupları bölgede çalışan “...madencileri ve fırınları yakarız ve açtığımız mağaralara sizleri defnederiz” gibi tehditlerle faaliyetleri engellemeye kalkışmışlardır. Bu durum ile ilgili aşiretin önde gelenlerinden, aynı zamanda Malatya mutasarrıfı Rişvan-zâde Ömer Paşa'nın arabuluculuğu ile atlatılmaya çalışılmış ise de önemli bir sonuç alınmamıştır. Aşiret mensupları bir gece madeni basarak gasp ve yaralama hareketlerinde bulunmuşlar, bunun üzerine madenciler çalıştıkları yerleri bırakarak canlarını kurtarmak için kaçmışlardır. (Yüksel, 1997: 9; Darendeli İzzet Hasan, 2009: 23)

Tevfik madeni ocaklarında üretim faaliyetleri sürekli olmamakla birlikte, altın ve gümüş madenlerinin imali söz konusu olmuştur. (Darendeli İzzet Hasan, 2009: 23) Fakat istikrarını devam ettirememesi sebebiyle 1810-11 yıllarında Ma'âdin-i Hümayûn emini Yusuf Ziya Paşa'nın bu konudaki arzında, Tevfik madenindeki ocaklardaki cevherlerin kaliteli olduğunu, fakat devamlılık arz etmediğini ve bu yüzden de bir süre sonra ocakları terk edilmek zorunda kalındığını bildirmiştir. (Tızlak, 1997: 25) Bu maden ocaklarındaki üretimin ise tam olarak ne zamana kadar devam ettiği konusunda ise bilgisi sahibi değiliz.

5. Elbistan Madeni Ocağı

Ma'âdin-i Hümayûn Emaneti'ne bağlı maden ocaklarından bir diğeri de Elbistan madeni idi. Altın ve gümüş üretimi yapan maden ocağında bir süreliğine de olsa bakır üretimi yapılmıştır. Bu durum 4 Temmuz 1733 tarihli bir hükümde şu şekilde ifade edilmiştir. Elbistan kazasında bulunan Ahsendere adlı mahalde ortaya çıkan bakırın imali talep edilmiş ve bölge ahalisinin yol, geçit ve köprülerde madenin geliş gidişlerinde buldukları şeyleri çalacakları belli olduğundan gerekli önlemin alınması (Tızlak, 1997: 25) gerektiği belirtilmiştir.

¹³ Darendeli İzzet Hasan Efendi, 20-21. Melikanlu Aşireti mensubu olan Ali Bey'in kardeşinin “ Bu Malatya Sancağı öteden beru silsile-i düdmanımıza merbut ve zabt ü rabt-ı hükümeti eben an cedd taraf-ı hanedânımızdan mağbût ve kabîlede ekber ü eşeşred bulunanlara meşrûtdur” diyerek bölgenin adı geçen aşiretin elinde bulunduğunu göstermektedir.

B. MA'DEN EMANETİ DÂHİLİNDE YER ALMAYAN MADEN OCAKLARI

Burada özellikle Orta Karadeniz bölgesinde yer alan maden ocakları incelenmeye çalışılacaktır. Orta Karadeniz bölgesi, Gümüşhane, Ordu ve Giresun yöresi madenler açısından oldukça zengindir. Özellikle bölgede altın, gümüş, demir, bakır, şab, kireç taşı, kömür, mermer, çinko, kükürt, manganez, kurşun çıkarılmakta ve bu madenlerinin üretimi yapılmaktadır. Bu madenlerin çok eski dönemlerden itibaren mevcudiyeti bilinmekle beraber, Osmanlı döneminde bu madenlerin iltizama verilmesi onlardan yeteri kadar faydalanılmasını engellemiştir. Örneğin, 1562/969 tarihinde Satılmış, Bazarsuyu, Kürtün, Bayramlı ve Giresun kadılarına gönderilen bir hükümde harap ve bitap kalmış gümüş ve şab madenlerinin bulunduğu ve bu madenlerin Behram adlı bir şahsın tekrar faaliyeti için iltizama istediği belirtilmektedir. (Saylan, 2009: 112)

1. Gümüşhane Madeni Ocağı

Doğu Karadeniz'deki Zigana dağları ve Gümüşhane dağlarını birbirinden ayıran dar bir vadi üzerinde bulunan Gümüşhane, bölgenin önemli geçiş noktalarından birisi olması ve iktisadi açıdan büyük önem taşıyan madenlerinden ötürü her dönemde pek çok devletin mücadelesine sahne olmuştur. Osmanlı idaresine girmeden önce ise; Bizans, Müslüman Araplar, Selçuklular, İlhanlılar, Cezayirliler, Eratnaoğulları, Kadı Burhaneddin, Karakoyunlular ve Akkoyunlular tarafından idare edilmiştir. (Tuncel, 1996:273)

Belgelerde “*Gümüşhane ve tevabi madenler*¹⁴” ibaresinden maden ocağına ait başka kaynakların da olduğu anlaşılmaktadır. Bu maden ocakları Hazine ve Kırkpavlı maden ocakları ile Kürtün'de işletilen Emrik, Folköy ve Şıhlar köyünde ikişer adet maden ocakları bulunmaktadır. Sayıları yüzleri bulan bu maden ocakları ise zamanla ilgisizlik ve bakımsızlıktan dolayı zamanla terk edilmişlerdir. (Köse, 2002:)

¹⁴ BOA., *Cevdet Darbhane Tasnifi 15/719*, (29 Şa'bân 1196); BOA., *Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, 1401/56509* (29 Zi'l-hicce 1206); BOA., *Cevdet Darbhane Tasnifi, 11/543* (13 Cemâziye'l-evvel 1217),

Altın, gümüş ve bakır gibi madenlerinin çıkarıldığı Gümüşhane Osmanlı Devleti'nin özen gösterdiği yerler arasındadır. Belgelerde 1771-1851 tarihleri arasında, Gümüşhane madenlerinde çıkarılan madenler hakkında şu bilgiler verilmektedir. Altın ve gümüş madenlerine ilişkin bilgiler, belgelerin bir kısmında “*zer û sîm*¹⁵” ifadesi ile belirtilirken, bir kısmında ise “*hazine*¹⁶” gibi bir ifadeler yer almaktadır. Gümüşhane ve bağlı madenlerde üretilen altın ve gümüş madenleri, Darphanede tartılıp belli bir işleme tabi tutulmasından sonra para kesmekle görevli kişilere teslim ediliyordu¹⁷. Gümüşhane maden ocaklarında üretilen bakır madeni ise, özellikle diğer maden ocaklarındaki gibi Tokat kalhânelerine gönderilip orada saflaştırma işlemine tabi tutuluyordu. 1771 (1184) tarihli bir raporda, Gümüşhane madenlerinde imal edilen bakırın Tokat'a gönderilmesi ve Tokat'a gelinceye kadar da nakliye, gümrük ücretleri ve idaresiyle birlikte hesap olunduktan sonra 33.896 kuruşa geldiği belirtilmiştir¹⁸.

Gümüşhane maden ocaklarındaki madenlerin izabesi için yine Keban ve Ergani maden ocaklarına kömür ve kütük vermekle yükümlü olan yerlerden talep edilmesi söz konusu olmuştur. Bu hususta özellikle, zimmîler arasından seçilen ve Ma'âdin-i Hümâyûn'a tahsis edilen ormanlardaki meşe ağaçlarını kesip maden ocaklarından elde edilen cevherlerin izabesinde kullanılan kömürleri sağlamakla baltacılar görevlendirilmiştir. (Yüksel, 1997: XXXI) Söz konusu durum vesikalarda şu şekilde ifade edilmiştir. Özellikle, Keban madenin de bulunan altın ve gümüş fırınları için gerekli olan kömürleri sağlamakla görevli olan 600 adet baltacı Gümüşhane madenlerinden talep edilmiş, ancak baltacıların 3 ayda Keban'a ulaşacağından, fırınların tatil olunmasını önlemek amacıyla baltacılar gelinceye kadar bu iş yerli

¹⁵ BOA., Cevdet Dabhane, 15/719 (29 Şa'bân 1196); BOA., Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, 1401/56509 (29 Zi'l-hicce 1206); BOA., Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, 1390/55411 (23 Safer 1204); BOA., Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, 1401/56509 (29 Zi'l-hicce 1206); BOA., Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, 1253/48471 (29 Zi'l-hicce 1224); BOA., Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, 1410/57268 (29 Zi'l-hicce 1212); BOA., Cevdet Daphane, 23/1145 (9 Receb 1200); BOA., Cevdet Dabhane, 11/543 (13 Cemâziye'l-evvel 1217); BOA., Cevdet Dabhane, 15/719 (29 Şa'bân 1196).

¹⁶ TŞS., Def. No. 1, 1 (23 Muharrem 1186); TŞS., Def. No.1, 1 (2 Rebi'ü'l-evvel 1187).

¹⁷ 1802 tarihli bir fermanda karışık ve saf gümüşün Darphanedeki işleminden sonra ifrâzciyâna teslim edildiği ve madenlerin daha önceki fiyatları gereğince baş muhasebede hesap olunduğu belirtilmiştir. BOA., Cevdet Dabhane, 11/543 (13 Cemâziye'l-evvel 1217); BOA., Cevdet Dabhane, 15/719 (29 Şa'bân 1196); BOA., Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, 1401/56509 (29 Zi'l-hicce 1206); BOA., Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, 1410/57268 (29 Zi'l-hicce 1212); BOA., Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, 1253/48471 (29 Zi'l-hicce 1224); BOA., Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, 1390/55411 (23 Safer 1204).

¹⁸ BOA., Cevdet Askeri Tasnifi, 911/39329 (29 Şevvâl 1184).

baltacılarla idare olunmuştur. (Yüksel, 1997: 57) Görevlendirilen baltacıların masrafları da Ma'âdin-i Hümâyûn Emaneti tarafından tayin edilen görevliler vasıtasıyla sağlanmaktadır. Örneğin, Gümüşhane madeninden 100 kadar baltacının ve katırların Keban'a gönderilmesi hususunda El-Hac Osman'a Ağa görevlendirilmiş ve baltacıların masrafları ne miktara gelirse hesap olunmuştur. (Yüksel, 1997: 28) Palu hâkimine yazılan bir hükümde ise 21 adet Gümüşhane baltacısının Keban madenine gönderilmesi istenmiştir¹⁹.

Resim-1 Gümüşhane Maden Ocakları

XVIII. Yüzyılın sonları ve XIX. Yüzyılın başlarında Keban-Ergani madeni ile aynı emniyet altında idare edilen ve Erzurum valisi Yusuf Ziya Paşa'ya Gümüşhane maden ocaklarının idaresi de verilmiştir ve Paşa üretimin devam etmesi, ocakların bakımı ve işletilmesi hususunda gayret göstermiştir. (Darendeli İzzet Hasan, 2009: 24-25)

¹⁹ Bir başka fermada ise, Çarsacak kazasından baltacıların ve baltacı ustalarının mevcut olan 20 kelek kömürü Kenar köyü çevresindeki dağa taşınmaları istenilmiş ve oradan da kömürün Keban'a gönderilmesi hususunda Gümüşhane baltacısının görevlendirilmesi istenilmiştir. (Yüksel, 1997: 34-35)

2. Ordu ve Giresun Yöresinde Bulunan Maden Ocakları

Ordu ve yöresinde bulunan maden ocaklarında başta demir olmak üzere, bakır, gümüş, kurşun, simli kurşun, kömür, mermer, demir, kireç taşı, çinko, manganez gibi madenlerinin çıkarıldığı bilinmektedir. 19 yüzyılın sonlarına doğru yörede çıkarılan madenler ve çıkarıldıkları yerler şu şekildedir. Ordu kazasına beş saat mesafede Çağnas ve Sağırlı karyelerinden birinde **bakır** diğerinde **gümüş** ve **kurşun** olmak üzere iki adet maden, Perşembe'ye dört ve Ordu'ya 12 saat mesafede Valvay karyesine yarım saat uzaklıkta Kurtgölü adlı mevkide **kömür** madeni bulunmaktadır. Bülbül deresi mevkiinde ikinci **mermer** ayarında sertçe ve beyaz taş ocağı bulunmakta ve bu taş ocağında imal edilen taşlar ev yapımında kullanılmaktadır. Ayrıca bu taşlardan **kireç** de üretildiği bilinmektedir Giresun kazasına tabi Akköy nahiyesiyle Ordu kazası sınırında birinci derecede kaliteye sahip **demir** madeni ocağı vardır. Buradan çıkarılan demir madeninden kara demir ve nal imal edilmektedir. İmal edilen kara demir ve nallar Ordu mal Sandığı'na vergisi ödenerek kaza dahilinde ve bazen de Karahisar-ı Şarki taraflarına satılırdı. Kazaya bağlı Kirazdere ve Bahariye karyelerinde demir madeni, Hapsemana nahiyesine bağlı Akkilise, Akgiriş, Tarnevara, Yeniköy, Ahtaba karyelerinde **bakır**, **gümüş**, **kurşun** madenleri, Çitli karyesinde **kükürt** ve **çinko** ile karışık **kurşun**, Tomarlı karyesinde kükürt ve karışık kurşun, Şahvera civarı ve Çavuş çayırı mevkiinde kükürt ve demirle karışık **bakır**, Armutlu ve Damalı karyelerinde **bakır** madenleri çıkarılmaktaydı. Ayrıca Perşembe nahiyesi Yeraşlı, Çalı, Celli ve Saray karyelerinde **manganez**, Naçibe karyesinde **bakır** ve **kurşun** madenleri, Aybaşı nahiyesinin Yurt karyesinde ise **simli kurşun** madeni bulunmaktaydı. Ancak bu madenlerin rezervleri tam olarak tespit edilememiştir. (Saylan, 2009: 112)

Bölgeden çıkarılan madenlerden tarım aletleri yapımı ve ev eşyaları üretiminde faydalanılmaktadır. Özellikle Çambaşı yaylasında çıkarılan demir madeni diğer yörelerde çıkarılan madenlere göre daha fazla önem arz etmektedir. Yöre köylülerinin balta, girebi²⁰, orak, nal, semer, üzengi, evlerin temel direkleri, çivi, kapı menteşesi ve birçok ev eşyasına kadar bütün demir malzemeler Çambaşı yaylasındaki demir madeni ocaklarında çıkarılan demir, yöredeki yayla obalarında

²⁰ Girebi, baltaya benzeyen, daha küçük olan yöreye özgü kesici bir alet.

veya merkeze bağılı Gerce, Osmaniye, Musakırık ve Saraycık gibi orman köylerinde işlenmekteydi. (Saylan, 2009: 113)

19. ve 20. Yüzyılda Giresun madenlerinin büyük çoğunluğu yabancı uyruklu kişiler veya Osmanlı Devleti'nin vatandaşı olan gayri müslimlere imtiyaz olarak verilmiştir. (Karaman, 2003: 66) Giresun yöresinde yer alan maden ocakları ve çıkarılan madenler ile üretim kapasitelerine ilişkin bilgileri şu şekilde sıralamak mümkündür. Şebinkarahisar Sancağı'nda Lice ve Giresun-Akköy nahiyesi Kavaklıkara, Kurt ve Büyüktepe mevkiilerinde simli kurşun madeni çıkarılmaktadır Maden Meclisi'nin yapmış olduğu tahlile göre, simli kurşun madeninden % 32 kurşun, on binde 1.5 gümüş tespit edilmiştir. Maden işletmesinin imtiyazı dokuz sene müddetle Kirkor Yakutciyan'a verilmiştir. (Karaman, 2003: 68-74)

Giresun-Keşap nahiyesi, Çakırlı, Karabulduk, Valid ve Yivdincik köylerinde simli kurşun madeni 99 sene müddetle işletme imtiyazı İstanbul Ticaret Odası üyelerinde Dimitri Efendi'nin kefilliği ile Yunanistan Devleti vatandaşı Leonidas'a verilmiştir. Akköy Nahiyesi, Boztekke köyü simli kurşun, bakır, çinko ve manganez madenleri, bu köyde Tosyalızade Mehmet Ali ve Çolakhasanzade Mehmet Ziya Efendiler'e ait 12.000 dönüm arazide bulunmaktadır. Bu madenleri Alman Devleti vatandaşı Baron Frederik Kuşenberg işletmek istemiştir. Kuşenberg'in talebi Orman, Ma'adin ve Ziraat Nezâreti tarafından incelenmiş ve bu şahsa verilmesi kazarlaştırılmıştır. Pozan mevkiindeki simli kurşun madeni işletmesi 27 Ocak 1912 tarihinde Haydarpaşa Gümrüğü Tahrirat Başkatibi Ahmet Tevfik Efendi'ye verilmiştir. Ancak maden harcı verilen müddet içinde verilmediği için imtiyaz 25 Temmuz 1916 tarihinde Şurâ-ı Devlet ve Meclis-i Vükelâ kararıyla iptal edilmiştir. (Karaman, 2003: 70) Akköy nahiyesi Adaköyü'nde simli kurşun madeni imtiyazı, 10 Şubat 1886 tarihinde Kirkor Yakutciyan'a verilmiştir. Ancak fermân şartlarını yerine getirmedeği için Şurâ-ı Devlet kararıyla iptal edilmiştir. Piraziz Nahiyesi Abdal Suyu mevkiinde manganez madeni, Piraziz Nahiyesi'in Karaman Kırığı ve Bendehur mahallelerinde, Abdal Suyu mevkiindeki arazi sahipleri Tiralizade Ali ve Abdullah Beyler, arazideki madenlerin tetkikini yaptırmışlardır. Yapılan tetkikte önemli miktarda ve çıkarılmaya değer manganez madeninin olduğu tespit edilmiştir. Arazi sahipleri madenin işletme imtiyazını Amerikan Cumhuriyeti ve İngiltere Devleti vatandaşlarından Corci Pravcani ve Lakonet'e 25 Mart 1879 tarihinde 99 yıllığına

vermek için müracaat etmişlerdir. Bu maden imtiyazının askeri yönden bir zararı olup olmadığı araştırılmış ve yapılan inceleme sonucunda hiçbir sakınca görülmemiştir. Bunun üzerine imtiyaz hakkı 4 Ocak 1880 yılında 16 seneliğine verilmiştir. (Karaman, 2003: 71)

Görelle Yığırlak mevkiinde bakır madeni bulunmuş ve imtiyazı İngiliz vatandaşı Frederik Hamilton'a 99 sene müddetle Şurâ-ı Devlet ve Meclis-ı Vela kararıyla verilmiştir. (Karaman, 2003: 73)

3. Erzurum-Bayburt Arasındaki Maden Ocağı

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan 15 Nisan 1862 (15 Şevvâl 1278) tarihli bir raporda, Erzurum ile Bayburt yakınlarında Helva adlı bir bakır madeni olduğu, mültezim ve madenciler tarafından idare olunduğu belirtilmiştir. Bu madenin imaline devam edildiği takdirde ise oldukça menfaat elde edileceği belirtilmiştir²¹. Fakat bu maden ocağında üretimin ne kadar devam ettiği ve ne zaman kapandığına ilişkin başka bir belgeye rastlanılmamıştır.

4. Hakkâri'de Zırnîh (Kükürt) Madeni

16 Haziran 1570 (6 Muharrem 978) tarihli bir fermanda, Hakkâri Sancağı'nda bulunan kükürt madeninden şimdiye kadar kükürt ihrac olunmaması sebebiyle 2 bin kantar saf kükürtün Van'da kiracı hayvanlarıyla Trabzon'a oradan da gemi ile İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. (Altınay, 1989: 7-8) Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan 15 Nisan 1862 (15 Şevvâl 1278) tarihli diğer bir rapora göre, Hakkâri sancağında bulunan madenden küçük, orta ve büyük olarak üç çeşit zırnîh çıktığı ve bu madenin Kürt beyleri elinde olduğu belirtilmiştir. Fakat söz konusu madenin miktarı ile ilgili bir her hangi bilgi verilmemiş olup, madenin satılması ve taşınması hususunda bilgiler bulunmaktadır.

Rapordaki bu bilgilere göre, söz konusu zırnîh madenin en kaliteli 800 ile 1000 kuruşa, orta derecedeki zırnîh madeni 500 ile 600 ve düşük kalitesi ise ikişer üçer yüz kuruşa Acem tüccarları tarafından satın alınıp, beş altı konak mesafedeki Tebriz'e nakl edildiği ve orada iki üç katı fiyatla satıldığı ve buradan da Şiraz'a nakl

²¹ BOA., Sadaret Mektubi Kalemi Tasnifi, 412/28 (15Şevvâl 1278).

edilen zirnîh madeni değerinden daha pahalıya satılıp, deniz yoluyla Avrupa ve Hind taraflarına nakl olunan zirnîh madeni; Bohtan yoluyla Cizre'ye veyahut Hornoş yoluyla Zaho'ya ve oradan nehir yoluyla Basra'ya taşınması ve satılması mümkün olursa buna layıkıyla dikkat edildiği takdirde çok yarar sağlayacağı belirtilmektedir²² (Tızlak, 1997: 713)

---

²² BOA., Sadaret Mektubi Kalemi, 412/28, (15 Şevvâl 1278).

II. BÖLÜM: MADEN OCAKLARINDA ÜRETİM

A. CEVHERLERİN ÜRETİMİ VE İŞLENMESİ

Osmanlı sınırlarındaki bütün madenlerde olduğu gibi yeni bir maden ocağının işletmeye alınması için öncelikle Darphane Nezareti'nin izni alınması gerektirir. (Tızlak, 1997: 95) İzin alındıktan sonra ise, bir maden emini kendi bölgesinde yeni ortaya çıkan madeni öncelikle kendisi inceler ve işletilebileceğine kanaat getirirse bir miktar numuneyi İstanbul'a gönderirdi²³. Darbhane Nazırı bu numune üzerinde gerekli incelemeyi yaptıktan sonra yeni ocağın işlenebilir olduğuna kanaat getirirse durumu sadrazama bildirirdi. Sadrazam maden ocağının işletmeye alınması ve gerekenlerin yapılması hususunda bir Emr-i Şerif'in sadır olması için durumu padişaha iletir ve daha sonra ilgililere hitaben emir yayınlanırdı. (Tızlak, 1997: 95) Söz gelimi "1780 senesinde, Uyum maden bölgesinde madenciler tarafından yeni keşfedilen bir cevher sahasının işletmeye alınması için bu prosedür takip edilmiştir". (Yüksel, 1997: XXXIV)

İşletmeye uygun görülen maden ocağı, maden bölgelerine uzak ise, buraya yeni bir emin vekili atanırdı. (Yüksel, 1997: XXXIV) Tefvik ve Uyum madenlerinde böyle bir uygulamaya gidildiği görülmüştür. Sonraki aşamada ise, bölgeye tayin edilen eminin maiyetlerine yeteri kadar madenci ve yine bölgenin asayiş ve güvenliğinin sağlanması maksadına yönelik olarak görevlendirilen askerlerin başına bir komutan tayin edilirdi. (Tızlak, 1997: 96) Ardından bölgede görevlendirilenlerin, daha doğrusu ilk etapta emin vekilinin kapıkulları ile birlikte oturacakları sarayın, madenciler ve diğer görevlilerin her türlü ihtiyaçlarının para ile temin edebilecekleri dükkânların yapımına geçilirdi. (Yüksel, 1997: XXXV) Burada sözü edilen dükkânlarda iş yapan esnaf grupları; bakkal, ekmekçi, kasap, demirci vb. türden olabilirdi. Yapılan bu tesislerle birlikte söz konusu esnaf gruplarının bölgeye yerleşmesinden önce maden yönetimi belli ihtiyaç maddelerini önceden getirirdi.

²³ BOA.,*Sadaret Mektubi Kalemi*, 412/48, Nisan 1862 (Şevvâl 1278). Dersim Dağında etrafı büyük ormanlarla çevrili altın, gümüş, bakır ve kurşun madenleri olduğu ve numunesinin incelenerek beyaz altın madeni olduğu rivayet olunmuştur. Bkz. "Anadolu'da veya Rumelide herhangi bir mahalde maden olduğu haber verilir verilmez madenin cinsine bakılmak üzere, cevherden numune getirilir. Darphanelerde numune incelenir. İşletilmeye değer ise işletmeye açılması emredilirdi" (Yüksel, 1997: XXXIV; Özdingiş, 2004: 41)

Ayrıca madenler de Müslümanların yanı sıra zimmîlerin de çalıştığı ve dini ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik cami, tekke ve kilisenin de mevcut olduğu bilinmektedir²⁴. Bütün bunlardan sonra ise, maden eminlerinin şahsi hizmetlerinde kullandıkları ve maden cevherleri ile kömür naklinde kullanılacak olan merkep, at, katır ve deve gibi hayvanların barınması için ahırlar yapılır ve bölgeye yeterli arpa tahsis edilirdi. (Yüksel, 1997: XXXV)

Yukarıda izah edilmeye çalışılan işlemlerden sonra, maden cevheri üretim ve işletmesinde kullanılacak olan tesislerin başında, cevherlerin izabesi için maden fırınlarının²⁵, maden kuyularına hava vermek ve kuyulardan çıkarılan cevherin öğütülmesinde kullanılacak çarkların, mağaralarda ve kuyularda elde edilen cevher ve ortaya çıkan suyun dışarı taşınmasında kullanılan dolapların ve işçilerin ürettikleri cevheri, odun, kömür ve yiyecek gibi gereksinimlerin muhafazasında kullandıkları depoların yapıldığı görülmektedir. (Yüksel, 1997: XXXV)

B. ÜRETİM ŞEKLİ VE MEVSİMİ

Osmanlı maden üretiminin gayet organize bir şekilde yürütüldüğü görülmektedir. Öncelikle maden cevherinin bulunduğu yerde maden üzerinde bulunan toprak atılarak işe başlanır, sonra yer altına doğru eşilen mağara derinleştirilirdi. Genişletilip ilerleyen maden yatağında madenciler çekiç veya murçlarla cevheri koparırlar, sonra kopardıkları cevheri tahta veya saçtan yapılmış tekne ya da torbalarla dar alandan açık yerlere çıkarırlardı. Ayrıca bu gibi çalışmalar esnasında aydınlatma, havalandırma ve suyun tahliyesi de yapılmakta idi. (Yüksel, 1997: XXXVI)

²⁴ Kastamonu Küre bakır madeninde madencilere dini ve günlük hizmetlerini sunan belli bir hizmet sektöründen bilgiler vermektedir. Yine, Kastamonu Küre bakır maden ocağında çalışanların bütünüyle Müslümanlardan oluştuğu yazılıyor ise de, Keban, Ergani ve Gümüşhane maden ocaklarında Rum ve Zimmî madencilerin ayınlarından bahsetmektedir. (F. Tızlak, 1997: 96; Faroqu, 1997: 213) “Madenlerde çalışanların sayısı binleri bulurken, bu işçilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere çalışan kesimin sayısı yüz binleri ifade etmektedir.” Bu konuda Bkz. (Çiloğlu, 2007: 32) Yine Bkz. “Bilecik madeninde altı bine yakın işçinin çalışıyor olması madenlerin hem hazine hem de toplum için önemli olduğunu göstermektedir.”(Gökmen, 2004: 53)

²⁵ BOA., **Hattı-ı Hümayûn Tasnifi, 1384/54851**, (29 Zi’l-hicce 1203). Çarsacak Mukataası Keban madeni tarafından işletmeye alınması ile birlikte, maden ocağında cevher izabesi için 450-500 fırının işlenmeye alınması kararlaştırılmıştır.

Osmanlı ülkesinde bulunan madenlerin çoğunlukla yaz aylarında işletmeye açık tutuldukları görülmektedir. Bunun en önemli sebebi, iklim koşullarının üretim faaliyetleri üzerindeki etkisidir. Örneğin; 1786/7 (h.1201) tarihinde maden emini o yıl ki üretimde meydana gelen düşüşün sebeplerini izah ederken, İstanbul'a göndermiş olduğu arzda, sert geçen kış koşullarını ileri sürmekte ve şiddetli kış koşullarından dolayı karın çok geç kalktığını, bu nedenle zamanında kütük ve kömür temin edilemediğini belirtmektedir. (Yüksel, 1997: XXXVI)

C. ÜRETİLEN MADENLERİN CİNSLERİ VE MİKTARLARI

Bağdat yolu güzergâhında yeralan maden yataklarında üretilen başlıca maden çeşitleri; bakır, altın, gümüş ve kurşun madenidir. Ayrıca Hakkâri bölgesinde zırnîh (arsenik madeni ile kükürt karışımı bir madde) madeni tespit edilmiş olduğu ele aldığımız belgelerde²⁶ mevcuttur. Fakat miktarı hakkında bilgi sahibi değiliz. Zikredilen maden cevherlerinin kullanım alanları ve yıllık üretim miktarlarını incelemeye çalışacağız.

1. Bakır Madeni ve Miktarı

Osmanlı Devleti'nin Anadolu topraklarında 17. yüzyılda bakır madeni, sadece Gümüşhane ve Kastamonu Küre maden ocaklarında üretilmekteyken, 18 yüzyılın sonlarından itibaren ise Keban ve Ergani madenleri bakır üreten en önemli merkezler konumuna gelmişlerdi. (Beşirli, 2005: 174)

Bakır madeni 1776 yılından itibaren Ergani madeninden çıkarılmaya başlanması ile birlikte ham bakır Tokat'a getirilip burada işlenmekteydi. Neden bakırın çıkarıldığı bölgede değil de başka bir bölgede işleme tabi tutulmasının istenmesi soru olarak karşımıza çıkabilir? Bunun en önemli sebebi, yeterli teknik eleman ile gerekli tecrübe olmaması olarak gösterilmekte ise de (Beşirli, 2005: 173); temel neden yakıt temini olmalıdır. Çünkü söz konusu bölgede artık ormanların tükendiğini Erzincan'a bağlı Kuruçay, Kemah, Kercaşiş'ten yapılan kömür ve kütük talebinden anlıyoruz.

Osmanlı sınırları içerisinde bakır madeni, gerek askeri birliklerin çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasında ve gerekse eşya üretiminde kullanılmaktaydı. Örneğin,

²⁶ BOA., Sadaret Mektubi Kalemi, 412/28, (15 Şevvâl 1278).

1 Mart 1797 (02 Ramazan 1211) tarihli bir fermanda, “Tophâne-i âmirem ve Hasköy kârhanelerinde isagâsı tertib olunan toplar ve cebe-hâne-i âmirem lazimesi ve donanmâ-yı hümâyûnum kalyonlarına kaplanacak tahtalar için”²⁷ gibi ifadelerinden çıkarılan bakır madeninin Osmanlı Devleti’nde top dökümünde, gemi kaplamasında büyük nispette kullanıldığını görmekteyiz.

Bakır madeni, Ergani maden ocağında 1790/1 (h.1205) tarihinde bir süreliğine kesintiye uğrasa da, 1792/3 (h. 1207) tarihinde yeniden faaliyetine geçilmiştir. (Tızlak, 1997: 130) Belirtilen tarihten itibaren Ergani madeninde büyük ölçüde bakır çıkartılmaya başlanmıştır.

1793-1834 tarihleri arasında Ergani madeninde elde edilen bakır madenine ilişkin miktarlar kronolojik olarak takip edildiğinde üretimin zaman zaman arttığı ve bazı yıllar büyük düşüşler yaşandığı görülmektedir. Mesela hazırladığımız tablo ve grafikte görüldüğü üzere, 1793/4 senesinde 256 ton bakır üretimi olmuştur ve yine aynı sene yapılan bir başka üretim de ise üretim miktarı hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. 1795/6 senesinde Şubat, Nisan, Mayıs ve Temmuz aylarında ise toplam üretim 2.688 tondur. Bir başka ifadeyle bir önceki üretim miktarının yaklaşık on katı bir bakır elde edilmiştir. 1796/7-8 yıllarında 1025 bin tonluk bir üretim olmuş ve bu tarihten itibaren üretim de düşüş yaşanmıştır. 1808/9 yılında 600 bin ton bakır üretilmiş, 1809/10 yılında ise bakır üretimi önceki yıla göre 520 bin tonluk artış olmuş ve bu artışın sebebi olarak ise Ergani maden emini Mustafa Paşa’nın maden ocaklarında eskiyen ve bakılmayan fırınları yenileme çabası (Tızlak, 1997: 131) olarak gösterilmektedir. 1810/1 yılında 200 bin ton, 1821/2 yılında 150 bin ton, 1822/3 yılında 384 bin ton, 1823/4-5-6 yıllarında 192 bin tonluk üretim olmuştur. 1826/7 yılında 384 bin ton, 1834/5 yılında 1.120 bin ton üretim artışı olmuştur.

²⁷ SŞS, Def. No.4, 111, 5 Zi’l-ka’de 1209 tarihli bir fermanda, “ Ergani ma’âdini hâsılatından olmak üzere Tokat canibinde külliyyetli nuhâs mevcut bulunduğu beyânıyla nuhâs-ı mezkûrun der- âliyyemde isagâ ve imâlleri der-dest olan tolara eşşedd-i lüzûmu iktizâsına binâen”. SŞS, Def No. 4, 171 (17 Zi’l-hicce 1212).

TABLO-1
Ergani Madeninde Üretilen Bakır Miktarları

YIL		ÜRÜN MİKTARI			
Miladî	Hicrî	Batman	Kıyye	Miktarı Belirtilmeyen	Ton
1793/4	1208	-	200 Bin	-	256
1794/5	1209	?	?	?	?
Şu./Ni./Ma./Te. 1795/6	Re./Ra/Şe./Zi.1210	336 Bin	?	-	2.688
1796/7	1211	-	800 Bin	-	1.025
1797/8	1212	-	800 Bin	-	1.025
1808/9	1223	75 Bin	-	-	600
1809/10	1224	140 Bin	-	-	1.120
1810/11	1225	25 Bin	-	-	200
1821/2	1236	-	150 Bin	-	192
1822/3	1237	-	300 Bin	-	384
1823/4	1238	-	150 Bin	-	192
1824/5	1239	-	150 Bin	-	192
1825/6	1240	-	150 Bin	-	192
1826/7	1242	-	300 Bin	-	384
1834/5	1250	140 Bin	-	-	1.120

*1 Batman: 8 kg
*1 Kıyye: 1,282 kg

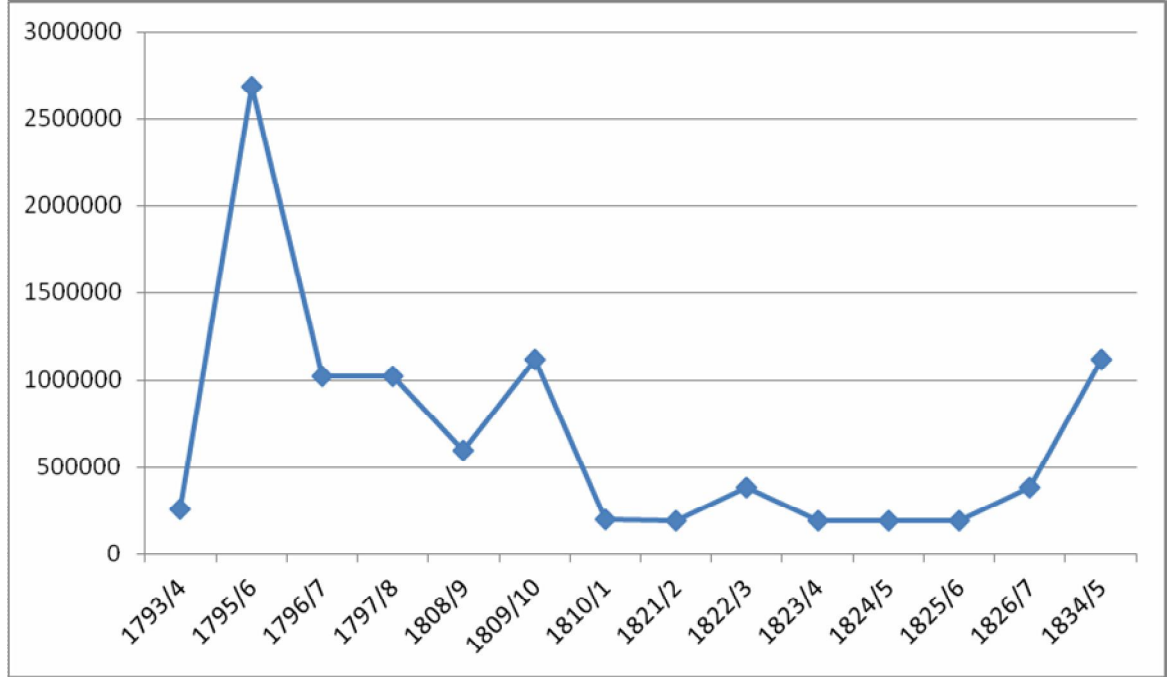
* Re.: Receb
*Ra.: Ramazan
*Şe.: Şevvâl
*Zi.: Zi'l-hicce

*Ma.: Mart
* Ni.: Nisan
*Te.: Temmuz

GRAFİK-1

Ergani Madeninde Üretilen Bakır Miktarları

TON

2. Üretilen Altın ve Gümüş Miktarı

Bağdat yolu güzergâhında yer alan Ergani ile Gümüşhane'ye bağlı (merbut) maden ocaklarında bakırın yanı sıra altın ve gümüş üretimi de yapılmıştır. Yapılan bu üretimden Darbhane'ye para kesimi için altın ve gümüş madeni gönderilmektedir. Örneğin, Nisan 1772 (Muharrem 1186) tarihli bir raporda “Gümüşhane ve Espiye ma'denlerinden Asitane-i sa'adete gidecek hazine”²⁸ ve yine Haziran 1773 (Rebi'ü'l-evvel 1187) tarihli bir başka raporda ise “Gümüşhane ve Espiye ma'denlerinden Asitane-i sa'adete gidecek zer û sîm hazinesin”²⁹ den söz edilmektedir.

Keban madenin de bir süreliğine üretilen altın ve gümüş madeninin, Keban'da saflaştırılıp İstanbul'a gönderilmiş ve buradaki Darbhane'de çâşni işlemine tabi tutulduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Eylül 1789 (Zi'l-hicce 1203) tarihli bir Hatt-ı hümayûn'da “Keban ve Ergani Ma'âdinlerinin iki yüz üç senesi hâsîlatından olmak üzere ma'den-i mezkûr emini kulları tarafından varîd olub Darbhane-i 'Amire'ye

²⁸ TŞS, Def. No. 1, (23 Muharrem 1186).

²⁹ TŞS, Def. No. 1, (11 Rebi'ü'l-evvel 1187).

teslim olunan zer û sîm çasnî ittirildikte”³⁰ diye devam eden belgeden altın ve gümüş madeninin İstanbul’da nasıl bir işleme tutulduğu görmekteyiz. Söz konusu test işlemine tabi tutulmasının akabinde Darbhane de çeşitli şekillerde para kesilmek amacıyla buradaki görevlilere teslim edilmekte idi. Örneğin, Eylül 1789 (Zi’l-hicce 1203) tarihli belgede “ iş bu zer û sîm ecnâs-ı nukud kat’i için ifrâzciyâna teslîm olduğu”³¹ ve yine Ağustos 1782 (Şa’bân 1196) tarihli bir başka belgede ise “ zer û sîm Darbhane-i ‘Âmire’de ecnâs-ı nukud kat’ olmak üzere ifrâzciyana teslîm”³² edildiği belirtilmektedir.

Ergani madeninde üretilen altın ve gümüş miktarlarının seyrini Tablo-2 ile Grafik-2 de takip ettiğimizde, Ergani madeninde Nisan 1772/3 (Muharrem 1186) tarihinden itibaren altın ve gümüş üretiminin başladığını görmekteyiz. Bu tarihteki üretim oldukça fazla olup sonraki tarihlerde ise düşüşe geçilmiştir. Bunun sebebi olarak, “Ergani madeninde altın ve gümüş üreten cevherlerin çıkarıldığı tepede cevher üretimi altın ve gümüş yönünden verimsiz hale geldiğinden kaynaklandığı gerekçe gösterilmiştir”. (Tızlak, 1997: 126)

³⁰ BOA., Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, 181/8264, (29 Zi’l-hicce 1203), TŞS, Def. No. 1, (5 Cemâziye’l-evvel 1186), TŞS, Def. No. 1, (14 Şa’bân 1186).

³¹ BOA., Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, 181/8264, (29 Zi’l-hicce 1203).

³² BOA., Cevdet Darbhane, 15/719, (29 Şa’bân 1196).

TABLO-2
Ergani Madeninde Üretilen Altın ve Gümüş Miktarları

YIL		MADEN CİNSİ	ÜRÜN MİKTARI			
Miladî	Hicrî		Dirhem	Hıml	Yük	Kg
1772/3	1186	Altın-Gümüş	-	99	-	24.126,3
1773/4	1187	Altın-Gümüş	-	-	6	972,84
1788/9	1230	Altın-Gümüş	16.728	-	-	79,27

*1 Dirhem: 3,2 gr

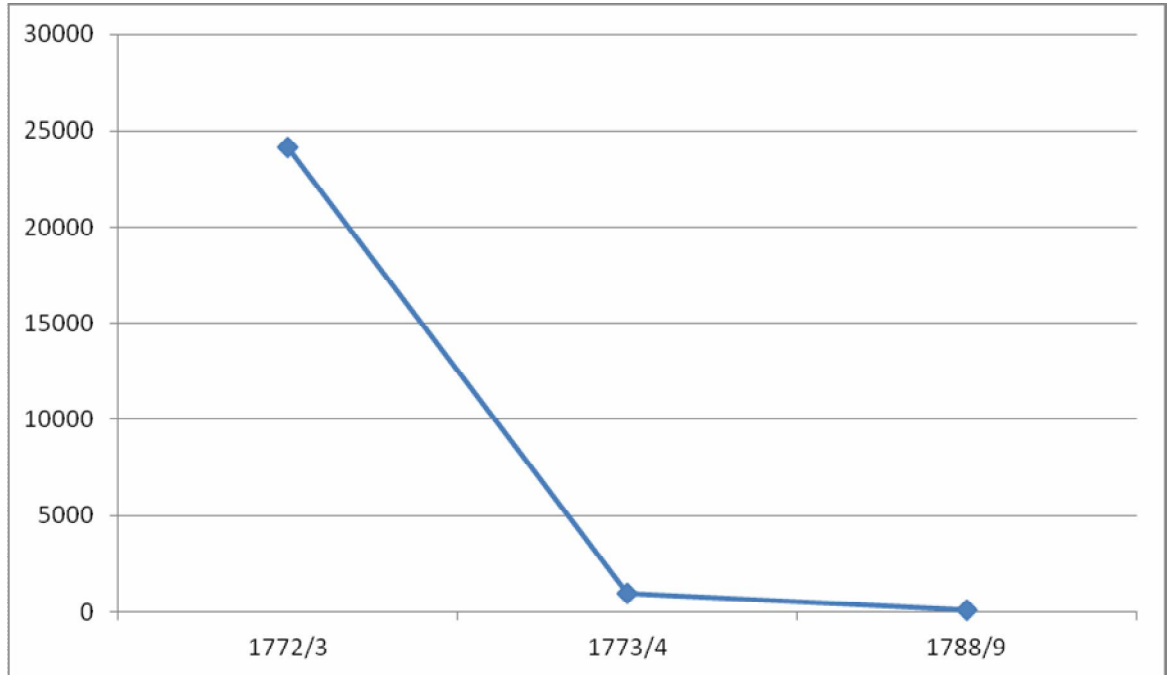
*1 Yük:162,144 kg

*1 Hıml: 243,75 kg

GRAFİK-2

Ergani Madeninde Üretilen Altın ve Gümüş Miktarları

KG

Gümüşhane ve buraya bağlı maden ocaklarında üretilen altın ve gümüş madenleri elde ettiğimiz belgelerde şu şekilde ifade edilmiştir. Örneğin, Ağustos 1782 (Şa'bân 1196) tarihli belgeye göre "bu def'a Gümüşhane ve Espiye ma'denleri hâsılâtından emini kulları tarafından darbhane-i 'amireye vürûd iden zer û sîm

hazinesinin miktârı sîm-i mahlût doksan yedi bin yirmi dirhem ve saf-ı sîm yirmi dokuz bin beş dirhem gelüb” ve yine “bu def’a Gümüşhane ve tevabi’ ma’denlerinden vürûd iden zer û sîm hazinesini sâbıkları müsüllü vezn ve çaşni ettirilsin deyû”³³ ifadeleri yer almaktadır.

Gümüşhane ve buraya bağlı maden ocaklarında elde ettiğimiz belgelerden 1782/3-1810/11 yılları arasındaki altın ve gümüş madenlerinin üretim miktarlarını tablo-3 ve grafik-3’te takip ettiğimizde, üretimde dalgalanmanın olduğu görülmektedir. Buna göre, 1782/3 yılında 311,14 kg. gümüş üretimi olmuş ve 1791/2 yılındaki gümüş üretiminde yaklaşık 173,21 kg. düşüş yaşanmıştır. 1797/8 yılına gelindiğinde ise gümüş üretimde 91,72 kg. artış olmuştur. 1789/90 yılında 57,95 kg. altın ve gümüş üretimi yapılmış ve bu üretim 1802/3 yılında 6,2 kg. kadar düşmüştür. 1810/11 tarihinde altın ve gümüş üretiminin miktarı hakkında ise bilgi verilmemiştir.

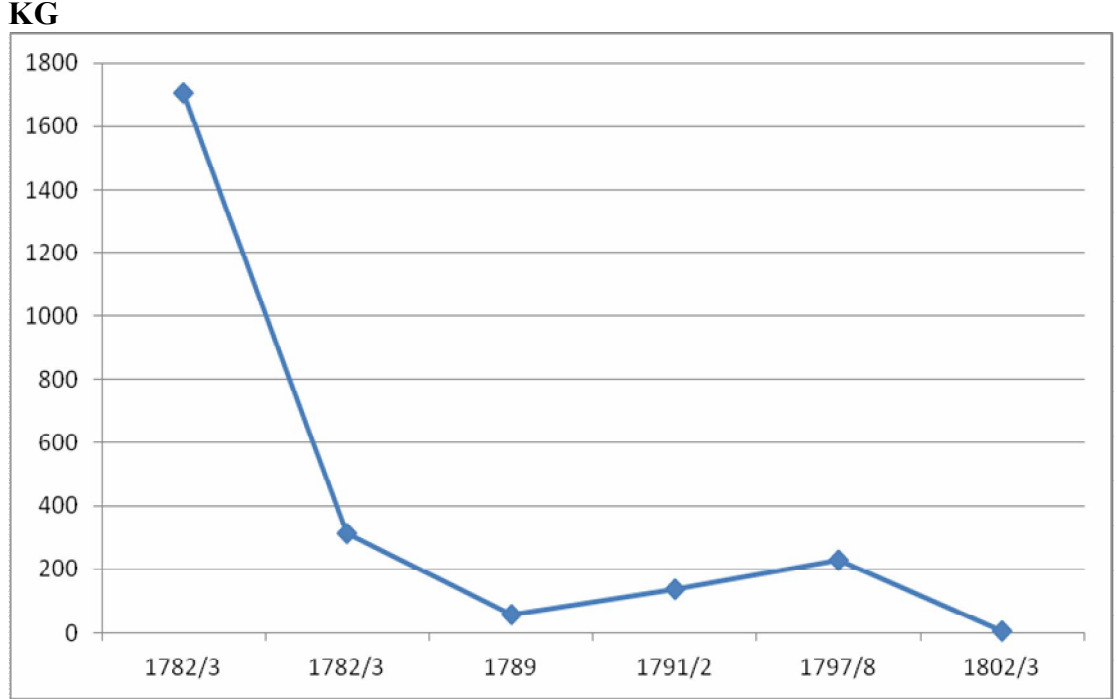
TABLO-3
Gümüşhane ve Bağlı Madenlerde Üretilen Altın ve Gümüş Miktarları

YIL		MADEN CİNSİ	ÜRÜN MİKTARI		
Miladî	Hicrî	Altın - Gümüş	Dirhem	Miktarı Belirtilmeyen	Kg
1782/3	1196	Gümüş	97.020	-	311,14
1789/90	1203	Altın-Gümüş	18.070	-	57,95
1791/2	1206	Gümüş	43.010	-	137,93
1797/8	1212	Gümüş	71.610	-	229,65
1802/3	1217	Altın-Gümüş	1.955	-	6,26
1810/11	1224	Altın-Gümüş	?	?	?

*Bir dirhem: 3,207 Kg

³³ BOA., Cevdet Dabhane, 15/719 (29 Şa’bân 1196).

GRAFİK-3
Gümüşhane ve Bağlı Madenlerde Üretilen Altın ve Gümüş Miktarları

3. Kurşun Madeni ve Miktarları

Ergani’de üretilen madenlerden biri de kurşun idi. Tasnifini yaptığımız belgelerden anlaşılacağı üzere kurşunun, Bağdat’a gönderilmesi söz konusudur. Örneğin, Ekim 1853 tarihli ferman da “beş bin kıyye kurşunun Keban madeninden Diyarbakır yoluyla Bağdat’ a nakl edilmesi istenmiştir³⁴”. Gümüş üretimi esnasında bir noktada yan ürün olarak üretilen kurşunun pek fazla olmadığı görülmektedir. Bunun sebebi beklide kurşunun maden eminlerine tahsis edilmiş olmasıydı. (Tızlak, 1997: 124) Ele aldığımız belgelerde her nedense kurşun üretimine ilişkin düzenli bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Elimizde sadece 1853-/1854 yıllarına ait dökümler bulunmaktadır. Tablo ve grafik üzerinde gösterilen bu dökümler aynı seneye ait olsa da aylık düzeyde bir yıllık üretim miktarını takip edebiliyoruz. Buna göre; 23 ve 30 Ekim 1853 tarihinde yaklaşık 153,840 kg kurşun üretilmiştir. Bu üretim bir sonraki

³⁴ BOA., İrade-i Meclis-i Vala Tasnifi, 292/11667 (27 Muharrem 1270), BOA., İrade-i Meclis-i Vala Tasnifi, 291/11667 (29 Safer 1270) BOA., İrade-i Meclis-i Vala Tasnifi, 291/11667 (15 Safer 1270).

ay hızla düşmüş ve 96, 150 kg kadar bir üretim kaybı olmuştur. Fakat Aralık ayında önceki aya göre yaklaşık 6,41 kg kadar bir artış olmuştur.³⁵

TABLO-4
Ergani Madeninde Üretilen Kurşun Miktarları

YIL		ÜRÜN MİKTARI	
Miladî	Hicrî	Kıyye	Kg
23/30 Ek. 1853	20/27 Mu. 1270	120 Bin	153,840
17 Ka. 1853	15 Sa.1270	45 Bin	57,690
1 Ar. 1853	29 Sa. 1270	50 Bin	64,100

*1 Kıyye 1,282 kg.

*Mu.: Muharrem

*Ek.: Ekim

*Ar.: Aralık

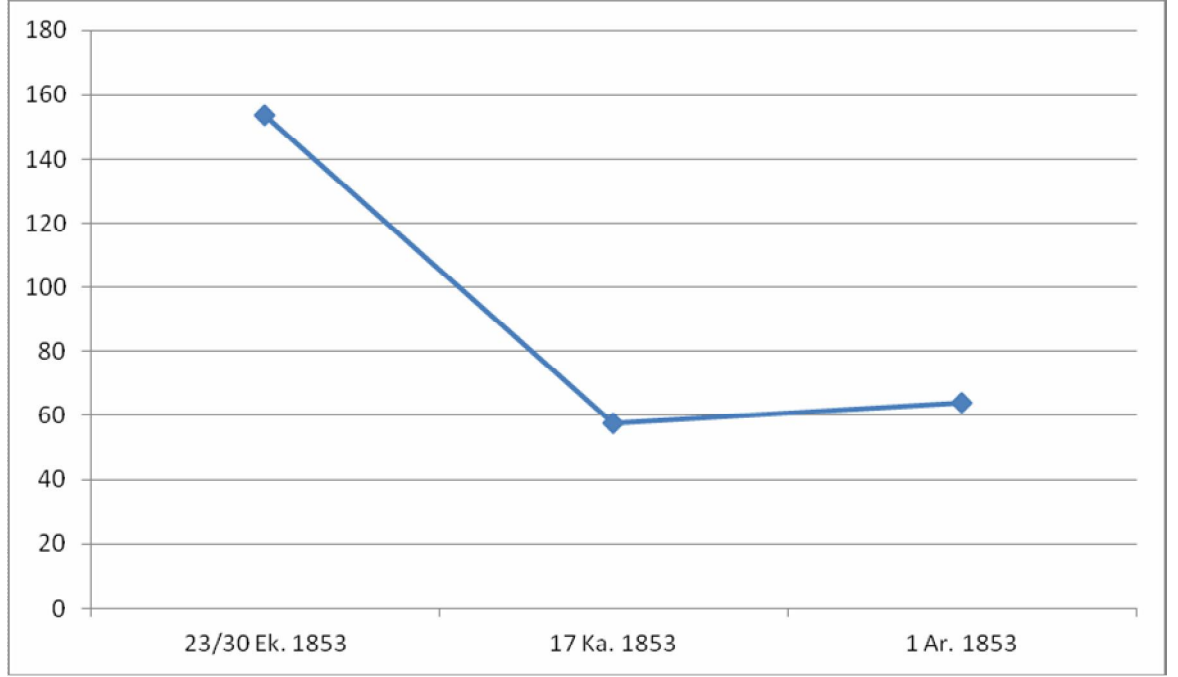
*Sa.: Safer

*Ka.: Kasım

³⁵ Bkz. **Tablo-4** ve **Grafik-4**.

GRAFİK-4
Ergani Madeninde Üretilen Kurşun Miktarları

KG

III. BÖLÜM: KALHANELER

Kalhâne, maden ocaklarında ham hale getirilen altın, gümüş ve bakır gibi madenlerin eritilip külçe haline getirildiği tesislere verilen isimdir. (Pakalın, 1983: 151) Bu bölümde araştırmamızın sınırlarının çizildiği Bağdat yolu güzergâhında yer alan kalhaneler hakkında bilgi vermeye çalışacağız. Bu kalhânelerden başlıcaları; Tokat Bakır Kalhânesi, Keban Kalhânesi, Diyarbakır Kalhânesi, Giresun Kazası Uzundere Köyü Kalhânesi'dir. Ayrıca Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bir rapora göre, Diyarbakır canibinde bulunan Karacadağ mevkiinde bir kalhâne inşasının yapılması kararlaştırılmıştır³⁶.

A. TOKAT BAKIR KALHÂNESİ

Tokat bakır kalhânesi, kaynaklarda 'Nuhâs Kalhânesi', 'Tokat Kalhânesi', 'Kalhâneler', 'Tokat Kalhâneleri', 'Ebubekir Ağazâde Abdi Mütevellî El-Hac Mustafa nâm kimesnenin binâ eylediği Nuhâs Kalhânesi' (Beşirli, 2005: 177) olarak geçmektedir. İncelediğimiz belgeler de ise, 'Tokat kalhânesi' şeklinde ifadeler yer almaktadır. Mesela Sivas ve Tokat Şer'iyye Sicilleri'nde "Tokat kalhanesinde bade't-tabh³⁷" ifadesi bunu doğrulamaktadır. Tokat bakır kalhânesinin ne zaman kurulduğu ve faaliyetine son verildiği hakkında bilgi sahibi değiliz.

19. Yüzyılın başlarında Sultan III. Selim'in kız kardeşi Beyhan Sultan'ın "bervech-i mâlikane uhdesinde olan Tokat mukâta'ası olarak" Tokat'ta dört adet bakır kalhânesi bulunmaktaydı³⁸. Bunlardan birisi, Mevlevî meşihâtına ve ikisi de Medine-i münevvere fukarâlarına aittir Ayrıca Tokat'ta Soğukpınar Mahallesi'nde Ebubekir Ağazâde Abdi mütevellî Hacı Mustafa'nın gelirini Medine-i münevvere fukarâsına vakfederek binâ eylediği bir kalhânesi de vardır. (Beşirli, 2005: 178)

19. yüzyılın ilk yarısında Tokat bakır kalhânesinde 1.000 kadar işçi çalışmaktaydı. Ayrıca yıllık 5.000 ton çam kömürü kullanılarak 1.000 ton civarında bakır üreten bir tesis konumunda idi. Fakat kalhâne eski usüllerin kullanıldığı bir

³⁶ BOA., Sadaret Mektubi Kalemi, 412/28, (15 Şevvâl 1278).

³⁷ SŞS., Def. No. 9, 108 (5 Şa'bân 1225); SŞS., Def. No. 4, 22-23 (5 Zi'l-ka'de 1209), SŞS., Def. No. 13, 134 (5 Şa'bân 1240); SŞS., Def. No. 16, 16 (6 Zi'l-ka'de 1248); SŞS., Def. No. 16, 134 (5 Rebi'ü'l-evvel 1249).

³⁸ TŞS, Def. No. 2, 99 (25 Zi'l-hicce 1210); (Beşirli, 2005: 177).

tesis olması sebebiyle üretimde verim sağlanmıyor ve birçok problemi de beraberinde getiriyordu. Bu amaçla, 1835'te kalhâne nazırı İstanbul'a çağrılmış ve kalhâneyi islah etmek için bir dizi tedbir alınmıştır. Fakat alınan önlemler yeterli gelmemiştir. Özellikle, ücretlerin ve kömür tüketiminin artması bilhassa, kömür tedarikini zora sokması, yeni teknolojik yöntemlerin kullanımını zorunlu hale getirmiştir. 1839/40 (1225) tarihinde Avusturya'dan Gustave Paulinu adında bir mühendis getirilmiş ve Tokat kalhânesinde gerekli incelemeyi yaparak, yapılması gerekenleri rapor etmiştir. Bu rapora istinaden 1840'ların başında 'kalhâne cedid' i adıyla 1.000.000 kuruş harcanarak su kuvveti ile çalışan yeni ve modern bir tesis kurulmuştur. Böylece 1850'lilere gelindiğinde Tokat kalhânesi önemli ölçüde modern hale gelmiştir. (Beşirli, 2005: 180)

Türkiye madenleri üzerinde incelemeleri ile tanınan Batılı gözlemcinin 1850 yılında yayınlanan bir yazısında, "Anadolu'da gerçekten ileri teknoloji ile çalışan yegâne metalürjik tesis" diye bahsettiği kalhâne, uzun zaman üretimi ile hem Tokat'taki bakır eşya imalathanelerini yaşıtmış, hem de memleketin bakır ihtiyacını karşılamıştır. Fakat kalhânenin bu gibi vasıflarını, gerek iktisadi ve gerekse teknolojik gelişmelerin, değişmelerin hız kazandığı 19. Yüzyılın ikinci yarısında uzun süre koruyamadı. Örneğin, İstanbul'da kurulan büyük bir fişek fabrikasının ihtiyacı olan yıllık 1.300 ton bakırı sağlamak üzere 1880'lerin başında Tokat kalhânesi genişletilmeye karar verilmiştir. Fakat yukarıda değinmeye çalıştığımız kalhânenin ne kadar iyileştirilmeye çalışılsa da gerilemesini ve zamanla da faaliyetinin durmasına engel olamamıştır. Bu durum, kalhânenin bakır üretimi ve pazarlanmasında meydana gelen değişmelerden ne kadar etkilendiğini görmemiz açısından oldukça önemlidir. Bu şartlar altında faaliyete devam etmek bir anlam taşımadığı için, kalhâneyi 1880 yılların sonlarına doğru kapatmaktan başka bir yol kalmamıştır. (Genç, 2007: 290-291)

Tasnifini yaptığımız belgelerden hareketle, Ergani madeninde çıkarılan bakırın Tokat kalhânesine getirilerek burada işleme tabi tutulduğu ve sonrasında ise, Samsun ve İznikmid (İzmit) iskelelerine, oradan da İstanbul'a gemilerle gönderilmesi yolunda fermanlar çıkartılmıştır. Örneğin, Şubat 1796 (Receb 1210) tarihli bir fermanla, "Ergani ma'den-i hâsılatından Tokat canibinde mevcut olan külliyyetlü nuhâsın Der- aliyyemde isâgaların ve rüiyet olan toplara eşedd-i lüzûm ve

iktizâsına binâen bir an akdem Der-aliyyeme celbi lazîmeden olmağla zikr olunan nuhâsın Tokat'dan Samsun iskelesine nakli için³⁹ ve “ Nisan 1833 (Zi'l-ka'de 1248) tarihli bir başka fermada ise “ Tokat kalhanesinde bade'n- nakl ve tasfiye olunduktan sonra⁴⁰ gibi ifadeler Ergani'de çıkarılan bakırın Tokat kalhanesinde işleme tabi tutulduğunu göstermektedir.

Aralık 1793⁴¹ (Cemâziye'l-âhir 1208)/Mart 1835⁴² (Zi'l-ka'de 1250) tarihleri arasında Sivas Şer'iyye sicillerinde Ergani madeninden Tokat kalhanesine gelen bakır madenin miktarına ilişkin bazı belgelerde sayısal veriler yer alırken, bazılarında ise belli bir miktardan söz edilmemiştir. Mesela, Aralık 1793 (Cemâziye'l-âhir 1208) tarihli fermada Ergani madeninden Tokat kalhânesine gelen iki yüz bin kıyye bakırın burada işlendikten sonra 230.922 kg'a yani bin kantara geldiği⁴³ ifade edilmiştir. Fakat Eylül 1810 (Şa'bân 1225) tarihli fermada ise “ma'lumül mikdâr nuhâs⁴⁴ ifadesinden anlaşıldığı üzere miktarı yani meblağı hakkında bilgi verilmemiştir.

B. KEBAN KALHANESİ

Keban kalhânesi, Amerikan tarzında 640 litre kapasitesi olan dört alevli fırınlı olduğu ve körükle çalıştığı belirtilen bu kalhâne harabesi 1980'li yıllarda yıkılarak yerine Kız Meslek Lisesi yapılmıştır. (Bilgin, 36)

Keban kalhânesi fırınlarında yakılmak üzere bölge ahalisinden kömür ve kütük talep edilmesi söz konusu olmuştur. Nitekim 10 Ocak 1782/ 25 Muharrem 1196 tarihli bir fermada, Kemah ve Kercañış kazalarından talep edilen 40 bin kadar kalhane kütüğünün bekletmeksizin Keban madeni iskelesine gönderilmesi istenmiştir. Fakat Keban madeni kalhânesine gönderilen kütüklerin hepsinin işe uygun ve elverişli olmadığından bahsedilmekte ve 37 bin kadar kalhâne kütüğün

³⁹ TŞS, Def. No. 2, 61 (26 Receb 1210); ŞŞS, Def. No.3, 55 (22 Receb 1204).

⁴⁰ ŞŞS., Def. No. 16, 16. Ayrıca, yine ŞŞS, Def. No. 12, 38 (1238); ŞŞS, Def. No. 12, 68 (17 Rebi'ü'l- âhir 1242), ŞŞS, Def. No. 12, 72 (15 Şevvâl 1237); ŞŞS, Def. No. 12, 79 (17 Muharrem 1224); ŞŞS, Def. No. 16, 134 (5 Rebi'ü'l- evvel 1249); ŞŞS, Def. No. 17, 90 (29 Zi'l-ka'de 1248), ŞŞS, Def. No. 17, 91 (5 Rebi'ü'l-âhir 1250); TŞS, Def. No. 2, 12 (9 Şevvâl 1210); TŞS, Def. No. 2, 57 (20 Şevvâl 1210).

⁴¹ ŞŞS, Def. No. 5, 245 (25 Cemâziye'l-âhir 1208).

⁴² ŞŞS, Def. No. 17, 90 (29 Zi'l-ka'de 1250).

⁴³ ŞŞS, Def. No. 5, 245 (25 Cemâziye'l-âhir 1208). Bkz. Bir kantar: 230.922 kg. (Yılmaz, 2010: 312).

⁴⁴ ŞŞS, Def. No. 9, 108 (5 Şa'bân 1225).

hazır olması gerektiği belirtilmiştir. (Yüksel, 1997: 2-3) Ayrıca 16 Ekim 1765 (Cemâziye'l-evvel 1179) senesinde Pertek, Sağman, Mazgirt sancakları kazaları ve köylerinden 35 bin hıml (8.505.000 kg) kömür, madenin izabesi için talep edilmiştir. (Yüksel, 1997: 112) Yine Harput sancağı nahiyesinde Keban madeni fırınları için görevlendirilen Zive Parçikan Kürt eşkıyalarının Rakka'ya iskân olmaları sebebiyle yazılan ferman gereğince, adı geçen eşkıyaların zorluk çıkarması üzerine Ma'âdin-i Hümâyûn kazaları ve Malatya Sancağı'ndan asker talep edilip Arapkir Voyvodası Halil Ağa bu iş için tayin edilmiştir. (Yüksel, 1997: 26-27) Bir başka belgede ise, 1779-80/1193 senesinde Keban madeni fırınlarına Çarsacak kazasından kömür istenmiştir. (Yüksel, 1997: 19)

C. DİYARBAKIR KALHÂNESİ

Diyarbakır kalhânesinin hangi tarihte faaliyete başladığı ve ne zaman faaliyetine son verildiği hususunda bilgi sahibi değiliz. Sadece elimizdeki kayıtlarda isminin geçtiği belgeler üzerinden bilgi vermeye çalışacağız.

Ergani'de çıkarılan ham bakır, Bozok Sancağı'ndaki deve kervanlarıyla Tokat'a getirilmekte, burada kalhânelerde tasfiye edilip saf hale getirildikten sonra, ilgili kazalardan sağlanan arabalarla Samsun İskelesi'ne, oradan da gemilerle İstanbul'a nakledilmekteydi. Yani Ergani'de çıkarılan bütün ham bakır Tokat kalhânelerine gönderiliyor ve oradan tasfiye ediliyordu. Bu amaçla diğer yerlerdeki kalhâneler yıktırılmıştı. Ancak 1793 yılında tekrar açılmasına izin verilen Diyarbakır kalhânesine de çok az olmakla birlikte bakır tasfiye ediliyordu. (Beşirli, 2005: 176) Ayrıca 16 Aralık 1822 tarihli bir fermanda, Ergani madeninde hâsıl olan ham bakırın Tokat ve Diyarbakır kalhânelerine nakli için Pehlivanlı aşiretinden deve talep edilmesi⁴⁵ söz konusu olmuştur.

Keban madenin de çıkarılan mürdeseng (Devellioğlu, 2001: 732), kimyasal olarak gümüş ihtiva eden cevherlerin tasfiyesinde elde edilen ve yine kurşun bileşiminin ayrıştırılmasında kullanılan bir maddedir. Ancak kurşun elde edilmesi için geçerli olan bu tasfiye işleminin Keban madeninde pek uygulanmadığı için

⁴⁵ BOA.,Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, 905/39713-J (1 Rebi'ü'l-âhir 1238), BOA., Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, 905/39713-G (29 Zi'l-hicce 1238).

başka madenler veya kuruluşların bulunduğu bölgelere gönderilmiştir. Bu sebepten dolayı mürdeseng Ergani ve Gümüşhane madenleri ile Tokat ve Diyarbakır kalhânelerine gönderildiği bilinmektedir. (Tızlak, 1997: 125)

D. DİYARBAKIR KARADAĞ MEVKİİNDE YENİ BİR KALHÂNE İNŞAASI

Nisan 1862 (Şevvâl 1278) tarihli bir rapor da, eskisi gibi bakır madeninin Ergani madeninden kiracı hayvanlarıyla yüz saatten fazla mesafesi olan Tokat' a taşınması oradan da Samsun üzerinden İstanbul'a gönderilmesi yolunun takip edilmesinin masraflı olmasından dolayı ekonomik olarak uygun olan başka bir yol aranmış ve bu durumda yeni bir kalhâne inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca yolun uzunluğunun yanı sıra yöredeki eşkiya müdahalelerinin madeninin taşınmasında sorunlara neden olduğundan söz edilmekte ve bu sebeble Diyarbakır Karacadağ mevkiinde yeni bir kalhane inşa edilmesiyle bahsedilen durum ortadan kalmış olacaktır, denilmektedir.

Bu kalhânenin Diyarbakır Karacadağ mevkiinde inşa edilmesi halinde bakırın buraya taşınması sekiz dokuz saat mesafesi olan Diyarbakır'a indirilerek, buradan ise Dicle nehrinden Bağdat ve Basra'ya ulaştırılabileceği belirtilmektedir. Aynı şekilde Ergani madenine sekiz saatlik mesafede bulunan Harput ovasından Murat nehri kenarında bir kalhâne yapıldığı takdirde gerekli olan odun ve kömürün Pah ve Mazgirt taraflarından nehir yoluyla taşınmasının kolay ve ucuz olacağı düşünülmüştür. Böylece burada izabe edilecek olan bakır madeni nehir yoluyla Bilecik'e indirilerek ve Bilecik'ten de beş günde İskenderun ve oradan da deniz yoluyla İstanbul'a taşınabileceği ve böylece daha az masrafla bu işlerin gerçekleştirilebileceği belirtilmektedir⁴⁶.

---

⁴⁶ BOA., Sadaret Mektubi Kalemi, 412/28, (15 Şevvâl 1278).

E.GİRESUN KAZASI UZUNDERE KALHÂNESİ

Şebinkarahisar Sancağı'na bağlı Lice mevkiinde simli kurşun madeni sahiplerinde Abraham Todor, madenden çıkaracağı cevherin işlenmesi için Giresun dâhilinde Uzundere Köyü'ndeki bir araziyi uygun görmüş ve arazi sahibi olan Osmanlı vatandaşı Todoroglu Vasil'e müracaat etmiştir. Vasil'in isteği üzerine maden idaresi tarafından tanzim olunan ruhsatname, Maden Nizamnâmesinin kalhâne ve fabrikalara ait kısmına uygun görüldüğünden Şurâ-yı Devlet'te kabul edilmiştir. Bu ruhsatnamece göre, ferman harcı olarak bir kereye mahsus 30 adet 100'lük altınla, kalhânenin yapılacağı arazi için senelik 40 kuruş kira vermesi kararlaştırılmıştır. Kalhâne ruhsatnâmesi maddeleri ise şu şekildedir:

1. Kalhâneye ait binalar taş, tuğla, kireç ve kum ile kargir olarak yapılacaktır. Şu anda ve ileride inşa edilecek olan binalardan gaz ve diğer maddelerin çevreye zarar vermemesi için ocak ve bacalar 8.5 m yüksekliğinde olacaktır.
2. Kalhânenin imalatına ait olup, su ile işleyecek olan makineler kimseye zarar vermeyecek ve değirmenlerin çalışmasına engel olmayacak, cevheri yıkamak için suya ihtiyaç duyulduğunda, bu suyun başka sular ile karışmaması için su yolu yapılacak.
3. Kalhânenin fırın, alet ve edevatıyla makineleri gayet sağlam olarak inşa kılınacaktır.
4. Vilayet valisinin ve maden mühendisinin emri üzerine, Maden idaresinin teklif ettiği hususları kalhâne sahibi yapmaya mecbur olacaktır.
5. Kalhânenin inşa olunacağı mahal 24 cerib, 84 murabbâdır. Tarım arazisi olmasından dolayı aşar vergisi için kalhâne sahibi Mal Sandığı'na senelik 40 kuruş kira bedeli verecektir.
6. Kalhânenin ihtiyacı olan odun ve kömür Uzundere, Tamdere ve Karınca köyleri sınırları içinde bulunan Şabanözü ormanından getirilecek ve ormanlar hakkındaki Nizamnâmeye uygun hareket edilecektir.
7. Her ay madenden kalhâneye nakolunan ve işlenen cevherin miktarı bu cevherden ne kadar sim ve kurşun çıktığına dair kalhâne sahibi tarafından üç ayda bir defter tanzim edilerek valiliğe verilecektir. Valilik istediği zaman teftiş yapabilecek ve kalhâne sahibi hesapları göstermeye mecbur olacaktır.

8. Kalhâne sahibi ferman harcı olarak Maden İdaresi'ne bir defaya mahsus olmak üzere 30 adet Osmanlı lirası verecektir.
9. Kalhane sahibi yukarıdaki maddelere, özellikle 7. Maddede belirtilen defterleri zamanında teslim etmezse, 5 adet Osmanlı lirasından 20 liraya kadar ceza verecek. Tekrarı halinde Maden İdaresi kalhâneyi geçici olarak kapatacak. Üçüncü defa aynı hareket tekrarlanırsa, kalhânenin ruhsatı iptal edilecektir.
10. Kalhânenin inşası için verilen ferman teslim tarihinden itibaren bir sene içinde yapıma başlanmazsa veya inşaat bittikten iki sene boyunca kalhâne işletilmezse, belirli bir süre verilecek. Bu süre sonunda yine işletilmezse, kalhânenin fermanı iptal edilecek.

Bu gibi hususlar özellikle simli kurşun madeninin işlenmesi için Giresun'un tercih edilmesinin en büyük sebebidir. Ayrıca Giresun'un deniz ulaşımında olması ve ruhsatnâme maddeleri incelendiğinde her türlü ayrıntı düşünülmüş, hem kalhâne sahibinin hem de devletin zarar görmemesi için azami dikkat gösterilmiştir. (Karaman, 2003: 68-69)

IV. BÖLÜM: İŞLETME VE İKMAL

A. MADEN İZABESİ İÇİN YAKIT TEMİNİ

Osmanlı madenciliğinde kullanılan başlıca yakıt maddesi odun kömürü idi. Bu hususta özellikle kuvvetli hararet veren kömür de meşe ağacından yakılmakta idi. Vesikalarda Çarsacak kazasından temin edilen meşe kömürlerinin Keban'a gönderilmesi talep edilmiştir. (Yüksel, 1997: 28) Ayrıca madenlerin arıtılmasında kullanılan maden kömüründen mağara adı verilen maden tünellerinin sağlamaştırılmasında yararlanılan elvah adı verilen tahta payandalar için de kütük kullanılıyordu. (Faroqu, 1997: 214)

Kömür ve kütük özellikle maden ocaklarına yakın yerlerden talep edilmiştir. Fakat zamanla ormanların yok olması tehlikesi ile karşı karşıya gelindiğinden maden ocaklarına daha uzak yerlerdeki ormanlardan faydalanma ihtiyacı hâsıl olmuştur. Bu durum da, yolun uzunluğu masrafların artmasına ve eşkıya saldırılarına açık hale gelmesi sebebiyle yakıt teminini tehlikeli hale koymakta idi.

Bu bölümde özellikle maden ocaklarına kömür ve kütük vermekle yükümlü olan kazalar ve bu kazalardan istenilen yakıt miktarları hakkında bilgiler verilmeye çalışılacaktır. Değinilmeye çalışılacak bir başka konu da kütük ve kömürlerin maden ocaklarına ulaştırılması için izlenilen yol açıklanmaya çalışılacaktır.

1. Kömür Temini

Maden ocaklarına kömür temini hususu yönetim tarafından organizeli bir şekilde idare edilmekte idi. Buna göre madenlere bağlı olan bazı yerlerden aynı olarak kömür temin edilmiş olduğu ve bunun karşılığında da buraların vergilerden muaf tutulduklarını görüyoruz. Bu yerler belgelerde Palu (Yüksel, 1997: 21,40), Çarsacak (Yüksel, 1997: 19-20,53,55,58) Arguvan (Yüksel, 1997: 57), Akçadağ (Yüksel, 1997: 32,49), Arapkir (Yüksel, 1997: 19,22) kazaları ile Zeyve ve Perçikan aşiretleri (Yüksel, 1997: 51) olarak zikr edilmektedir. Dağlarında kömür temin edecek ormanları bulunmayan yerlerden ise bu işte harcamak ve aynı zamanda maden idaresine sermaye teşkil etmek üzere vergi alınması yoluna gidilmiştir. Bu durumda izlenecek yol ise "*imdad-ı seferiye ve hazariye vergisi*" belirtilen amaca tahsis

edilmesi şeklinde olmuştur. Örneğin, 1780/81 (1195) senesinde Harput kadısına yazılan bir fermanda, Keban ve Ergani madenlerinin kömür bedeli olan 13.500 kuruş imdad-ı seferiye ve hazariye mallarının Harput kazalarından tahsil edilmesi ve Keban hazinesine teslim olunması istenilmiştir. (Yüksel, 1997: 17). Yine 1779/80 (1193) tarihli bir başka belgede ise Keban madenine tahsil edilmesi gereken imdad-ı seferiye ve hazariye malından Harput kazasından 9.160 kuruş, Malatya'dan 1.000 kuruş, Eğin ile Arapgir kazalarından 2.400 kuruş, 1778/79 (1192) senesinde Malatya kazasından 750 kuruş, toplam 13.310 kuruş tahsilleri olduğu belirtilmiştir. (Yüksel, 1997: 19)

Kömürün temini hususunda madenlere bedel karşılığında kömür yükümlülüğü olan kazalarda bazı köyler “*kömürkeş*” olarak tayin edilirdi. Örneğin 1851 (1267) senesine ait bir raporda, Erguvan kazasına bağlı kömürkeşan ahalisinin 1845 (1261/62) senesinde Keban madeni için gönderilen kömüre dair gönderilen emirname yayınlanmıştır⁴⁷. Yani ilgili olan kazaların tamamı bu işle uğraşmazdı.

Kömürkeş tayin edilen köylerin ahalileri dağlarda, gerek bölgeden gerekse Gümüşhane madenlerinden getirilen baltacılar yardım ederlerdi. Örneğin, Keban madenin de bulunan altın ve gümüş fırınları için gerekli olan kömürleri sağlamakla görevli olan 600 adet baltacı Gümüşhane madenlerinden talep edilmiş, ancak baltacıların 3 ayda Keban ulaşacağından, fırınların tatil olunmasını önlemek amacıyla baltacılar gelinceye kadar bu iş yerli baltacılarla idare olunmuştur. (Yüksel, 1997: 57, 112) Kömürkeş ve baltacıların gayretleri ile yakılan kömürler akarsuların kenarlarında bulunan iskelelere taşınırdı. Taşıma işlemi ise bölge ahalilerinden istenilen kelekler ile yapılıyordu. Palu hâkimine yazılan bir raporda, 45 haml (10.935 kg.) kömürün bölge ahalisinden istenilen 12 adet kelek ile Keban madeni iskelesine gönderilmesi istenilmiştir. (Yüksel, 1997: 18) Bir başka belgede, Çarsacak kazasından 20 kelek kömürün Keban madenine gönderilmesi talep edilmiştir. (Yüksel, 1997: 35) İskelelere taşınan kömürler buradan ilgili maden ocaklarına sevk edilirdi.

⁴⁷ BOA., Saderet Mektubi Kalemî Tasnifi, 4/47 (27 Receb 1258).

a. Kömür Temin Edilen Yerler

Maden ocaklarına kömür temin etmekle yükümlü olan yerlerin başında Çarsacak kazası gelmektedir. Çarsacak voyvodasının Pertek, Sağman, Mazgirt kazalarından oluşan bir mukataa olduğu bilinmektedir. Bu mukataanın gelirleri “emvâl-ı mukataa, bede’l-i âşar ve rüsumat” ve aidatlardan meydana geliyordu. Bu mukataalar maden emirleri tarafından iltizama verilerek idare ediliyordu. Bu gelirlere karşılık voyvodalar belli miktarda kömürü Ma’âdin-i Hümâyûn idaresine temin etmeye ve kömürü göndermeye garanti ederlerdi⁴⁸.

Çarsacak dağlarında kömür yakma işleminde ise getirilen baltacılar ile yerli baltacılar istihdam ediliyordu. (Yüksel, 1997: 35) Çarsacak voyvodası Ahmet Ağa’ya gönderilen bir taahüd gereğince 67 adet Gümüşhane baltacısının Keban madenine gönderilmesi istenilmiştir. (Yüksel, 1997: 124)

Palu kazasında bulunan dağlardan gerek Keban ve gerekse Ergani madenlerine kömür temin edilmekteydi. Tablo-5’te görüldüğü üzere tarihi belirtilmemiş olmakla birlikte Palu’dan temin edilen kömür 45 bin haml (10.935.000) olarak verilmiştir. (Yüksel, 1997: 45)

Keban madenine kömür vermekle yükümlü olan ayni ve nakli yükümlülüğü yerler ve kömür miktarları hakkındaki bilgiler aşağıdaki Tablo-5’te görmek mümkündür.

---

⁴⁸ Çarsacak mukataası Ma’âdin-i Hümâyûn Emîni Yeğen Mehmet Efendi, Karaçorluzâde Sulî Ahmed Ağa ve amcazâdesi Süleyman Ağa’ya iltizama vermiştir.(Yüksel, 1997: 112)

TABLO-5
Keban Madenine Kömür Temin Eden Yerler ve Kömür Miktarları

YIL		KÖMÜR TEMİN EDEN KAZALAR	MİKTARI		
Miladî	Hicrî		Yük	Haml	Kg.
1726	1139	Kemah/Gercaniş ⁴⁹	-	-	-
1728	1141	Samsat ⁵⁰	-	-	-
1731	1143	Divriği/Arapgir/Çarsancak ⁵¹	-	-	-
1774/75	1188	Çarsancak	-	50.000	12.150.000
?	?	Çarsancak	-	48.000	11.664.000
1778/79	1192	Harput/Parçikanlu Aşireti	-	400	97.200
1778/79	1192	Harput/Herdi Aşireti ⁵²	1.000	-	162.000
?	?	Çarsancak ⁵³	5.000	-	810.000
1779/80	1193	Çarsancak ⁵⁴	-	9250	2.247.750
1780/81	1195	Harput ⁵⁵	-	-	-
?	?	Palu ⁵⁶	-	45.000	10.935.000
1781/82	1196	Çüngüş/İbtahir ⁵⁷	-	-	-
1782/83	1197	Pertek/Sağman/Mazgird ⁵⁸	-	35.000	8.505.000
1788/89	1203	Çarsancak ⁵⁹	50.000	-	8.100.000
1788/89	1203	Palu ⁶⁰	-	12.000	2.916000
1789/90	1204	Karaçor ⁶¹	-	30.000	7.290.000

⁴⁹ (Altınay, 1989: 27).

⁵⁰ (Altınay, 1989 : 31).

⁵¹ (Altınay, 1989: 33).

⁵² (Yüksel, 1997: 45).

⁵³ (Yüksel, 1997: 53).

⁵⁴ (Yüksel, 1997: 19).

⁵⁵ (Yüksel, 1997: 17).

⁵⁶ (Yüksel, 1997: 18).

⁵⁷ (Yüksel, 1997: 113).

⁵⁸ (Yüksel, 1997: 112).

⁵⁹ BOA., Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, 1384/54851 (29 Zi'l-hicce 1203).

⁶⁰ BOA., Cevdet Darphane Tasnifi, 29/1597 (29 Rebi'ü'l-âhir 1204).

⁶¹ BOA., Cevdet Darphane Tasnifi, 29/1597 (29 Rebi'ü'l-âhir 1204).

b. Kömürün Nakli

Ma'âdin-i Hümâyûn madenleri için gerekli olan kömür büyük ölçüde Çarsancak ve Palu'dan temin ediliyordu. Bu gibi yerlerin uzak olması tedarik edilen kömürlerin maden ocaklarına nakliyatını problem haline getiriyordu. Bu problem ise kelekler⁶² kullanılarak aşılmaya çalışılıyordu. Keleklerle Fırat nehrinden yararlanılarak kömürün nakil işi gerçekleştiriyordu. (Yüksel, 1997: 18) Özellikle Palu ve Çarsancak dağlarında yakılan kömürler kelekçilerle naklettirilmiştir. (Yüksel, 1997: 26-27) Kelekçi olan kişiler yüklerini Fırat ve onun kolları üzerinde olan iskelelerden alıp, Keban iskelesine ulaştırırlardı⁶³.

Keban iskelesine ulaştıktan sonra tekrar yük alacakları yere dönmeleri gerektiğinden bu işlem keleklerin sökülerek develerle veya diğer hayvanlarla taşınması ile gerçekleşirdi. (Tızlak: 1997: 178)

Suyoluyla kömür taşımacılığının mümkün olmadığı durumlarda ise bu işlem, bölge ahaliyelerinden istenilen hayvanlar ile sağlanıyordu. Bu maksada yönelik olarak Zeyve ve Parçikan aşiretinden tahsis edilen hayvanlar bu iş için kullanılıyordu. (Yüksel, 1997: 24) Bu konuda doğuracak sıkıntıları önlemek amacıyla maden yönetiminin gerekli tedbirleri aldığını görmekteyiz. Örneğin, Keban madeni fırınları için kömür nakline memur Zeyve ve Parçikan Kürd eşkıyaları için Ma'âdin-i Hümâyûn kazaları ve Malatya Sancağı'ndan asker tertip edilmiş ve askerlerin Han köyünde hazır olmaları gerektiği belirtilmiştir. (Yüksel, 1997: 27)

Karayoluyla kömür nakliyesi ulaşımaya dayanaklı olan develer ile yapılmaktaydı. Bu cümleden olarak Arguvan nahiyesinde bulunan deve sahiplerinin Keban madeninde kömüre ihtiyaç duyulduğunda isimleri yazılı olan kişilerin herhangi bir sıkıntı olduğu durumlarda develeri ile hemen göreve çağırabilecekleri ve bu sebeple buldukları yerlerde hazır oldukları görülmektedir⁶⁴.

⁶² Kelekler Osmanlı Devleti'nde küçük çaplı suyollarında kullanılan nakil vasıtası idi. Bunlar dört ayaklı olmak üzere yani "tulum-ı çarpa" şeklinde çıkarılan koyun ve keçi derileri idi. (Tızlak, 1997: 177)

⁶³ 45 bin haml (10.935.000 kg.) kömür 12 adet kelek vasıtasıyla Keban madeni iskelesine gönderilmiştir. (Yüksel, 1997:18)

⁶⁴ Bu kişiler Mustafa Bey, Nuri Bey, kardeşi Mecid Bey ve Mirza Ali, Kara Mollaoğlu Haydar Bey, Mustafa Bey oğlu İzzo'nun oğlu Maksud, kardeşi Hüseyin, Karacaoğlu Mehmed Bey, Harzemeli Başo, Kanber Ağa. (Yüksel, 1997: 70)

2. Kütük Temini

Maden ocaklarından cevherlerin işlenmesi esnasında maden ocaklarında yer altındaki galerilerde güvenliği sağlamak, göçük ihtimali olan yerlerde emniyetli geçişi temin etmek için kullanılan kütüklerin belgelerde “*Kalhâne kütüğü ve mağara ağacı*” şeklindeki nitelendirildikleri görülmektedir⁶⁵. Dolayısıyla kütük, maden ocaklarında cevherlerin izabesi için kullanılan kömür kadar önemli idi. Bu durum merkezi yönetimin kütük temin işlemi ile yakından ilgilenmelerine ve kütüğün ilgili yerlerden temin edilmesi için o yerlerin ileri gelenleri ile maden eminlerine ayrı ayrı emirler gönderilmesini gerektirmiştir⁶⁶.

a. Kütük Temin Edilen Yerler

Tablo-6’den hareketle Kemah, Kercaniş ve Kuruçay kazalarından kütük talebinin yapıldığını görmekteyiz. 1778/79 senelerinde 50 bin adet kütük Kemah, Kercaniş ve Kuruçay kazalarından talep edilmiştir. Sonraki yıllarda 1780/81 senelerinde Kemah ve Kercaniş kazalarından 20.085 adet kütük istenilmiş ve bir sonraki yıl bu miktarın arttığını ve 50 bin adet kadar olduğunu görüyoruz. Üzerinde tarihi belli olmayan bir belgede ise Kemah, Kercaniş ve Kuruçay kazalarının her birinden altışar bin adet olmak üzere toplam 18.000 adet kütük istenmiştir.

⁶⁵ BOA., *Cevdet Darphane Tasnifi*, 38/1932 (27 Muharrem 1157); (Yüksel, 1997: 2-3).

⁶⁶ BOA., *İrade-i Meclis-i Vala Tasnifi*, 353/15423 (16 Şa’bân 1272).

TABLO-6

Kütük Temin Eden Yerler ve Kütük Miktarları

YIL		KÜTÜK TEMİN EDEN KAZALAR	MİKTARI
Miladî	Hicrî		Adet
1778/79	1192	Kemah/Kercaniş/Kuruçay ⁶⁷	50.000
1780/81	1195	Kemah/Kercaniş ⁶⁸	20.085
1781/82	1196	Kemah/Kercaniş ⁶⁹	50.000
?	?	Kemah/Kercaniş/Kuruçay ⁷⁰	18.000

b. Kütük Nakliyesi

Kazalardan temin edilen kütükler suya uzak olan yerlerde öküzlerle ve bazen de amelelerle sürdürülerek su kenarlarına getirilir ve Fırat nehrinin sularına bırakılırdı. Örneğin, 1778/79 (1192) tarihine ait fermana Kemah, Kercaniş kazalarından Keban madenine sevk edilmesi istenilen 50 bin adet kalhane kütüklerinin Fırat nehrine sevk edilmesi istenilmiştir.(Yüksel, 1997: 2-3)

Suyoluna sürdürülen kütüklerin Keban'a ulaştırılması için Eğin kazasına bağlı Uşın köyünde muhafazası istenilmiş ve bu konuda Ma'âdin-i Hümâyûn eminini Eğin voyvodasına bir buyrultu gönderilmiştir. (Yüksel, 1997: 37)

22 Nisan 1856/16 Şa'bân 1272 tarihli bir tezkerede, Keban madeni için Kemah, Kercaniş ve Kuruçay kazalarında senelik tertip olan belli bir miktar kütük talep edilmiştir. Talep edilen kütüklerin nakliye masrafı eski fiyatı mevzuatı olan 15'er paranıdır. Fakat 1856 tarihinde itibaren 20'şer para zammıyla her bir kütük için adı geçen kazalar ahalisine 35'er para verilerek 15'şer buçuk (15,5) para nakliye masrafı dahi önceden olduğu gibi adı geçen Maden İdaresi tarafından verilmesi kararlaştırılmıştır. Eskiden taşınan kütüklerin önceki fiyatlarıyla ne miktara gelir ise

⁶⁷ (Yüksel, 1997: 5).

⁶⁸ (Yüksel, 1997: 5).

⁶⁹ (Yüksel, 1997: 4).

⁷⁰ (Yüksel, 1997: 24-25).

tamamen ve acilen gönderilmesi Hazine-i Hassayı Şahane Nezareti'ne bildirilmesi ve Meclis-i Vala'dan (yüce meclisten) yazılan bir kıt'a tutanak ile takdim kılınmıştır. Bu belgeden hareketle 1856 yılında Kemah, Kercaniş ve Kuruçay kazalarından istenilen kütüğün taşıma masrafı dışında belirlenen fiyatı 15 paradır. 1856/1272 tarihinden itibaren zamlı fiyatı 15 para, ahaliye verilecek miktar 35 paradır. Nakliye masrafı ise 15,5 para olarak tespit edilmiştir.

B. MADENLERİN NAKLİYESİ İÇİN HAYVAN/ARABA TEDARİKİ

Maden cevherlerinin nakliyesi esnasında, maden ocaklarına yakın olan bölge ahalilerinden ve aşiretlerden; çeşitli ve oldukça fazla sayıda nakliye hayvanları temin ediliyordu. Bunlar arasında başta deve (şütüran) olmak üzere at (esb), eşek bulunmaktadır. Bu hayvanlardan başka at ve öküz gibi hayvanların çektiği arabalarında maden nakliyesi hizmetinde kullanıldığını görmekteyiz.

Develer belgelerde birim olarak mehâr adı altında kaydedilmiştir. Örneğin, 16 Aralık 1822 (1 Rebi'ü'l-âhir 1238) tarihli bir Hatt-ı Hümâyûn'da, bakırın Ergani madeninden Diyarbakır ve Tokat kalhânelerine taşınması için Bozok Sancağından 512 mehâr deve talep edilmiştir⁷¹.

Sicillerde temin edilen hayvanların cinslerine dair ayrıntılı bilgiler verilmemiş olup, “*şütüran ve hayvanat-ı saire*” şeklindeki ifade ile geçmektedir. Ayrıca bu hayvanların miktarları hakkında herhangi bir bilgiye de sahip değiliz. Örneğin, 2 Haziran 1789 (17 Zi'l-hicce 1212) tarihli bir fermanında Ergani madeninde çıkarılan bakırın Tokat'tan Samsun iskelesine nakli için gerekli olan şütüran ve hayvanat-ı saire⁷² şeklindeki ifadede hem talep edilen hayvanların cinslerine dair ayrıntılı bilgiler içermezken hem de ne kadar hayvanın talep edildiğine dair bilgi mevcut değildir.

Maden yönetimi tarafından istenilen hayvan ve arabaların toplanması, tedarik edilmesi işi merkezden gönderilen mübaşirlerin uhdesinde tevcih edilmiştir. Mübaşirler, talep olunan deve, hayvanat ve arabaların sahiplerine daha önceden tespit olunduğu üzere ödenecek olan ücretlerinin karşılanması işi maden eminleri tarafından nakit olarak hesabına veriliyordu. Örneğin, 1 Mart 1797 (2 Ramazan 1211) tarihinde bakırın nakli için Tokat'a gönderilen Emr-i Şerif gereğince, nakil ücretleri Yusuf Ziya Paşa tarafından, Tokat' da bakır emini olan Es-Seyyid Hasan eliyle nakit olarak verilmek şartıyla tayin olunan mübaşirin marifetiyle, Tokat'ta bulunan şütüran ve hayvanat-ı sairenin toplanması ve tedariki yine mübaşirin marifetiyle icra ediliyordu⁷³.

⁷¹ BOA., Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi, 905/39713-J (1Rebi'ü'l-evvel 1238).

⁷² ŞŞS., Def. No. 4, 171 (17 Zi'l-hicce 1212).

⁷³ ŞŞS., Def. No. 4, 111 (2 Ramazan 1211).

Mübaşir tarafından bölge ahalisinden tedarik edilen hayvan ve vasıtalar bekletilmeksizin sevk edilmeleri işi yine mübaşirlerin idaresi altında yürütülüyordu. Nitekim belgelerde bu durum, mübaşirin marifetiyle toplanan ve tedarik olunan şütüran ve hayvanat- sairenin acilen ve süratle Tokat' ta mevcut olan bakırın Samsun iskelesine yollanması istenilmiştir⁷⁴.

1. Hayvan/Araba Temin Edilen Yerler

Ergani maden ocaklarında çıkarılan ham bakır, Bozok Sancağında bulunan aşiretlerin develeri ile Tokat ve Diyarbakır kalhânelerinin getirilmekteydi. 1820/1821 (1236) tarihli bir Hatt-ı Hümayûn'da Ergani'den Tokat'a getirilen ham bakır için miktarı belirtilmeyen adette deve kullanılmıştır⁷⁵. Fakat 1822/1823 (1238) tarihindeki bir başka Hatt-ı Hümayûn'da ise bakırın nakli için Bozok Sancağı'ndan 512 mehâr deve istenilmiştir⁷⁶. Tarihi verilmeyen bir başka belgeden yola çıkarak Pehlivanlı aşiretinden 12 mehâr deve bu iş için tedarik edilmiştir⁷⁷.

Tokat'a ham bakır nakledileceği zaman Bozok Sancağı mutasarrıfına deve ihtiyacı bildirilir, mutasarrıf da adı geçen aşiretlerden temin ettiği develeri Keban'a ulaştırır ve develerin taşıma işlemine hazır olduğu İstanbul'a bildirilirdi. Ham bakır bu şekilde nakil işlemine tabi tutulması hususunda aşiretlerin bazen bu işleri sekteye uğrattıkları oluyordu. Nitekim, 6 Eylül 1823 (29 Zi'l-hicce 1238) tarihinde Bozok Sancağı'nda Ma'âdin-i Hümayûn bakırının taşınması amacıyla gerekli olan develerin talep edilmesi hususunda Bab-ı Ali'ye gelen resmi yazı gereğince, Ergani madeninde bulunan bakırın Tokat ve Diyarbakır kalhânelerine nakli için talep edilen develerin, Kayseri ve Bozok Sancakları mutasarrıfı Alâeddin Paşa Pehlivanlı aşiretinden 2 bin mehâr deve göndermelerini istemiş ise de, aşiret beyi Mustafa Bey'in İstanbul'da olması ve İstanbul'dan da gönderilmemesi halinde iş görmeyeceğini söylemiştir⁷⁸. 16 Aralık 1822 (1 Rebi'ü'l-âhir 1238) tarihli bir başka emir gereğince ise, "Ergani

⁷⁴ TSS., Def. No. 2, 13 (3 Zi'l-hicce 1210), TSS., Def. No. 2, 57 (20 Şevvâl 1210), TSS., Def. No. 2, 61 (26 Receb 1210) TSS., Def. No. 2, 135 (20 Ramazan 1210), SSS., Def. No. 16, 16. Ayrıca, yine SSS., Def. No. 12, 38 (1238), SSS., Def. No. 12, 68 (17 Rebi'ü'l-âhir 1242), SSS., Def. No. 12, 72 (15 Şevvâl 1237), SSS., Def. No. 12, 79 (17 Muharrem 1224), SSS., Def. No. 16, 134 (5 Rebi'ü'l-evvel 1249), SSS., Def. No. 17, 90 (29 Zi'l-ka'de 1248), SSS., Def. No. 17, 91 (5 Rebi'ü'l-âhir 1250).

⁷⁵ BOA., Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, 905/39713-G (29 Zi'l-hicce 1238).

⁷⁶ BOA., Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, 905/39713-J (1 Rebi'ü'l-âhir 1238).

⁷⁷ BOA., Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, 905/39713-J (1 Rebi'ü'l-âhir 1238).

⁷⁸ BOA., Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, 905/39713-G (29 Zi'l-hicce 1238).

madenin de mevcut olan bakırın kalhânelere nakli için gerekli olan develerin Pehlivanlı Aşireti tarafından bazen verilir bazen verilmemiş olduğu, fakat 300 mehâr deve tertip ve ihraç olunmuş ve Pehlivanlı aşireti reisi Mustafa Bey'in vekili olan Ahmet Bey, adı geçen aşiretten iki bin adet daha göndermesi mümkün ise de pederi İstanbul'da olduğundan adı geçen aşiretin perişanlığından bahsederek bundan başka deve göndermeyiz" diye cevap vermişlerdir⁷⁹. Bu gibi hususlar madenlerin naklinin gecikmesine neden oluyordu.

TABLO-7
Keban Ve Ergani Maden Ocaklarına Deve/ At Tedarik Eden Yerler Ve Miktarları

TARİH (Miladî- Hicrî)		TALEP EDİLEN YERLER	CİNSİ	MİKTARI (ADET)
1820/1821	1236	Kayseri/Bozok Sancakları ⁸⁰	Deve	?
1822/1823	1238	Bozok Sancağı ⁸¹	Deve	300 Mehâr
?	?	Pehlivanlı Aşireti ⁸²	Deve/At	12 Mehâr/4 Baş At
1842/1843	1258	? ⁸³	?	?

Ergani madeninden Tokat ve Diyarbakır kalhânelerine gönderilen ham bakır burada işlendikten sonra İstanbul'a sevk edilmekteydi. Bu sevkiyat kara yoluyla arabalar kullanılarak Samsun veya İznikmid (İzmit) iskelesine, oradan da deniz yoluyla gemilerle İstanbul'a gönderilmekteydi. Nakil vasıtalarının tedariki özellikle Sivas ve Tokat taraflarından deve; Sivas, Amasya, Canik kazaları ve Canik'e bağlı Ezine Pazarı, Kavak, Hafik taraflarından araba, deve, eşek ve hayvanat temin ediliyordu. Örneğin, 2 Haziran 1798 (17 Zi'l-hicce 1212) tarihli bir fermanda, 1211 senesinde Ergani madeninde hâsıl olan bakırın Tokat'tan Samsun iskelesine nakli için gerekli olan şütüran ve hayvanatın eskisi gibi Sivas ve Tokat taraflarından toplanması ve Samsun iskelesine nakl olunmasına dair Tokat'a bir Emr-i Şerif gönderilmiştir⁸⁴. Tokat kalhânelerinde işlenen bakır arabalarla Samsun iskelesine

⁷⁹ BOA., Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, 905/39713- J (1 Rebi'ü'l-âhir 1238).

⁸⁰ BOA., Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, 905/39713- G (29 Zi'l-hicce 1238).

⁸¹ BOA., Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, 905/39713- J (1 Rebi'ü'l-âhir 1238).

⁸² BOA., Hatt-ı Hümayûn Tasnifi, 905/39713- J (1 Rebi'ü'l-âhir 1238).

⁸³ BOA., Sadaret Mektubi Kalemî Tasnifi, 4/47 (27 Receb 1258).

⁸⁴ SSS., Def. No. 4, 171 (17 Zi'l-hicce 1212).

oradan da İstanbul'a nakil sürecinde kullanılan yok güzergâhı ise; Tokat, Ezine Pazarı, Amasya ve Kavak yoluyla Samsun iskelesi idi.

1833/1249 senesinde Ergani madeni hâsılatından olan bakır madeninin Serpincik karyesinden Tokat kalhânesine taşınması kararlaştırılmıştır. Bu amaçla bakırın her bir kantarı çekisi için 45 kuruş nakliye ücreti tespit edilmiş ve bu ücret Tokat kalhânesi nazırı tarafından nakit olarak verilmek şartıyla Sivas Sancağı'ndan 1.000 adet araba talep edilmiştir. Bu arabaların miktarlarının Sivas Sancağı kazalarına taksimi ile ilgili veriler şu şekildedir⁸⁵. Burada 1.000 adet araba istenilmiş ise de toplamda elde edilen miktar 958 adettir. Araba miktarlarının dağılımında yerleşim birimlerinin nüfus yoğunluğu öncelik alınmıştır. Buna göre en fazla araba veren yerleşim birimi Tokat olmuştur. Daha sonra sırayla Niksar 92 adet, Kazabâd 83 adet, Zile 58 adet, Taşabâd 58 adet, İlbeyli 52 adet, Sivas 44 adet araba ile Tokat'ı takip etmektedir. En az araba verebilen yerleşim yeri ise 5 adet arabayla İnalluballu'dur.

---

⁸⁵ ŞŞS., **Def. No. 16**, 134(5 Rebi'ü'l-evvel 1249).

TABLO-8
1833/1249 Senesinde Ergani Madeni Hâsılatından Olan Bakır Madenin
Taşıması İçin Sivas Sancağı Kazalarına İsbet Eden Araba Miktarları

YERLEŞİM BİRİMLERİ	ARABA (ADET)
Sivas	44
Hafik	22
Yıldızeli	33
Tokat	277
Niksar	92
Karayaka	35
Irak	35
Sonisa	22
Taşabâd	58
Karakuş	22
Zile	58
Hüseyinabâd	14
İnalluballu	5
Kazabâd	83
Turhal	27
Artukabâd	35
Sivasili	29
İlbeyli	52
Kilingar	15
TOPLAM	1.000

Tokat kalhânelerinde mamul hale getirilen bakır kış basmaksızın bir an evvel geriye hiç bakır kalmayacak şekilde Samsun'a ve oradan da İstanbul'a sevkini Darbhane-i Amire emirleri ilamıyla taşınması, nakil vasıtalarının ücretlerinin Tokat kalhânesi müdürü ve nuhâs emini nazırı vasıtasıyla nakit olarak sahiplerine ödenmesi emredilmiştir. Örneğin, 23 Temmuz 1833 (5 Rebi'ü'l-evvel 1249) tarihli bir fermanda Ergani madeni hâsılatından 150 bin kıyye (192 ton) bakır Tokat kalhânesinde mamul hale geldikten sonra, bakırın mevsimiyle Der- sa'adete nakli için Ma'âdin-i Hümâyûn müşiri Salih Paşa ile Tokat kalhânesi nazırına hitaben madenin nizamı üzerine nakliye ücretlerinin nakit olarak hesabına verilerek gerekli olan araba, eşek ve develerin Sivas, Amasya, Tokat, Canik Sancak'ları ve bu sancaklarda bulunan kazalar ile Kavak, Ezine Pazarı gibi mahallerden temin edilerek bir an önce sevk edilmesi ve zikr edilen bakır miktarından bir kıyyesi bile geriye

kalmayarak ve adı geçen yerlerde bekletilmeyerek Samsun iskelesine taşınması istenilmiştir⁸⁶.

TABLO-9
Ergani Madeninden Bakırın Nakli İçin Hayvan/Araba Temin Edilen Yerler

TARİH (Miladî-Hicrî)		TALEP EDİLEN YERLER	CİNSİ	MİKTARI
1790/91	1204	? ⁸⁷	Menzil Atları	50-60 Baş
1793/94	1208	Bozok ve Havalisinden ⁸⁸	Araba/Eşek/Deve/ Hayvanat	?
1794/95	1209	Tokat/Sivas ⁸⁹	Deve/Hayvanat	?
Şu./Ma./Ni./Ha. 1796	Re/Ra./Şe./Zi 1210	Tokat/Sivas ⁹⁰	Deve/Hayvanat	?
Ma./Ni.1797/98	Ra./Şe.1211	Tokat/Sivas ⁹¹	Deve/Hayvanat	?
1797/98	1212	Tokat/Sivas ⁹²	Deve/Hayvanat	?
1803/4	1218	Sivas/Canik/Hafik/ Ezine Pazarı/Amasya ⁹³	Araba/Deve/Eşek/ Hayvanat	?
1809/10	1224	Canik/Hafik/Ezine Pazarı/Amasya ⁹⁴	Araba/Deve/Eşek/ Hayvanat	?
1810/11	1225	Sivas/Canik/Hafik/ Ezine Pazarı/Amasya ⁹⁵	Araba/Deve/Eşek/ Hayvanat	?
1822/23	1237	Sivas/Canik/Hafik/ Ezine Pazarı/Amasya ⁹⁶	Araba/Deve/Eşek/ Hayvanat	?
1823/24	1238	Sivas/Canik/Hafik/ Ezine Pazarı/Amasya ⁹⁷	Araba/Deve/Eşek/ Hayvanat	?

⁸⁶ ŞŞS., Def. No. 13, 134 (5 Şa'bân 1250).

⁸⁷ ŞŞS., Def. No. 3, 193 (22 Receb 1204).

⁸⁸ ŞŞS., Def. No. 5, 245 (25 Cemâziye'l-âhir 1208).

⁸⁹ ŞŞS., Def. No. 4, 22-23 (5 Zi'l-ka'de 1209).

⁹⁰ TŞS., Def. No. 2, 61 (26 Receb 1210); TŞS., Def. No. 2, 135 (20 Ramazan 1210); TŞS., Def. No. 2, 57 (20 Şevvâl 1210); TŞS., Def. No. 2, 87 (4 Zi'l-hicce 1210).

⁹¹ ŞŞS., Def. No. 4, 111 (2 Ramazan 1211); ŞŞS., Def. No. 4, 112 (25 Şevvâl 1211).

⁹² ŞŞS., Def. No. 4, 171 (17 Zi'l-hicce 1212).

⁹³ ŞŞS., Def. No. 7, 49 (21 Muharrem 1218).

⁹⁴ ŞŞS., Def. No. 12, 79 (17 Muharrem 1224).

⁹⁵ ŞŞS., Def. No. 9, 108 (5 Şa'bân 1225).

⁹⁶ ŞŞS., Def. No. 12, 72 (15 Şevvâl 1237).

⁹⁷ ŞŞS., Def. No. 12, 38 (4 Rebi'ü'l-âhir 1238).

1823/24	1239	Sivas/Canik/Hafik/ Ezine Pazarı/Amasya ⁹⁸	Araba/Deve/Eşek/ Hayvanat	?
1825/26	1240	Sivas/Canik/Hafik/ Ezine Pazarı/Amasya ⁹⁹	Araba/Deve/Eşek/ Hayvanat	?
1826/27	1242	Sivas/Canik/Hafik/ Ezine Pazarı/Amasya ¹⁰⁰	Araba/Deve/Eşek/ Hayvanat	?
1832/33	1248	Sivas/Canik/Hafik/ Ezine Pazarı/Amasya ¹⁰¹	Araba/Deve/Eşek/ Hayvanat	?
1833/34	1249	Sivas ¹⁰²	Araba	?
Ey/Ma.1834/35	Ra./Zil.1250	Sivas/Canik/Hafik/ Ezine Pazarı/Amasya ¹⁰³	Araba/Deve/Eşek/ Hayvanat	?

*Şu.: Şubat

*Ma.: Mart

*Ni.: Nisan

*Ha.: Haziran

*Ey.: Eylül

* Ra.: Ramazan

*Şe.: Şevvâl

*Re.: Receb

*Zi.: Zi'l-hicce

*Zil.: Zi'l-ka'de

2. Hayvan/Araba Nakliyesi ve Nakliye Ücretleri

Burada Şer'iyeye Sicil'leri ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde ettiğimiz belgeler ışığında gerek Keban ve Ergani madenlerinden çıkartılıp Tokat Kalhânelerinde mamul hale getirilen maden cinslerinin Samsun ve İznikmid (İzmit) iskelesine ve gerekse Gümüşhane madeninden çıkartılan madenlerin nakliyesi esnasında bölge ahalisinden talep edilen çeşitli ve çok sayıdaki hayvanların nakliye ücretleri hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

1771/1184 tarihli bir arzuhalde, Gümüşhane Maden Emni Tahir ağa tüccarlara satmak düşüncesiyle Tokat'ta 1.150.000 kıyye iyi kalite bakır biriktirip daha önceden alınan karar üzere söz konusu bakırın Gümüşhane'den İstanbul'a gelinceye kadar kıyye başına 11 para taşıma ücreti ve bakırın her bir kıyyesi için 35

⁹⁸ ŞŞS., Def. No. 13, 55 (9 Şa'bân 1239).

⁹⁹ ŞŞS., Def. No. 13, 134 (5 Şa'bân 1240).

¹⁰⁰ ŞŞS., Def. No. 12, 68 (4 Rebi'ü'l-âhir 1242).

¹⁰¹ ŞŞS., Def. No. 16, 16 (6 Zi'l-ka'de 1248).

¹⁰² ŞŞS., Def. No. 16, 134 (5 Rebi'ü'l-evvel 1249).

¹⁰³ ŞŞS., Def. No. 17, 91 (27 Rebi'ü'l-âhir 1250).

para verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu paranın maden emini şimdiye kadar Tokat'tan getirip Tophane'ye teslim ettiği 13.259 kıyye ham bakırın daha önceden belirlenen fiyatı üzerine her bir kıyyenin 11 para nakliye ücreti ödenmesini istemiştir. Bakırın taşıma ücreti baş muhasebeden yapılan hesaplama sonucunda 33.896 kuruş tuttuğu ve bu miktarın 12.896 kuruşa düşülmesi ve geriye kalan 21.000 kuruşun ise rişte penbe (iplikli pamuk) mukataası muacelesinden (peşinatından) hesap edilmesi hususunda ferman talep etmektedir.

Çıkarılan ferman gereğince 12.896 kuruş düşürülüp (tenzil edilip) geriye kalan 21.000 kuruş müzayede sonucu söz konusu maden eminine verilmiş ise de bu paranın ödenmesi penbe mukataası peşinatından verilmek üzere baş muhasebeye kayd olunmuştur¹⁰⁴. Gümüşhane maden emini tarafından taşınması kararlaştırılan 1.150.000 kıyye bakırın 11 paradan nakliye ücreti hesaplandığında 1.256.000; 35 paradan hesaplığında ise 4.025.000 para tutmaktadır. Tophaneye teslim edilen 123.259 kıyye bakırın nakliye ücreti 11 paradan hesap edildiğinde taşıma bedeli 1.355.849 para tutmaktadır. Toplam nakliye ücreti ise 33.896 kuruşa baliğ olmaktadır.

Sivas ve Tokat Şer'iyye Sicil'lerindeki belgelerde edindiğimiz bilgiler ışığında 1797-1834/1211-1250 yılları arasında Ergani madeninde çıkarılan ve Tokat kalhânelerinde mamul hale getirilen bakır cevherinin Sivas, Tokat, Amasya, Canik havalilerinden temin edilen nakil hayvanları vasıtasıyla gerek Samsun iskelesine gerekse İznikmid (İzmit) iskelesine taşınması amacıyla bakırın her bir batmanı için Sivas kazalarına isabet eden nakliye ücretleri ve mübaşirin hizmet bedellerine ilişkin veriler tablolar halinde gösterilmeye çalışılmıştır.

Bu taksimatta batman miktarları ve bu miktarların yerleşim birimlerine dağılışı esas alınmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus yerleşim birimlerindeki dağılıştaki esas alınan unsurun bu bölgelerin büyüklüğüdür. Bütün tablolarda Kazabâd beldesi fazla taşıma kapasitesiyle ön plana çıkmaktadır. Karahisar-ı Behramşah, Karakuş, Sonisa, Taşabâd gibi yerleşim birimleri en az taşıma kapasitesi ve nakliye ücretleriyle dikkati çekmektedirler.

¹⁰⁴ BOA., Cevdet Askeri Tasnifi, 911/39329 (29 Şevvâl 1184).

1797/1211 senesinde Ergani madeninde Sivas ve Tokat taraflarından develer (şütüran) ve diğer hayvanlar (hayvanat-ı saire) ile Tokat'tan Samsun'a taşınacak olan bakırın, bakır eminden ücretleri nakit olarak hesabına verilmek üzere talep olan bakırın nakliyesinin Sivas Sancağı'na bağlı kazalar arasındaki taksimi şu şekildedir¹⁰⁵. Tablo-10'da görüldüğü üzere yerleşim birimlerinin taşıma kapasitelerinde özellikle demografik yapıları göz önünde bulundurularak paylaşım yapılmıştır. Buna göre, 29.990 batman 37 kıyye bakırın taksimatında, yaklaşık 5.000 batman ile Kazabâd beldesi en fazla taşıma orana sahip olup en az oran ise İnalluballu beldesidir. Tablodan hareketle bazı beldelerin aynı taşıma kapasitelerine sahip olduklarını da görmekteyiz. Şöyle ki, Karakaya ve Irak (?) beldeleri 1.193,2 batman, Karakuş, Gelmugad ve Sonisa beldeleri de 733,2 batman ile aynı kapasiteye sahiplerdir. Her ne kadar aşağıda bakırın kantar başına nakliye ücreti hakkında bilgi sahibi olamasak da kaynaklarda 1793 senesinden itibaren Maden İdare'sinin tespit etmiş olduğu ücret 15 kuruş olarak tespit edilmiştir. (Beşirli, 2005: 204)

---

¹⁰⁵ SŞS., Def. No. 4, 112 (25 Şevvâl 1211).

TABLO-10
1797/1211 Senesinde Ergani Madeninden İstihsal Edilen Bakırın Samsun İskelesine Nakliyesi İçin Sivas Sancağı'na Bağlı Kazalara Taksim Edilen Taşıma Ücretleri (Batman Olarak)

YERLEŞİM BİRİMLERİ	BAKIR (BATMAN)
Sivas ile Yıldızeli	3.540
İlbeyli	1.740
Şarkıpare	1.833,2
Karakuş	733,2
İnalluballu	360
Hüseyinabâd	546
Çepni-Çongar	1.100
Zile	1.460
Karahisar-ı Behramşâh	543,4
Kazabâd	4926,4
Artukabâd	1.500
Gelmugad	733,2
Karakaya	1.193,2
Irak (?)	1.193,2
Sonisa	733,2
Taşabâd	1.832
Turhal	1.653,2
Sivasili	1.033,2
Niksar	3.300
TOPLAM	29.990,37

1809/1224 senesinde Ergani madeninden her sene olduğu gibi Tokat kalhânesine getirilen ve burada ayrıştırılan (tabh ve tasfiye olunmuş) 140 bin batman bakırın İstanbul'a yollanması adet olduğu üzere geriye hiç bakır kalmayacak şekilde Samsun'a gönderilmesi istenmektedir. Gereken araba, develer (şütüran) ve diğer hayvanların tedariki Sivas, Amasya, Tokat ve Canik sancaklarındaki kazalar ile Canik'e bağlı Kavak ve Ezine Pazarı vesaire kazalardan temin edilmesi ve görevli mübaşirin marifetiyle sağlanıp bakırın Samsun iskelesine yollanması hususunda Sivas Sancağı kazalarına isabet eden bakırın her bir batmanı için nakliye ücretleri ve mübaşirin hizmet bedelinin taksimi şu şekildedir¹⁰⁶. Tablo-10'da görüldüğü üzere 1797/1211 senesinde Tokat kalhânesinde Samsun iskelesine taşınan bakır miktarı 239.920 kilodur. Bu miktarın yerleşim birimlerine taksimatındaki oranlar aşağıdaki tabloda bakırın miktarına bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Tablo:11'de görüldüğü

¹⁰⁶ ŞŞS., Def. No. 12, 79 (17 Muharrem 1224).

üzere taşınan bakır miktarı 1.120.000 kg'dır ve yerleşim birimlerinin bakırı taşıma oranlarında artış olmuştur. Örneğin, Kazabâd 1797 yılında 4.926,4 batman bakır taşımış, 1809'da ise 6.277 batman bakır taşımıştır. Böylece 1809 yılında 1.351 batman yani 10.808 kg bakır daha fazla taşımış olmaktadır. Benzer artışları diğer yerleşim birimlerinde de görmekteyiz. Ayrıca, bakırın batman başına yerleşim birimlerine taksimatı, nakliye ücretleri ve mübaşirin hizmet bedelleri orantılı olarak değişkenlik göstermiştir. Şöyle ki, bakırın batman miktarları arttıkça yahut azaldıkça buna bağlı olarak nakliye ücretleri ve mübaşirin hizmet bedelleri de artmakta veya azalmaktadır. Tokat, Amasya ve Canik gibi büyük yerleşim birimlerinde taşınan bakırın batman miktarları oldukça fazladır. Fakat Tokat'ta bakır miktarı (batman olarak), nakliye ücretleri ve mübaşirin hizmet bedelleri hakkında bilgi sahibi olduğumuz halde Amasya ve Canik gibi yerleşim birimlerinde mübaşirin hizmet bedeli ile ilgili her hangi bir miktar verilmemiştir.

TABLO-11
1809/1224 Senesinde Ergani Madeninde Bakırın Nakliye Ücretleri ve Mübaşirin Hizmet Bedelinin Sivas Sancak'ına Bağlı Kazalar Arasındaki Taksimi

YERLEŞİM BİRİMLERİ	BAKIR (BATMAN)	NAKLİYE ÜCRETLERİ	MÜBAŞİRİN HİZMET BEDELİ (PARA)
Sivas	3.396	523,5	22,5
Hafik	1.246	254,5	10,5
Yıldızeli	2328	359,5	15,5
Tokat	20.689	3.189	137,5
Şarkıpare	1612	248,5	10
Nıksar	6.987	1.077,5	46,5
Karayaka	2.654	409,5	17,5
Irak (?)	2.654	409,5	17,5
Sonisa	1.646	253,5	10,5
Taşabâd	4.237	653,5	28
Karakuş	1.646	253,5	10,5
Zile	7.116	1.096,5	47
Hüseyinabâd	1.034	159,5	6,5
İnallu	323	49,5	2
Ballu	323	49,5	2
Kazabâd	6.277	967,5	41,5
Turhal	2.005	309	10
Sivasili	2.135	329,5	14

Artukabâd	2.622	404,5	17,7
İlbeylü	3.915	603,5	20,5
Gelmugad	1.165	179,5	7,5
Amasya	2..9945	4.616,5	-
Canik	33645	5.186	-
TOPLAM	140.000	21.583,13	5.000

1819-20/1235 senesi Ergani madeni hâsılatından olan 50 bin batman bakırın Tokat kalhânesinde mamul hale geldikten sonra Samsun iskelesine nakli için Tokat, Sivas, Amasya, Canik sancaklarından araba, şütüran ve hayvanat-ı saire tedarikiyle bakırın taşınması amacıyla Sivas Sancak'ı kazalarına isabet eden bakırın her bir batmanı için nakliye ücretleri taksimi şu şekildedir¹⁰⁷. Bakırın yerleşim birimlerine taksimatı ve nakliye ücretlerinin dağılımında dikkati çeken unsur, yerleşim birimlerinin taşıma kapasitelerine bağlı olarak orantılı olarak artan veya azalan nakliye ücretleridir. 1809 yılında 140.000 batman bakır taşındığı halde 1819- 20 yıllarında bakırın miktarında yaklaşık 90.000 kg azalma olmuştur. Buna durum bakırın yerleşim birimlerine taksimatında da etkili olmuştur. Özellikle bakırın batman miktarlarındaki azalma dikkati çekmektedir. Örneğin 1809 yılında Sivas 3.396 (27.168 kg) batman bakır taşınmış 1819-20 yıllarında ise 1.034 (8272 kg) batman bakır taşınmıştır. Böylece bakırın miktarında 18.896 kg azalma olmuştur. Diğer yerleşim birimlerinde de aynı azalma dikkati çekmektedir.

TABLO-12
1819-20/1235 Senesinde Ergani Madeni'nden 50 Bin Batman Bakırın Tokat Kalhanesine Nakli İçin Taşıma Ücretlerinin Sivas Sancak'ına Bağlı Kazalar Arasındaki Taksimi

YERLEŞİM BİRİMLERİ	BAKIR (BATMAN)	NAKLİYE ÜCRETLERİ (PARA)
Sivas	1.034	159,16
Hafik	517	79,28
Yıldızeli	776	119,25
Tokat	9.668	1.490,5
Şarkıpare	1..206,5	186,1
Niksar	2173	335,2
Karayaka	786	121,8

¹⁰⁷ ŞŞS., Def. No. 12, 73 (13 Ramazan 1237).

Irak (?)	786	121,8
Sonisa	483	74
Taşabâd	1.256,5	186,1
Karakuş	483	74,5
Zile	962,5	148,5
Karahisar-ı Behramşah	360	55,5
Hüseyinabâd	360	55,5
İnalluballu	237	36,22
Kazabâd	3.244,5	500,5
Turhal	1.084,4	167,17
Artukabâd	987,5	152,10
Sivasili	707	190
İlbeylü	1.145,5	176,24
Gelmugâd ile Yakacık	483	74,5
TOPLAM	50.000	7.708,15

1826/1242 Ergani madeni hâsîlatından her bir sene yollanması adet olan 150 bin kıyye bakırın Tokat kalhânesinde mamul hale geldikten sonra Samsun iskelesine taşınmasında kullanılacak nakliye ücretleri kalhâne müdürü ve bakır nazırı marifetiyle nakit olarak ödenmek şartıyla gerekli olan araba ve şütüran Sivas, Amasya, Tokat ve Canik Sancaklar'ındaki kazalar ile Canik'e bağlı Kavak ve Ezine Pazarı vesaire kazalardan tayin olunan mübaşir marifetiyle tedarik edilmesi istenmektedir. Samsun iskelesine taşınacak bakırının taşıma bedeli ücretleri için Sivas Sancak'ı kazalarına isabet eden bakırın her bir batmanı için nakliye ücretleri taksimi şu şekildedir¹⁰⁸. Burada diğer tablolardan farklı olarak bakır miktarı kıyye olarak verilmiştir 1819-20 senelerinde 50 bin batman yani 400.000 kg bakırın yerleşim birimlerine taksim edilmiş, 1826 yılında ise 150 bin kıyye bakır (1.200.000 kg) yerleşim birimlerine taksim edilmiş olmaktadır. Aradaki fark 800.000 kg olmasına rağmen gerek batman miktarları, gerekse nakliye ücretlerinde fazla bir oynama olmamıştır. Örneğin, 1819-20 senesinde Niksar 2.173 batman bakır taşımış, 1826'da ise 2.082,5 batman bakır taşımıştır. 1819-20'de 91 kg daha fazla taşınmıştır. Fakat her durumda 1819-20 senesinde yerleşim birimlerince taşınan bakır miktarlarının daha fazla olduğu dikkati çekmektedir.

¹⁰⁸ SŞS., Def. No. 12, 68 (17 Rebi'ü'l-âhir 1242).

TABLO-13
1826/1242 Senesinde Ergani Madeninde Bakırın Nakliye Ücretlerinin Sivas Sancak'ına Bağlı Kazalar Arasındaki Taksimi

YERLEŞİM BİRİMLERİ	BAKIR (KIYYE)	NAKLİYE ÜCRETLERİ (PARA)
Sivas	1.012,3	156
Hafik	491,5	75,33
Yıldızeli	694,2	107
Tokat	10.182,5	1.569,24
Şarkıpare	482,1	74,13
Niksar	2.082,5	321,4
Karayaka	790,4	121,36
Irak (?)	790,4	121,36
Sonisa	491,5	75,33
Taşabâd	1.263,1	194,30
Karakuş	491,5	75,33
Zile	2.121,2	327,2
Karahisar-ı Behramşah	289	44,24
Hüseyinabâd	307,3	47,23
İnalluballu	97	37,5
Kazabâd	289,2	44,24
Turhal	598	92,7
Sivasili	636,3	98,5
Artukabâd	781	120,18
İlbeylü	1.166,5	179,35
Gelmugâd	347,1	53,21
Çepni	202,3	31,9
Canık	12.015,5	1.852,13
Amasya	10.694	1.648,26
TOPLAM	150.000	7.708,15

1834/1250 senesi de Tokat kalhânesinde mamul olan 140 bin batman bakırın Samsun iskelesine nakli için Sivas Sancak'ı kazalarıyla Tokat kazasından araba ve hayvanat ihracıyla bakır nakliyesinin, Sivas Sancak'ı kazalarına isabet eden bakırın her bir batmanı için nakliye ücretleri ve mübaşirin hizmet bedelinin taksimi şu şekildedir¹⁰⁹. Buna göre, Tablo-14'te görüldüğü üzere, 140 bin batman bakırın 1.120.00 kg olup Tablo-11'deki yerleşim birimlerine taksimatında benzer oranlar karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, 1834 yılında Sivas 1.200.000 kg ayrıştırılmış

¹⁰⁹ ŞŞS., Def. No. 17, 91 (27 Rebi'ü'l-âhir 1250).

bakırın yaklaşık 3.323,4 batman (26.587 kg) miktarını 512 para nakliye ücretiyle ve mübaşire verilen 21 para ücretle taşımaktadır. 1.809 yılında ise aynı miktar bakır Sivas 3396 batman (27.168 kg) miktarını 523 para nakliye ücreti ve 22,5 mübaşirin hizmet bedeliyle taşıma yapmaktadır. Fakat 1809 yılında taşınan bakırın batman miktarı 1834 yılına göre 73 batman (584 kg) daha fazladır. Tokat, Amasya ve Canik gibi büyük yerleşim birimlerinde bakırın batman miktarları oldukça fazladır. Şöyle ki bu taksimatta Tokat 20.250 batman (162.000 kg) bakır, Amasya 21.944 batman (17.552 kg) bakır ve Canik ise 33.643 batman (269.144 kg) bakır taşımakla vazifelilerdir. Fakat Tokat'ta bakır miktarı (batman olarak), nakliye ücretleri ve mübaşirin hizmet bedelleri hakkında bilgi sahibi olduğumuz halde Amasya ve Canik gibi yerleşim birimlerinde mübaşirin hizmet bedeli ile ilgili her hangi bir miktar verilmemiştir.

TABLO-14

1834/1250 Senesinde Ergani Madeninde Bakırın Nakliye Ücretleri ve Mübaşirin Hizmet Bedelleri Sivas Sancak'ına Bağlı Kazalar Arasındaki Taksimi

YERLEŞİM BİRİMLERİ	BAKIR (BATMAN)	NAKLİYE ÜCRETLERİ	MÜBAŞİRİN HİZMET BEDELİ (PARA)
Sivas	3.323,4	512,16	21,30
Hafik	1.614,2	248,30	10,24
Yıldızeli	2.279,2	351,16	14,37
Tokat	2.0250	3.121,35	132,10
Şarkıpare	1.582,4	244,9	10,13
Niksar	6.837,4	1.054,5	44,28
Karayaka	2.596	400,9	16,38
Irak (?)	2.596	400,9	16,38
Sonisa	1.614	248,35	10,24
Taşabâd	4.147	639,15	27,4
Karakuş	1.026,4	249,15	11
Zile	6.963	1.073,5	45,23
Hüseyinabâd	1.013	156	6,24
İnallu	3.16,3	48,22	2,3
Ballu	316,3	48,22	2,3
Kazabâd	6.141,4	946,34	40,7
Turhal	1.962,4	302	12,36
Sivasili	2.089	322,2	13,27
Artukabâd	2495	395,18	16,31
İlbeylü	3.830,2	590,5	25,4

Kilingâr	1.139,2	175,24	7,17
Karahisar-ı B.	949,4	146,36	6,7
Çepni	664,4	103,5	4,13
Amasya	21.944	4.612,5	-
Canik	33.643	5.186,33	-
TOPLAM	140.000	21.583	500

Tablo-15'te bakırın her bir batmanın 1797-1834 yılları arasında yerleşim birimlerine taksimatı esas alınmıştır. Bu tabloda yukarıdaki tablolardaki veriler bir bütün halinde verilmeye çalışılmıştır. Buna göre, tabloda dikkati çeken husus, 1797 yılı ve 1809 yılında yerleşim birimlerindeki bakırın (batman olarak) taşıma oranlarında fazla bir oynama olmamışken, 1809 tarihinden sonra 1834 tarihin de taşınan batman miktarlarında oldukça fazla bir düşüş gözlenmektedir. Özellikle 1809 senesin 3.396 batman bakır (27.168 kg) taşınmış 1819 senesinde ise bu miktar 1.034 batmana (8.272 kg) düşmüştür. Arada taşınan bakır miktarında yaklaşık 2.362 batman (18.896 kg) kadar azalma olmaktadır. Aynı azalma 1819'dan 1826 yılında devam etmektedir. 1809 yılında 1034 batman (8.272 kg) bakır miktarı 1826 yılında da 1.012,3 batmana (8098,4 kg) düşmektedir. Aradaki fark ise 22 batman (174 kg)'dır. Benzer durumlar diğer yerleşim yerlerinde de görülmektedir. Tablodan hareketle 1819-1826 yılındaki bu büyük farklar, 1809 yılında itibaren taşınan bakır miktarlarındaki azalmayla alakalı olduğu görülmektedir. 1809 yılında nakliyesi yapılmak istenilen bakır miktarı 140 bin batman (1.200.000 kg)'dır. 1819 senesinde ise 50 bin batman (400.000 kg), 1826 tarihinde ise 150 bin kıyye (1.200.000 kg) ayrıştırılmış bakır Tokat kalhânesinden Samsun iskelesine taşınmak istenilmiştir. Ayrıca bu çeşit azalmaların sebebi olarak Ergani maden ocaklarındaki eskiyen ve bakılmayan fırınların durumu gösterilmektedir. (Tızlak, 1997: 206) Bu gibi faktörlerin yanında maden ocaklarından istenilen ölçüde cevher elde edilemeyişi, idarecilerin ihmalleri, teknolojik gerilik ve maliyet fiyatlarındaki artış üretimindeki azalmaların sebepleri olarak gösterilebilir. Böylece maden ocaklarındaki bakır üretimi sekteye uğramış 1809-1834 tarihleri arasında bakır üretimi 1809'dan önceki yıllara oranla oldukça azaldığı görülmektedir.

TABLO-15

**1797-1834 Tarihleri Arasında Tokat Kalhânesine'den Samsun İskelesine
Taşınması İstenen İşlenmiş Bakırın Batman Olarak Yerleşim Birimlerine
Taksimi**

YERLEŞİM BİRİMLERİ	YIL				
	1797	1809	1819	1826	1834
Sivas	3540 ¹¹⁰	3396	1034	1012,3	3323,4
Hafik	-	1246	517	491,5	1614,2
Yıldızeli	-	2326	776	694,2	2279,2
Tokat	-	20689	9668	10182,5	20250
Şarkıpare	1833,2	1612	1206,5	482,1	1582,4
Niksar	3300	6987	2173	2082,5	6837,4
Karayaka	1193,2	2654	786	790,4	2596
Irak (?)	1193,2	2654	786	790,4	2596
Sonisa	733,2	1646	483	491,5	1614
Taşabâd	1832	4237	1256,5	1263,1	4147
Karakuş	733,2	1646	483	491,5	1026,4
Zile	1460	7116	962,5	2121,5	6963
Hüseyinabâd	546	1034	360	307,3	1013
İnalluballu	360	646	237	97	316,3
Kazabâd	4926,4	6277	3244,5	289,2	6141,4
Turhal	1653,2	2005	1084,4	598	1962,4
Sivasili	1033,2	2135	707	636,3	2089
Artukabâd	1500	2622	987,5	781	2495
Gelmugad	733,2	1165	483	347,1	-
İlbeyli	1740	3915	1145,5	1166,5	380,2
Kilingar	-	-	-	-	1139,2
Karahisar-ı Behramşah	543,4	-	360	289	949,4
Çepni	1100	-	-	2043	664,4
Amasya	-	29945	-	10694	21944
Canik	-	33645	-	12015,5	33643
TOPLAM	29990,37	140.000	50.000	150.000	140.000

1797 yılında Tablo-10'da sadece bakırın yerleşim birimlerine taksimatında batman miktarları verildiğinden her hangi bir hesaplama yapamadık. Fakat kaynaklarda 1793/1801-2 yılında itibaren bakırın nakliye ücreti olarak deve sahiplerine her bir kantarı için 15 kuruş ödendiğini görmekteyiz. Fakat deve sahipleri bu miktarı az bulmuşlardır. Ma'âdin-i Hümâyûn Emîni Abdi Bey'in üç kuruş daha

¹¹⁰ Burada Sivas ile Yıldızeli birlikte verilmektedir.

zam yapmasıyla toplam 18 kuruşa olmuş ve taşıma işlemi deve sahipleri tarafından gerçekleştirilmiştir.

1806 tarihinde Ma'den Emaneti tarafından belirlenen taşıma ücreti kantar başına 20 kuruştur. (Beşirli, 2005: 206) 1809 tarihinde (Tablo-11) taşınan bakır miktarı 140.000 batman yani 1.120.000 kg olarak hesaplanmaktadır. Bu tarihlerde talep edilen deve miktarlarına ilişkin bilgi verilmemiştir, ancak bir devenin 243 kg taşıma kapasitesine sahip olması nakliye işlerinde çalıştırılan deve miktarları hakkında bir sonuç elde etmemizi sağlayacaktır. Buna göre 1809 senesinde taşınan 1.120.000 kg bakırı 243 kg. böldüğümüzde yaklaşık 4.600 deve yükü tuttuğu görülmektedir. 1806 senesinde olduğu gibi bir deve yükü 20 kuruşa taşımıyor ise 1809 senesinde de aynı miktara taşındığını kabul edersek, 4.600 adet deve yükü toplam 92.000 kuruşa taşınmıştır, demektir.

1817 senesinde Ma'den Emaneti tarafından Tokat'tan Samsun iskelesine nakliye ücreti 40 para olarak tespit edilmiştir. (Beşirli, 2005: 214) Ele aldığımız kaynaklarda 1819-20 yılında Tablo-12'de görüldüğü üzere taşıma ücreti hakkında her hangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Fakat 1820-21 tarihlerinde bir Hatt-ı Hümayûn'da Kayseri ve Bozok Sancaklar'ından deve talep edilmiş ama deve miktarları hakkında ise herhangi bir rakam verilmemiştir. Bu tarihlerde taşıma yapan deve miktarları hakkında bilgi verilmemiş olsa bile, 1819-20 tarihinde 50.000 batman bakır yani yaklaşık 400.000 kg¹¹¹ bakırın taşıma işlemi gerçekleştirilmiş olması ve bir devenin yaklaşık 243 kg kadar taşıma kapasitesine sahip bulunmasıyla Kayseri ve Bozok Sancaklar'ından talep edilen deve miktarı hakkında bir sonuç elde edebiliriz. Buna göre, taşınan bakır miktarı 400.000 kg ve bir deve ortalama 243 kilo taşıyorsa, 400.000 kg bakırı 243 deve yüküne böldüğümüzde yaklaşık 1.600 adet deve yükü tuttuğu hesap edilmiştir. Taşıma ücreti olarak belirlenen miktar 1817'de 40 para olarak belirlendiğini kabul ettiğimizde 1.600 adet deve yükü temin eden hayvan sahiplerine 64.000 para ödeme yapıldığını söyleyebiliriz.

1824 tarihli bir Hatt-ı Hümayûn'da Pehlivanlı aşiretinden Ergani madeninde önemli miktarda bakır birikmesi sebebiyle 4.000 adet deve istenilmiştir. Bozok mutasarrıfı bu işte büyük bir güçlükle karşılaşmıştır. Çünkü Pehlivanlı aşireti

¹¹¹ Sivas şehrinde 1 batman 8 kiloya tekabül etmektedir.

mensupları kendilerine Bozok mutararrıfının müdahale etmesinden memnun değillerdir. Öte yandan nakliye ücretleri düzene girebileceği düşüncesi ile 1825 yılında Ma'âdin-i Hümâyûn emininin adı geçen voyvodalığın kendilerine tevcih edilmesi için merkeze müracaat ettiği görülmektedir. Bu başvuru üzerine Yeniil Voyvodalığı'nın Darphane'den yönetilmesine karar verilmiştir. Ancak bu tedbirlere rağmen taşımacılıkla ilgili yükümlü olan aşiret bu işten memnun olmadığı görülmektedir¹¹².

1826 ve 1834 tarihinde (Tablo-13/Tablo-14) ise tasnifini yaptığımız belgelerde konuya taşımacılık yapan hayvanların miktarlarına ilişkin her hangi bir bilgi verilmemiştir. Bu sebeple taşıma ücretleri hakkında belli bir sonuca ulaşamadık.

---

¹¹² BOA., Hatt-ı Hümâyû Tasnifi, 905/39713-G (29 Zi'l-hicce 1238); (Tızlak, 1996: 168).

SONUÇ

Osmanlı maliyesinin başlıca gelir kaynaklarından birini teşkil eden maden ocakları ve işletmeleri; Devlet'in para rejiminin örgütlenmesinde ve tedavüle sunulmasında temel girdilerdir. Özellikle gümüş, altın ve bakır gibi madenlerin, maden ocaklarından çıkarılması ve darphanelerde sikkeye dönüştürülmesi, devletin mali ve iktisadi mekanizmalarının işlevini kolaylaştırıyordu. Ayrıca ok, mızrak, kılıç, top vs. gibi ordu teçhizatlarının ve halkın kap, kacak gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olarak da madenlerden faydalanılmıştır.

Bağdat Yolu güzergahında yer alan maden ocakları eskiden olduğu gibi Osmanlı hakimiyetine geçtikten sonra da önemini muafaza etmiştir. Bu yol güzergahı üzerindeki maden ocaklarının yanında yeni açılan diğer maden ocaklarındaki üretiminin düzenli olarak devam edilebilmesi amacıyla gerek idari, gerekse teknik açıdan organizeli bir çalışmanın takip edildiği görülmektedir.

Ne var ki maden ocaklarındaki üretim her zaman aynı düzeyde sürdüğü söylenemez. Konuya ilişkin ulaştığımız belgelerden anlaşıldığı üzere, üretimde belli yıllar arasında dalgalanmalar olduğu görülmüştür. Bunda etkili olan faktörlerin başında maden ocaklarından istenilen ölçüde cevher elde edilemeyişi gelmekteydi. Ayrıca, idarecilerin ihmalleri, teknolojik gerilik ve maliyet fiyatlarındaki artış üretimindeki azalmaların sebepleri olarak gösterilebilir.

Maden ocaklarından çıkartılan cevherler kalhâne adı verilen tesislerde mamul hale getirilmekteydi. Bu tesisler, ilk başlarda özellikle maden ocaklarına yakın olan yerlerde inşaa edilmiştir. Ancak zamanla yakıt temini veya nakliye sorunlarından dolayı daha farklı uygulamalara gidilmiştir. Söz gelimi, Diyarbakır Karacadağ mevkiinde yeni bir kalhâne inşasına kararı verilmiştir.

Halbuki daha önce, Ergani maden ocaklarından çıkartılan bakır çoğunlukla Tokat bakır kalhanelerine taşınıp ve oradan da Samsun üzerinden İstanbul'a gönderiliyordu. Ancak bu yolun uzunluğu maliyeti ve masrafları arttırmaktaydı. Ayrıca yöredeki eşkiyaların saldırıları da madenin taşınmasında sorunlara neden olduğundan yeni bir kalhanenin inşaa edilmesine karar verilmiştir. Bu kalhânenin Diyarbakır Karacadağ mevkiinde inşaa edilmesi halinde bakırın buraya taşınması sekiz dokuz saat mesafesi olan Diyarbakır'a indirilerek, buradan ise Dicle nehrinden

Bağdat ve Basra'ya ulaştırılabileceği belirtilmektedir. Aynı şekilde Ergani madenine sekiz saatlik mesafede bulunan Harput ovasından Murat nehri kenarında bir kalhâne yapıldığı takdirde gerekli olan odun ve kömürün Pah ve Mazgirt taraflarından nehir yoluyla taşınmasının kolay ve ucuz olacağı düşünülmüştür. Böylece burada izabe edilecek olan bakır madeni nehir yoluyla Bilecik'e indirilerek ve Bilecik'ten de beş günde İskenderun ve oradan da deniz yoluyla İstanbul'a taşınabileceği ve böylece daha az masrafla bu işlerin gerçekleştirilebileceği belirtilmektedir

Üretim faaliyetleri için gerekli olan kömür ve kütük gibi ihtiyaçların temin işi gayet organize bir şekilde yürütülmekteydi. Bu iş, emanate bağlı ve orman yönünde zengin olan idari birimlerden bir bedel karşılığında sağlanıyordu. Fakat zamanla ilgili birimlerdeki ormanların tükenmesi sorunu ile karşı karşıya gelinmiştir. Kömür ve kütük naklinde, deve katır gibi nakil hayvanlarının yanı sıra Fırat üzerinde işletilen ve kelek denilen sal benzeri nakil araçlarından istifade edilmekteydi.

Kalhânelerden mamul hale getirilen madenlerin taşınmasında maden idaresi belli bir prosedür takip etmiştir. Bu konuda, yani madenlerin taşınmasında dikkate alınan esas düşünce, resmi kurumların (Darphane, Tophane vs.) ihtiyacına yönelik olarak verilmesidir. Maden cevherlerinin taşınması esnasında maden ocaklarına yakın olan bölge ahalilerinden ve aşiretlerinden, başta deve olmak üzere at, eşek ile at ve öküz gibi hayvanların çektiği arabalar nakliye hizmetinde kullanılmaktaydı. Altın, gümüş, bakır madenleri genellikle İstanbul'a gönderildiği görülmektedir. Ancak halkın gündelik yaşamında kullandığı çanak çömlek ve sair gibi eşyanın yapımında kullanılan bakırın devletin ihtiyaç fazlası durumunda, yerel esnafa verildiği anlaşılmaktadır.

Taşıma işlemi ise, Bozok Sancağı dahilinde bulunan Pehlivanlı ve Yeniil aşiretlerinden sağlanan hayvanları ile yapılmaktaydı. Bundan başka Sivas ve Tokat taraflarından deve; Sivas, Amasya, Canik kazaları ve Canik'e bağlı Ezine Pazarı, Kavak, Hafik gibi yerlerden araba, eşek ve hayvanat temin edilmekteydi. Bu gibi yerlerden temin edilen hayvanlar ile taşınan madenler öncelikle Samsun veyahut İznik (İznikmid) iskelesine getirilmekte oradanda İstanbul'a gemilerle taşınmakta idi.

Bütün bunlardan yola çıkarak diyebiliriz ki, Bağdat yolu güzergahı üzerinde yoğun bir madencilik faaliyetlerinin yaşandığı görülmektedir. Ancak bu madenlerin sürekli olarak faal tutulması da *Bağdat Yolu* olarak nitelenen bu yol güzergahının

Samsun iskelesi ile İstanbul'a daha kolay bir ulaşım imkanı ve daha düşük bir maliyet temini ile mümkün olmuştur. Bu coğrafyada bulunan maden ocaklarından elde edilen madenler Osmanlı ekonomisine bir katkı sağladığı sürece üretim ve işletim faaliyetine özen gösterildiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA:**A-ARŞİV VESİKALARI:**1- ŞER'İYYE SİCİLLERİ:a- SİVAS ŞER'İYYE SİCİLLERİ:

3. NOLU DEFTER:

Sayfa 193: 22 Receb 1204/ 7 Nisan 1790.

4 NOLU DEFTER:

Sayfa 22-23: 5 Zi'l-ka'de 1209 / 5 Temmuz 1795.

Sayfa 90: Gurre-i Cemâziye'l-âhir 1210 / 13 Aralık 1795.

Sayfa 90: Gurre-i Rebi'ü'l-evvel / 4 Eylül 1796.

Sayfa 111: 2 Ramazan 1211 / 1 Mart 1797.

Sayfa 112: 25 Şevvâl 1211 / 23 Nisan 1797.

Sayfa 171: 17 Zi'l-hicce 1212 / 2 Haziran 1798.

5 NOLU DEFTER:

Sayfa 245: 25 Cemâziye'l-âhir 1208 / 29 Aralık 1793.

7 NOLU DEFTER:

Sayfa 49: 21 Muharrem 1218 / 13 Mayıs 1808.

9 NOLU DEFTER:

Sayfa 108: 5 Şa'bân 1225 / 5 Eylül 1810.

12 NOLU DEFTER:

Sayfa 38: 4 Rebi'ü'l-âhir 1238 / 19 Aralık 1822.

Sayfa 68: 17 Rebi'ü'l-âhir 1242 / 18 Kasım 1826.

Sayfa 72: 15 Şevvâl 1237 / 5 Temmuz 1822.

Sayfa 73: 13 Ramazan 1237 / 3 Haziran 1822.

Sayfa 79: 17 Muharrem 1224 / 4 Mart 1809.

13 NOLU DEFTER:

Sayfa 55: 9 Şa'bân 1239 / 9 Nisan 1824.

Sayfa 134: 5 Şa'bân 1240 / 25 Mart 1825.

16 NOLU DEFTER:

Sayfa 16: 6 Zi'l-ka'de 1248 / 27 Nisan 1833.

Sayfa 134: 5 Rebi'ü'l-evvel 1249 / 23 Temmuz 1833.

17 NOLU DEFTER:

Sayfa 90: 29 Zi'l-ka'de 1250 / 29 Mart 1835.

Sayfa 91: 27 Rebi'ü'l-âhir 1250 / 2 Eylül 1834.

b- TOKAT ŞER'İYYE SİCİLLERİ

1 NOLU DEFTER:

Sayfa 1: 23 Muharrem 1186 / 26 Nisan 1772.

Sayfa 1: 5 Cemâziye'l-evvel 1186 / 4 Ağustos 1772.

Sayfa 1: 14. Şa'bân 1186 / 10 Kasım 1772.

Sayfa 1: 10 Rebi'ü'l-evvel 1186 / 17 Haziran 1772.

Sayfa 1: 3 Rebi'ü'l-evvel 1187 / 25 Mayıs 1773.

Sayfa 1: 11 Rebi'ü'l-evvel 1187 / 2 Haziran 1773.

Sayfa 1: 27 Rebi'ü'l-evvel 1187 / 18 Haziran 1773.

2 NOLU DEFTER:

Sayfa 12: 9 Şevvâl 1210 / 17 Nisan 1796.

Sayfa 13: 3 Zi'l-hicce 1210 / 9 Haziran 1796.

Sayfa 57: 20 Şevvâl 1210 / 28 Nisan 1796.

Sayfa 61: 26 Receb 1210 / 5 Şubat 1796.

Sayfa 87: 4 Zi'l-hicce 1210 / 10 Haziran 1796.

Sayfa 135: 20 Ramazan 1210 / 29 Mart 1796.

2- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ VESİKALARI:

1- CEVDET TASNİFİ:

Sıra No:		Tarih
Cevdet Darphane	11/543	13 Cemâziye'l-evvel 1217 / 11 Eylül 1802.
Cevdet Darphane	15/719	29 Şa'bân 1196 / 9 Ağustos 1782.
Cevdet Bahriyye	18/882	29 Receb 1211/ 28 Ocak 1797.
Cevdet Darphane	22/1097	9 Şa'bân 1196 / 20 Temmuz 1782.
Cevdet Darphane	23/1145	9 Receb 1200 / 8 Mayıs 1786.
Cevdet Darphane	29/1597	29 Rebi'ü'l-âhir 1204 /16 Ocak 1790.
Cevdet Darphane	39/1932	29 Muharrem 1157/ 14 Mart 1744.
Cevdet Askeri	911/39329	29 Şevvâl 1184 / 15 Şubat 1771.

2- HATT-I HÜMÂYÛN TASNİFİ:

181 / 8264	29 Zi'l-hicce 1203 /20 Eylül 1789.
905 / 39713-G	29 Zi'l-hicce 1238 / 6 Eylül 1823.
905 / 39713-J	1 Rebi'ü'l-âhir 1238 / 16 Aralık 1822.
1253 / 48471	29 Zi'l-hicce 1224 / 4 Şubat 1810.
1384 / 54851	29 Zi'l-hicce 1203/ 20 Eylül 1789.
1390 / 55411	23 Safer 1204/ 12 Kasım 1789.
1401/56509	29 Zi'l-hicce 1206/ 18 Ağustos 1792.
1410/57268	29 Zi'l-hicce 1212/ 14 Haziran 1798.

3- İRADE-İ MECLİS-İ VALA TASNİFİ:

291 / 11666	27 Muharrem 1270 / 30 Ekim 1853.
291 / 11667	29 Safer 1270 / 1 Aralık 1853.
291 / 11667	20 Muharrem 1270 / 23 Ekim 1853.
291 / 11667	15 Safer 1270 / 7 Kasım 1853.
292 / 11667	27 Muharrem 1270 / 30 Ekim 1853.
353 / 15423	16 Şa'bân 1272 / 22 Nisan 1856.

4- SADARET MEKTUBİ KALEMİ TASNİFİ:

4/ 47	27 Receb 1258 / 3 Eylül 1842.
29/ 61	29 Rebi'ü'l-âhir 1267 / 1 Şubat 1851.
412/28	15 Şevvâl 1278 / 15 Nisan 1862.

B- DİĞER KAYNAKLAR, İNCELEMELER VE MAKALELER:

ALTINAY, REFİK, Ahmed.

1989 **Osmanlı Devri'nde Türkiye Madenleri (967-1200)**, Enderun Kitabevi, İstanbul.

DARENDELİ İZZET HASAN EFENDİ.

2009 **Ziyânâme, Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın Napolyon'a Karşı Mısır Seferi (1798-1802)**, (Haz. M. İlkin Erkutun), İstanbul.

BEŞİRLİ, Mehmet,.

2005 **Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I Tokat (1771-1853)**, Gaziosman Paşa Üniversitesi, Tokat.

BİLGİN, Sait.

Dünden Bugüne Keban, Topkapı İstanbul.

ÇİLOĞLU, Mehmet.

2007 Osmanlı Devleti'nde Madencilik ve Balya Madenleri, **Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Karesi Tarih Kulübü Bülteni.**

Makaleye;

<http://akademitarikh.com>, adresinden ulaşılmıştır.

FAROQU, Suraiya.

1997 **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Madencilik, Metal Zanaatları ve Kent Oluşumu**, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 211-231.

GENÇ, Mehmet.

2007 **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul.

GÖKMEN, Ertan,

2004 1888 Tarihli Akhisar Zımpara Madeni İmtiyazı, Celal Bayar

Fen- Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, C. 2, Sayı 1, 53-64.

Makaleye;

<http://akademitarikh.com>, adresinden ulaşılmıştır.

KARAMAN, Oktay.

2003 “XIX. ve XX. Yüzyılda Giresun ve Çevresinde Madenler ve Maden İşletmeciliği”, **Afyon Kocatepe Üni., Sosyal Bilimler Dergisi, C. V, Sayı: 1 Haziran.**

KÖSE, Osman.

2002 “XIX. Yüzyılda Gümüşhane Madenleri”, **Trabzon Ve Çevresi Uluslar Arası Dil Ve Edebiyat Sempozyumu, 3-5 Mayıs 2001. C. I, Trabzon.**

Makaleye;

<http://www.trabzonturkocagi.com>, adresinden ulaşılmıştır.

ÖZDİNGİŞ, Vicdan,

2004 Osmanlı Devleti'nde Madenler ve Madenlerin İşletilmesi, **Celal**

Bayar Üni., Fen-Edebiyat Fakültesi.

Makaleye;

<http://www.akademitarih.com>, adresinden ulaşılmıştır.

SAYLAN, Kemal.

2009

“Ordu ve Yöresinde Madenler ve Maden İşletmeciliğı (1860-1914)”

Makaleye;

<http://belgeler.com/blg/163I/1868-1914-doneminde-ordu->,

Sayfa: 111-113, adresinden ulaşılmıştır.

TIZLAK, Fahrettin.

1996

“XIX. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları”, *Belleten*, LX/ 229, Ankara, 703-718.

1997

Osmanlı Dönemi’nde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850), Türk Tarih Kurumu, Ankara.

TUNCEL, Metin.

“Gümüşhane”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XIV. 27

YÜKSEL, Hasan,.

1997

Osmanlı Dönemi’nde Keban-Ergani Madenleri 1776-1794 Tarihli Maden Emni Defteri, Sivas.

C. LÜGATLER:

DEVELLIOĞLU, Ferit,

2001

Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi,
Ankara.

HINZ, Walther,

1990

İslam'da Ölçü Sistemleri, Çev. Acar Sevim, Marmara Üni.
Yayımları, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.

PAKALIN, Mehmet Zeki,

1983

Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü, C. II, İstanbul, s. 151.

YILMAZ, Fehmi,

2010

Osmanlı Tarih Sözlüğü, Gökkuşbe Yay. İstanbul, s. 313

EKLER: KONUYA İLİŞKİN ÖNEMLİ BELGELER VE ÇEVİRİLERİ**EK-1 Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Yer Alan Vesikalar**

Belge-1 BOA., Cevdet Askeri, 39329, 15 Şubat 1771 (29 Şevvâl 1184).

Belge-2 BOA., Cevdet Darbhane, 15/719, 9 Ağustos 1782 (29 Şa'bân 1196).

Belge-3 BOA., Cevdet Darbhane, 11/543, 13 Cemâziye'l-evvel 1217 (11 Eylül 1802).

Belge-4 BOA., Hatt-ı Hümâyûn, 181/8264, 20 Eylül 1789 (29 Zi'l-hicce 1209).

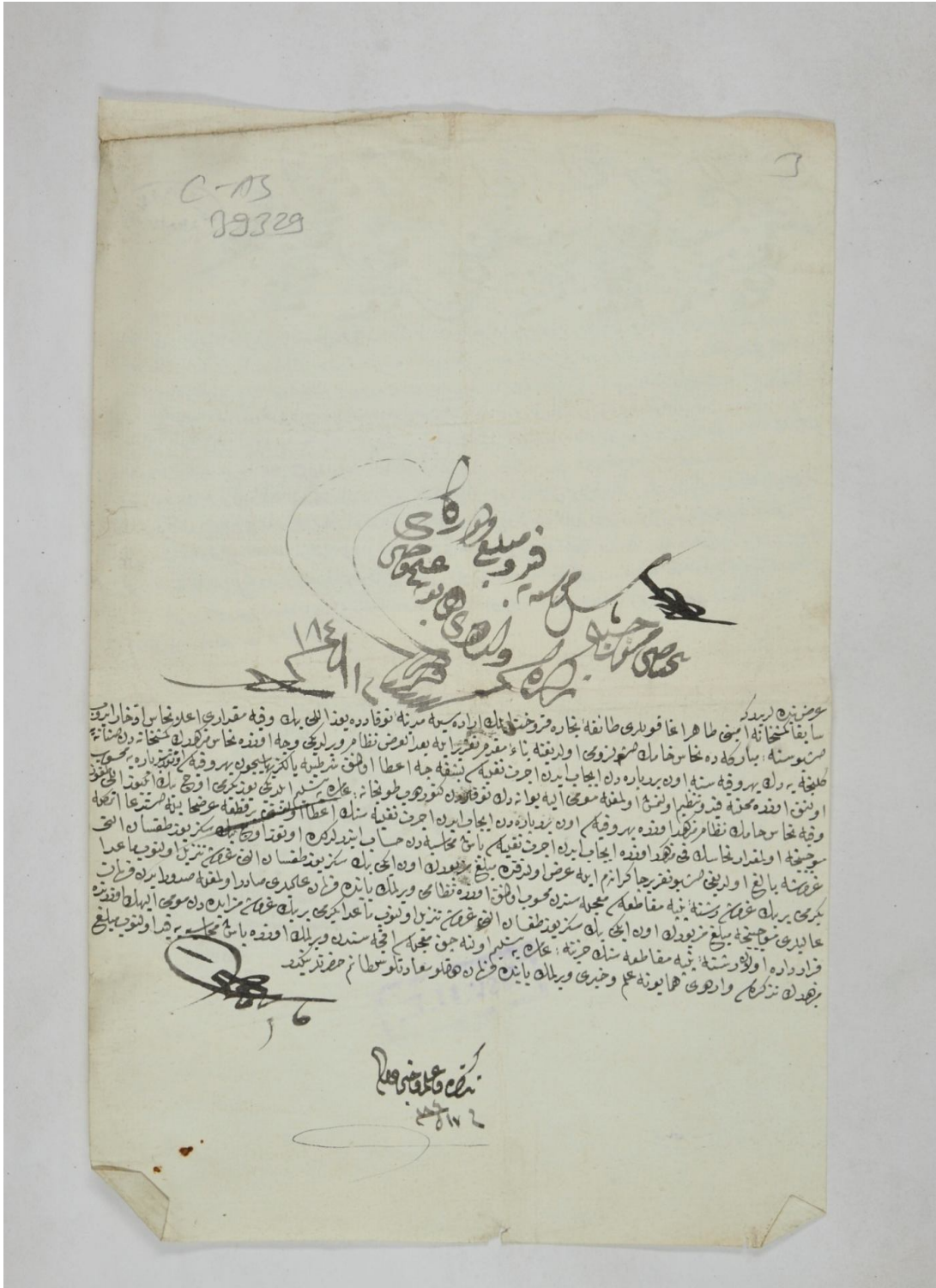
Belge-5 BOA., Hatt-ı Hümâyûn, 905/39713-G, 6 Eylül 1823 (29 Zi'l-hicce 1238).

Belge-6 BOA., İrade-i Meclis-i Vala, 291 / 11667, 1 Aralık 1853. (29 Safer 1270).

Belge-7 BOA., Sadaret Mektubi Kalemi, 4/47, 3 Eylül 1842 (27 Receb.1258).

Belge-8 BOA., Sadaret Mektubi Kalemi, 412/28, 15 Nisan 1862 (15 Şevvâl 1278).

Belge-1 BOA., Cevdet Askeri, 39329, Ocak 1771 (Şevvâl 1184).

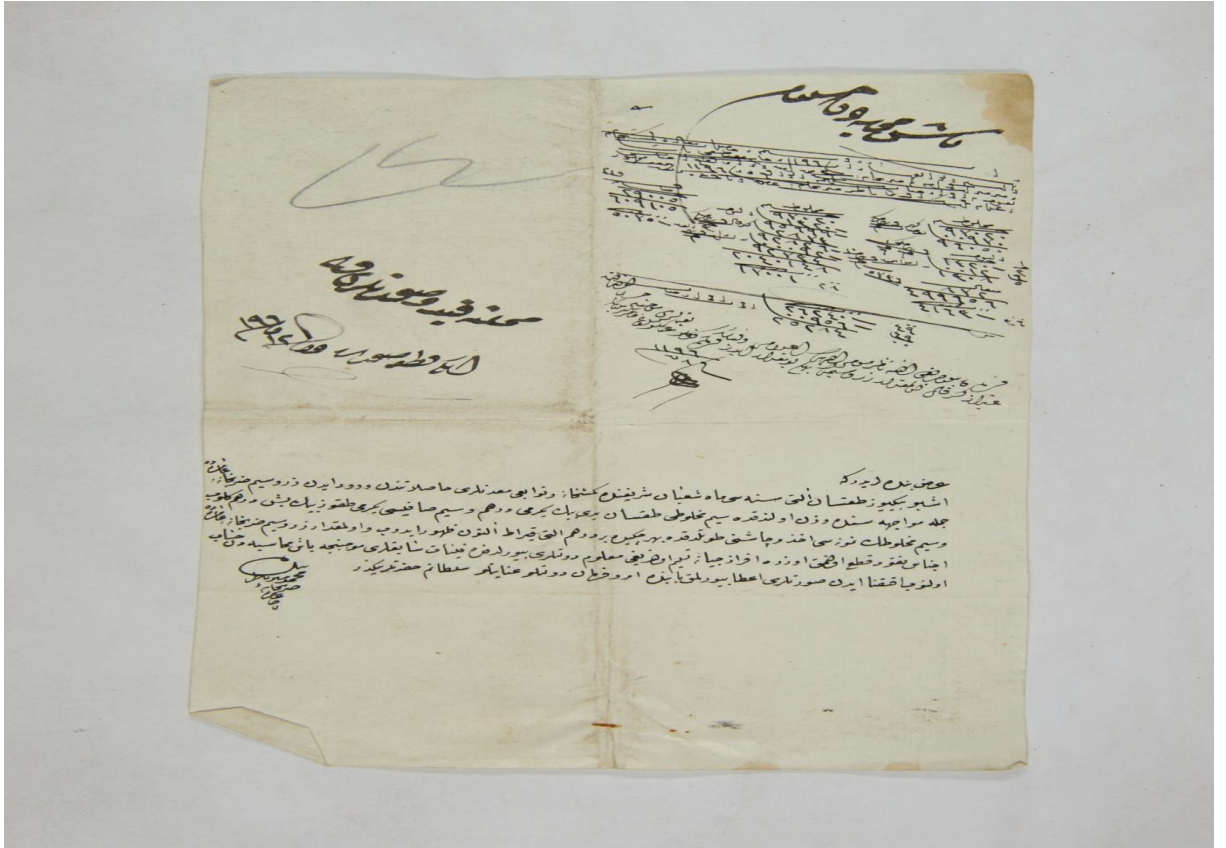
Arz-ı Bendeleridir ki,

Sabıkân Gümüşhane emini Tahir Ağa kulları taife-i tüccara fürûht etmek iradesiyle Medine-i Tokad'da yüz elli bin kıyye mikdâr-ı 'ala nuhâs iddihâr idüb iş bu sene-i mübâreke de nuhâs-ı hamın eş-şeddi lüzûmu olduğuna binâen mukaddem takrîr ile ba'de-l-'arz nizâmı virüldiği vech-i üzere nuhâs-ı mezkûru Gümüşhane'den Âstâneye gelinceye dek beher kıyyesine on birer paradan icâb eden ücret-i nakliyesi başkaca i'ta olunmak şartıyla yalnız bahâsı için beher kıyyesi otuz beşer paraya mahsûb olunmak üzere mahallîne kayd ve tanzîm olunmuş olmağla mûmâ-ileyh bu ana dek Tokad'dan getürüb Tophane-i 'Amire'ye teslim eylediği yüz yirmi üç bin iki yüz elli dokuz kıyye nuhâs-ı hamın nizâmı mezkûr üzere beher kıyyesi on birer paradan icâb eden ücret-i nakliyesinin i'ta olunması bir kıt'a arzuhalî ile istid'a ettirmekle mucebince ol-mikdâr nuhâsın fi-mezkûr üzere icâb eden ücret-i nakliyesi baş muhasebeden hesâb ittirildikde otuz üç bin sekiz yüz doksan altı kuruşa bâliğ olduğu iş bu takrîr-i çakirânem ile arz olundukda meblâğ-i mezbûrun on iki bin sekiz yüz doksan altı kuruş tenzîli olup mâ-'ada yirmi bin kuruş rişte penbe mukataa'sı mu'acelesinden mahsûb olunmak üzere nizâmı verilmek bâbında fermân-ı 'alileri sâdır olmağla sudûr iden fermân-ı 'alileri mucebince meblâğ-ı mezbûrun on iki bin sekiz yüz doksan altı kuruş tenzîl olunub mâ-'ada yirmi bir bin kuruş müzâyede mûmâ-ileyhin üzerinde karâr-dâde olan rişte penbe mukataa'sı Hazine-i Amire'ye teslîm olunacak mu'acelesi akçesinden verilmek üzere baş muhasebeye kayd olunub meblâğ-ı mezbûrun tezkiresi ve Ordû-yi hümâyûna ilm ü haberi verilmek babında fermân devletlü sa'adatlü sultanım hazretlerininindir.

Tezkere ve ilm ü haberi

Fi 17 Şevvâl 1184/3 Şubat 1771

Belge-2 BOA., Cevdet Darbhane, 719, Temmuz 1782 (Şa'bân 1196).

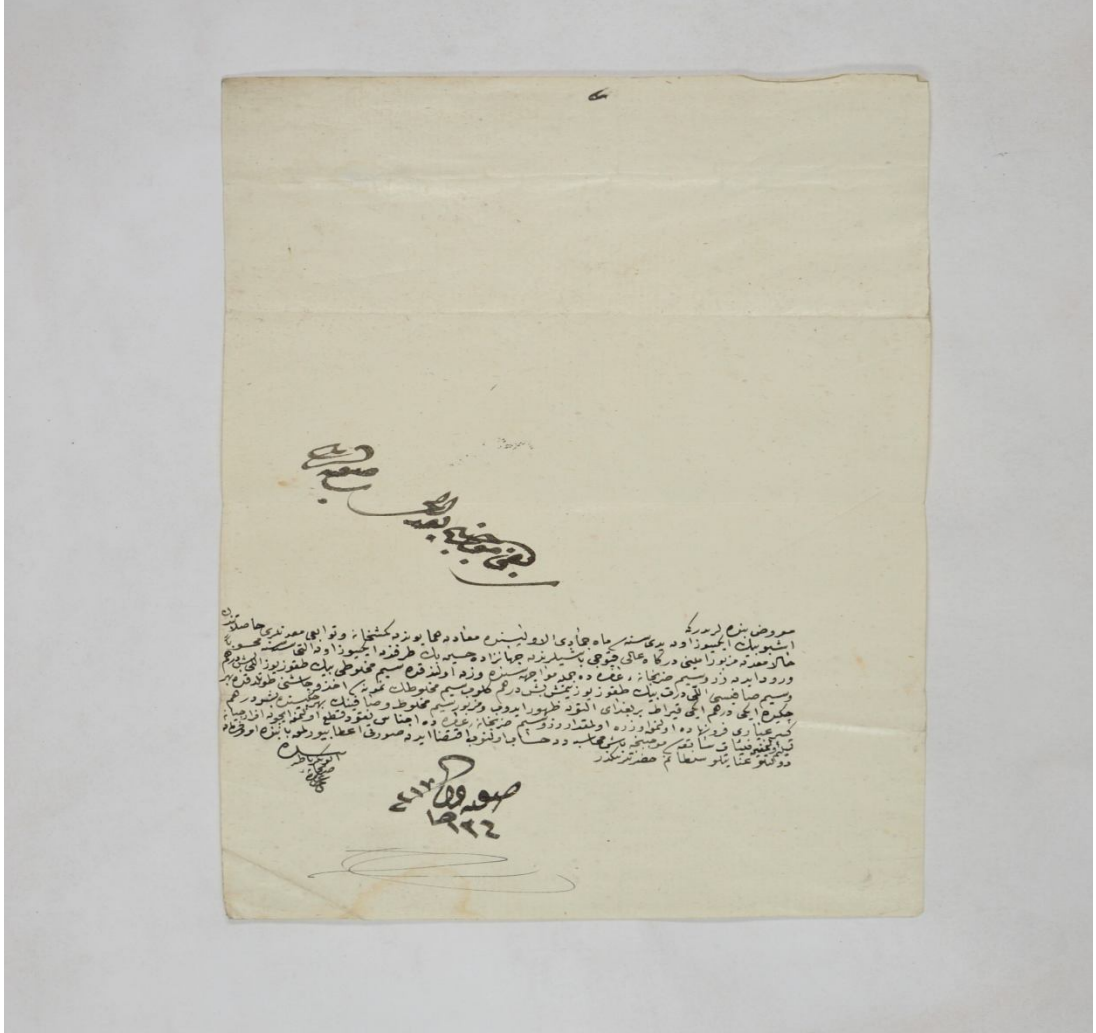
Fi.9 Şa'bân 1196/20 Temmuz 1782

'Arz-ı bendeleridir ki,

İş bu bin yüz doksan altı senesi mâh-ı Şa'bân-ı şerîfnde Gümüşhane ve tevabî' ma'denleri hasılâtından vürûd iden zer ü sîm Darbhâne-i 'Amire'de cümle muvacehesinde vezn olundukda sîm-i mahlûtu doksan yedi bin dirhem ve sîm-i safisi yirmi dokuz bin beş dirhem gelüb ve sîm-i mahlûtun numûnesi 'ahz-ı çaşni tutturuldukda beher çekîde bir dirhem altı kırat altın zuhûr idüb ve ol-mikdâr zer ü sîm Darbhâne-i 'Amire'de ecnâs-ı nukûd kat'i olmak üzere ifrâzciyâna teslimolundığı ma'lûm-ı devletleri buyruldukda fiyat-ı sâbıkları mücebince baş muhasebeden hesâb olunub iktizâ iden suretleri i'ta buyrulmak bâbında emr-i fermân devletlü 'inayetlü sultanım hazretleinindir.

Bende-i Mehmed Mir nâzır-ı Darbhâne-i 'Amire Hala

Belge-3 BOA., Cevdet Darbhane, 11/543, 13 Cemâziye'l-evvel 1217 (11 Eylül 1802).

Ma'rûz-ı Bendeleridir ki.

Fi: 13 Cemâziye'l-evvel 1217/11 Eylül 1802

İşbu bin iki yüz on yedi senesi mâh-ı Cemâziye'l-evvel'inde Ma'adin-i hümâyûndan Gümüştane ve tevâbi' ma'denleri hâsîlatından hala ma'den-i mezbûr emini dergâh-ı 'ali kapıcıbaşlarından Hüseyin Beğ tarafından iki yüz on altı senesine mahsûben virûd iden zer ü sîm Darbhane-i Amirede cümle muvacehesinde vezn olundukda sîm-i mahlût bin dokuz yüz elli beş dirhem ve sîm-i safîsi elli dört bin dokuz yüz yetmiş beş dirhem gelüb sîm-i mahlûtun numunesi ahz-ı çaşni tutuldukda beher çekide iki dirhem iki kırat bir buğday altın zuhur idüb mezbûr sîm-i mahlût ve safîsi beher çekisinde beş dirhem kesir ayarı fûru-nihâde olmak üzere ol-mikdâr zer ü sîm

Darbhane-i Amire de ecnâs-ı nukud kat'ı olunmağa için ifrâzciyâna teslim olunmağa fi'yât-ı sâbıkası mucibince baş muhasebede hesâb olunub iktizâ iden sureti i'ta buyrulmak babında emr-i fermân devletlü 'inayetlü sultanım hazretlerindedir.

Kaymakam Paşa canibine Allah berakat vere

Şevketlü kerametlü mehametlü kudretlü veliniğmetim Efendim Padişahım

Bu def'a Keban ve Ergani ma'denlerinin iki yüz üç senesi hâsılatından olmak üzere ma'den-i mezkûr emini kulları tarafından varîd olub Darbhâne-i 'amireye teslîm olunan zer û sîm çasnî ittirildikde Ergani maîdeninden vürûd iden doksan bir külçe mahlût-ı sîm ma'a hurda on altı bin yedi yüz yirmi dirhem ve müfrez altını dahî otuz sekiz buçuk dirheme baliğ keban ma'deninden vürûd iden yüz elli üç kıt'a-i sîm-i saf üç yük yirmi beş bin dokuz yüz altı dirheme resîde ve mahlût olan sîm-i mezkûzun be her çekîsinde sekiz dirhem dört kır'at yarım buğday altın zûhur itmekle iş bu zer û sîm ecnâs-ı nukûd kat'i için ifrâzciyana teslîm olduğım defterdâr efendi kulları bir kıt'a takrîriyle ifade ve Darbhâne nazırı ağa kullarının takrîrini dâhi takdîm itmekle ikiside ma'rûz-ı atabe-i 'alileri kılındığı muhât-ı ilm-i ali buyruldukda emr u fermân şevketlü kerametlü mehametlü kudretlü veliniğmetim Efendim Padişahım hazretlerininindir.

Belge-5 BOA., Hatt-ı Hümayûn, 905/39713-G, 6 Eylül 1823 (29 Zi'l-hicce 12389.

معروض بنده لریورک
 بوزا و چه چا غنده معاددهما بوند خا سنک نفلد مرتب و مقضی هوه رماده سندیه دویلی مادی عایدینیه واردا اولوب قهرانک طرف چاکازیم حواله سورولوب خولسته
 ایگون اولوناق نسته محویا ایشی معوددهما بونزه موجود اولوبه خا چاکامک دباریکر و توقار قاقاز اینیه نعلیحویه مقضی اولوبه شترانزه حاله قیصریه و بوزا و چه چا غندی
 نصیره وزیر مکرم عتیقانو عزالدیبه باشا حضرتی بهوانو عشرتوزمه ایکیک موار شترانه تزارک و سبال ایتمشا اولوب ایکی مواردی کونورلک مکملدیه ده عشرتوزمه
 کی اولوبه مقضی بلک استانه عادتیه اولوجسیبه میرمرقوم استانه ده طرف اولوناق قیصری کور بدمه چکی مشالیه حضرتی بشیر و معدن هما بوند هوز بربوزمه
 هوه واصل اولوب قصوری کلکی و خانده هده معوددهما بونزه ای سنه لک غاس بیتمه اولغله نقلی سکر اولوبه بلک موار شترانه خراج اولدیغینه بنا قیشی با صحرایه
 کلینو دوه خراج و ارسال چاره سنک استیضالی خصوصیهما معاددهما بوند ایمنی و شرفه جایی عرسکی صدر سیه و وینا و روف باشا حضرتی بشیر و معدن هما بوند
 و اشعرا ایرار بوزا و چه چا غنده کانه بهوانو عشرتوزمه سابه بیشری متوفی محمود بیگ ایشی بیدار عه کدو حالده اولدیغنده یجا بعد سور شترانه و فقرایه
 قارشیمه اوزره با اعلا منع و تنبیه ایشیکیمه عونه سندیه مضبوط ارسای چند نفر کساده به باله نفاذ کرد طایفه کی تسلیم و ساز کوز خرابک ایدر عشرتوزمه
 نقلی و بریشانه ایچکه باعث اولدیبر مرقوبونه ناریب اولوناق عشرتوزمه منکوره اختلا لوله خالی اولدیجی و زکرافانه بهوانو عشرتوزمه مشالیه عزالدیبه باشا حضرتی
 خدیف معناد بوزا غلی و جیبک بو قدر عروش طلب و با جورلی نصیبه نکلده اولدیغنده سیلغ مزبوران قیصری لوزم کوز ایدر عشرتوزمه مرقومه کین بریشانه اولدیجی
 عشرتوزمه منکوره طرفینه انبا و اخبار ایشی اولغله بوسورنره اولوناق سنه کی خا می معوددهما بونزه عیاله قالیوب اولوناق بری سنه کی خا می و زرنه ضمیمه ایمن کوز
 ایکی سنه لک غاس بیتمه ایچکوم بارهه قاقاز نزه نقلی بیکینو تصفیه بندر بریزه جیب هما بوند شاهانه مرتب کلینو غاس بلسنه و طویجانده نکلره و ترسانه
 معوره رکبه چک غاسک و رودینه ختل و سکنه و بره چیک و بونک ایکیسی دخی مرعظم ابروی خا هر و بارهه معوددهما بوند مقضی اولوبه ده لک و قشیه ورود
 و و صولدی اسبانک استیضالی هم و ازیم اولدیغی سلمه و باهر اولغله اکاکوره چاره کی کوشی نزد اولونزه نوجیهه مطالعه بوردیلور و کوز زای و زاده سیزلی
 متعلق اولور ایسه منوط زای رزیمه سامیدی ابروی معارم و و لندی بوردلوقره اولابره امر و فرمانده حضرتیه مملکته لوزم

HAT 905/39713-G

HAT. 0905

Ma'rûz-ı Bendeleridir ki.

Bozok Sancağında Ma'adîn-i hümâyûn nuhâsının nakline müretteb ve müktezî develer maddesinden dolayı Bâb-ı 11 lilerine vârid olan tahrîratın taraf-ı çakirânem havâle buyrulan hülâsasında iki yüz otuz altı senesine mahsûben Ergani ma'deni hümâyûnda mevcûd olan nuhâs-ı hamlın Diyarbakır ve Tokat kalhânelerine naklîçün müktezî olan şütüranın hâla kayseri ve Bozok Sancakları mutasarrıfı vezir-i mükerrerem atafetlü Alaaddin Paşa hazretleri Pehlivanlu aşiretinden iki bin mehâr şütüran tedarik ve isbâletmiş olub iki bin mehâr dahî gönderilmek mümkün ise de aşiret-i mezkûre beyi olan Mustafa bey 'Asitane-i Sa'adette olmak hasabîyle mir-i merkûm 'Asitaneden tard olunmadıkça maslâhat görülmeyeceğini müşârûn -ileyh hazretleri başka ve ma'den-i hümâyûna henüz yedi yüz mehâr deve vâsıl olub kusuru gelmediği el-hâletü-hâzihî ma'den-i hümâyûnda iki senelik nuhâs müctemi'olmağla naklî sekiz on bin mehâr şütürana muhtâc olduğına binâen kış masmaksızın külliyyetlü deve ihrâc ve irsâli çaresinin istihsâli hususuna hâla ma'den-i hümâyûn emini ve şark canîbi ser-askeri sadr-ı esbâk devletlü Rauf Paşa hazretleri başka mahsûben tahrîr ve iş'âr iderler Bozok Sancağında kâin Pehlivanlu aşiretinin sabık-ı mir-i aşireti müteveffâ Mahmud Beğın oğlu Abdurrahman kendu halinde olmadığından fî-mâba'd umur-ı aşireti ve fukaraya karışmamak üzere ba-emr u 'ali men'i ve tenbîh olunmuşken avanesinden mazbutu'l-esâmi cend nefer kesân ile bi'ittifâk ekrâd taifesinin taslît vesâir güne tahrîh ile aşireti mezkûreyi mühtel ve perişân itmeğe ba'is olmalarıyla merkûman te'dîb olunmadıkça aşireti mezkûre ihtilâlden halî olmayacağı zikr olunan Pehlivanlu aşiretinden müşârûn-ileyh 'Alaaddin Paşa hazretleri hilâf-ı mu'tadd yüz elli üç bin bu kadar kuruş taleb ve ba-buyruldu tazyîk itmedikdde olduğundan meblâğ-ı mezkûzın tesyîli lazım gelür ise aşireti merkûme külliyyen perişan olacağı aşireti mezkûre tarafında inhâ ve ihbâr olunmuş olmağla bu suratde otuz altı senesi nuhâs ma'den-i hümâyûnda 'ala-hâla kalub otuz yedi senesi nuhâs dâhi üzerine zâm ile müterâkim olan iki senelik nuhâs bi-men'i teala gelecek mevsim baharda kalhânelere nakl ile tekmlen tasfîye ittirelemez ise Ceyb-i hümâyûn-ı şahaneye müretteb külliyyetlü nuhâs bahâsına ve Tophâne-i 'Amire ve Tersâne-i ma'mûreye gelecek nuhâsın vürûduna hâlel ve sekte vereceği ve bunun ikisinin dâhi emr u 'azîm idiği zâhir ve baharda ma'den-i hümâyûna müktezî olan develerin vaktiyle vürûd ve vusulleri esbâbının istihsâli ehem ve elzem olduğu

müsellem ve bâhir olmağla ana göre çaresi görülmesi nezdî valalarında ne vecihle mutala'a buyrulur ve ne güne re'y-i ve irade-i seniyyeleri müteallik olur ise menût re'yi rezîn sâmeleri idüğü ma'lûm-ı devletleri buyruldukda ol-bâbda emr u fermân hazret-i menlehûl emrindir.

Belge-6 BOA., İrade-i Meclis-i Vala, 291 / 11667, 1 Aralık 1853. (29 Safer 1270)

OSMANLI ARŞIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (C)

مردم و حاکم کیدریرکه
 امداد حصه در مدله دی خط عرقیه تواجد کینزاکه ایسه اطمینان می ایچ قیه قدر قوشونک کیه معینه جیلانته قیلمو دیا بکره و اوزرین
 شط ایچ نعل بغداد ایلا خصصی حجاز و عتاده اوقی هیولنه شیک اضمحیل بغداد ایلی و ایسی دوللو با شافقه باری لفظیه باقریه انجاریونک
 و مذکور قوشونیه نیز الیه یزید ایچ قیه قدر ایلی اوضع اوزره و حال اهله اقصانه مبشره اولس ایله شمه قدر قوشونیه بغداد قوشونیه
 ایسلا مسوده اولمجه مومانیه لیدی الحساب بر قیه قوشونیه بغداد قدر اوه عوشنه زیاده هر مضمونک بوجک نعیه ایسه و نکدر ایله قیه قوشونیه
 اولوب کایمدر ایلی اطمینان اولر جنب فتنه جمیده ضیاء تکلف و مضارر موجب اطمینان و کار و هونه ایله احتیاطی اول بول بر مقده
 قوشونک بغداد ایلا ندر حال و صحتنه اولدنی ایله بولنده اولمخنده بشیک قیه قوشونیه بکوندر بغداد اولوشیرلر اوزر لکو
 دیا بکره ایلی و تیا و قصه نیک ایله و عدم ایلا خصصه نیک استیاده ایلا اولسه ایسید بوبک نوبه ایله عجله متعاقب و شرفیه
 بر بوجو ایله اقصانک اراد و اشعار ایروای جین ماریس مغزانه لینه توقف و منط مواد بولنده ایله ایچ و ده لک اوزر قیه نیک اوزر

ایچ قیه قدر
 ایچ قیه قدر
 ایچ قیه قدر

İ. MVL 291/11667

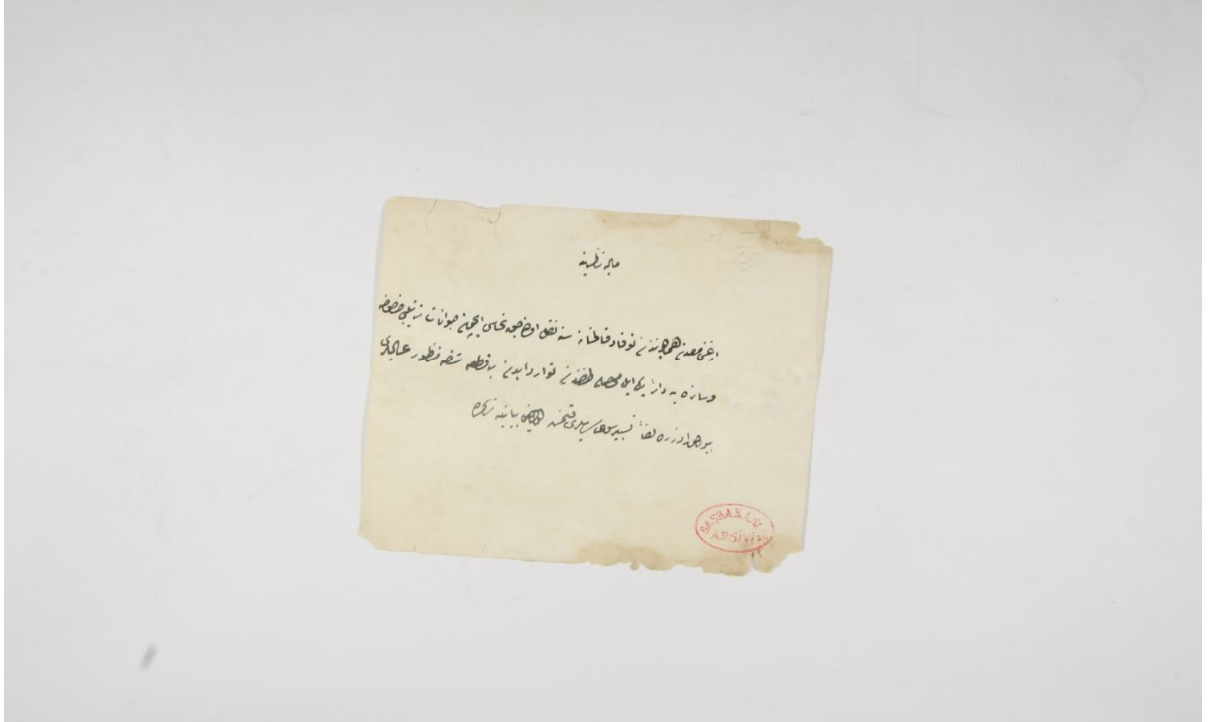
Ma'rûzü'l çakîr-i kemireleridir ki

Ahvâl-i hadareden dolayı Hattı Irakiye şuvârlık kesb-i nezâkete eylemiş olmasından nâşi elli bin kıyye kadar kurşun Keban Ma'deninden hayvanat-ı tahmîle Diyerbekir'e ve oradan dâhi şart ile nehren Bağdat'a irsâli hus3su Hicaz ve Irak Orduyu hümâyûnu müşirliği inzimâmıyla Bağdat eyaleti valisi devletlü Paşa hazretleri bendeleri tarafından ba-tahrirat iş'âr buyrulmuş ve mezkûr kurşundan tez elden yirmi bin kıyye kadar irsâl olunmak üzere derhâl icrâ-i iktiâsım mübaşeret olunmuş ise de şimdiye kadar Harput'tan Bağdat'a kurşun irsâli mesbûk olmayub mâ-mâfi lede-l-hisâb bin kıyye kurşun Bağdat'a kadar on kuruştan ziyadece masrâfla gidebileceği ta'yîn etmiş ve mezkûr elli bin kıyye kuruş ol-vecihle kamîlen irsûl olunacak olsa Canîb-i hazine-i Celîleye haylice tekellûf ve masarîfî mûcîb olacağı der-kâr ve her ne ise ihtiyaten evvel bi-evvel bir mikdâr kurşunun Bağdat'a irsâli lazıme-i hâl ve maslahâtтан olduğu aşikâr bulunmuş olduğundan beş bin vukiyye kurşun bu günlerde Bağdat'a ulaştırılmak üzere de Diyerbekir'e irsal ve tisyâr ve kuruşunun irsâl ve adem-i irâali husûsunun iktizânına ibtidâr olunmuş olmasıyla bu bâbda ne vecihle irade-i 'aliyyelerin müteâllik ve şeref sudûr buyrulur ise iktizâsının irade ve iş'ârı emr-i rey'i celil-i mekari medlil münimarelerine mütevakkıf ve menüfü'l mevâdden bulunmuş olmağın ol-bâbda ve her halde emr-u fermân hazreti Harput Valisi devletlü paşa hazretlerinin meclis-i valaya i'fâ buyrulan tahrirât meâlinden müstebân olduğu üzere ahvâl-ı haliye cihetiyle Bağdat'a elli bin vukiyye kurşunun lüzûmu olup bunun Keban ma'deninden Bağdat'a irsâli Irak Orduyu hümâyûn-ı müşiri ve Bağdat Valisi devletlü paşa hazretleri tarafından iş'âr bulunmuş ise de kurşunun be-her kıyyesi on kuruştan ziyadece masrâfları nakil olunabileceğinden ve şimdilik Diyarbekir tarikiyle beş bin vukiyye gönderildiğinden bu hale nazaran kusurunun dahi irsâl ve adem-i irsâlında irade-i seniyyeleri istizân olunub ol-bâbda Tophane-i 'amire müşiri devletlü paşa hazretleriyle bil-muhabere gelen cevab-ı halete nazaran oraya yakın olan kıla-ı şahanede öyle küllüyetlü kurşun bulunabilmesi me'mûl olmadığına ve maslâhata der-kâr olan ehemmiyete binâen daha yakın mahallelerden kurşun bulunabilir ise onlardan olmadığı suretde ma'den-i mezbûrdar tertîb ve irsâliyle gerek şimdiye kadar gönderilen ve gerek bundan sonra ber-minvâl-i muharrer irsâli mukarrîr olan kurşunun ma-masarîf-i nakliye esmâni ne mikdâra balîğ olur ise çünkü hazine-i celileden ifade olunduğuna göre Bağdat Eyaleti masarîfî için verilen mebâliği eyaleti

merkûme varidâtında istihsâl olunmak üzere ber-vecîi tefvîz verilmekde olmasıyla mezkûr kurşun esmânıyla masraf-ı nakliyesinin dâhi Bağdat envâlinden bi'l-ifrâz hazine-i celileye tisyâri lazım geleceğinden ol-vecihle icrâ-i müktezâsının vali-i müşârûn-ileyh hazretlerin evâmir ve iş'ârıyla suret-i hâlin müşir müşârûn-ileyh hazretlerine dahi bildirilmesi meclis-i valada tezekkûr kılınmış ise de ol-bâbda ne vecihle emir ve irâde-i seniyye-i vekâlet penâhileri müteallik buyrulur ise ona göre müktezâsı babında emr-i fermân hazreti memlehu emridir

20 Muharrem 1270

Belge- 7 BOA., Sadaret Mektubi Kalemî, 4/20, Eylül 1842 (Receb.1258).

Fi.27.Receb.1258/3 Eylül 1842

Maliye Nezaretine

Ergani Ma'den-i Hümayûnundan Tokat kalhanesine nakl olunacak nuhâs için hayvânât tertîbi husûsuna ve sâireye dâir Yeniil muhassılı tarafından tevarûd iden bir kıt'a şukka manzûr-ı 'alileri buyrulmak üzere leffen tesyîri savb-ı samîleri kılınmış olduğu beyânıyla tezkire.

Fi 15 Şevvâl 1278/ 15 Nisan 1862

Ergani ma'den-i Hümâyûndan çıkarılan bakır ol-havâlinin eski hâl-i iktizâsınca eşkıya-ı ekrâd taraflarından tasallut vuku'î mülâhazasıyla şöylece bir kal' ile nısf-ı bakır ve nısf-ı cürûf olarak kiracı hayvanlarına tahmilen yüz saatten ziyâde mesafesi olan Tokat'a nakl ve oradan müceddeden arabalarla Samsun üzerinden Der-sa'adete isâl olunmak adet edilmiş ise de ücret-i nakliye ve Tokat'a bir takım kalhane tekellûf ve masarısından dolayı hasâret-i kesire vuku' bulunmaktadı. Hamden sümme hamden sâye-i saltanat-ı seniyyede havâlî-i merkûmenin husûla gelen asayiş ve emniyeti cihetle bu tekellûfâta hâcet kalmayub ma'den-i mezkûrun Diyarbakır cânibinde vaki' Karacadağ pişe-gâhında bir kalhane inşası ile vücuda gelen nuhâs oraya nakl ve kal' olduğu halde hâsıl olan bakır sekiz dokuz saat mesafesi olan Diyarbakır'a indirilerek Diyarbakır'dan câri nehr-i Dicle'den keleklerle tahmilen Bağdat ve Basra'ya ve beri taraftan dahi ma'den-i mezkûre sekiz saatlik mesafede vaki' Harput ovasından cereyan iden nehr-i Murat kenarında bir kalhane yapılmadığı sûtredde iktizâ iden hatap ve kömürü Pah(?) ve Mazgirt taraflarından nehren sühûlet ve ehveniyetle celb olunacağından nuhâs-ı mezkûr oraya nakl ve izâbe ile nehren Bilecik'e indirülüb Bileciki'den beş günde İskenderun ve oradan bahren Der-Sa'adete nakl olunur ve Tokat yolunda vuku' bulan ücret-i nakliye ve masarîf-i zâideden külliyyetlü menfa'at husûla gelir.

Ma'den-i mezkûr gayet zengin bir ma'den ise de sermaye-i mevcûdesi olmayarak iktizâ iden masârîf-ı maliyesi mahallâ varidâtında havâle olunub bu dahi vaktiyle tahsîl olunamadığından başka asıl hatab nakline lâzım olan yolun uygunsuzluğu ve yol üstünde bulunan köprünün beş altı seneden berû münhezîm olmuş olması münâsebetiyle suların tekessürü esnâ'(sın)da çok vakitler mu'attal eğer yollar meh-mâ-emkân olursa tesfiye ve zikr olunan köprü ta'mîr olursa ve ma'den ilmîne vâkıf bir zâtın ta'yini ile biraz sermaye dahi verilse şimdiki çıkarılan bakırdan dört beş kat ziyâde bakır husûla geleceğinden iştibâh yoktur.

Dersim dağında dahi etrâfi cesim ormanlu altın ve gümüş ve bakır ve kurşun ma'denleri olub evâilde nümûnesi tutturularak tecrübe kılınmış olduğu misüllü beyaz altın ma'deni olduğu dahi rivâyet olunmaktadır ve bu ma'denler cebelî mezkûrun Harput'a on iki saatlik Dersim kaymakamlarına mukarr ittihâz olunan Kozan

karyesine dört beş saatlik mesâfede olduğundan Anadolu Ordû-yi hümâyûn'un ednâ-i himmetiyle i'mâl olunur şeylerdir.

Hakkâri sancâğında vaki' zirnîh ma'deninden 'ala ve evsât ve ednâ olarak üç nev' zirnîh çıkar buraların fi'l-'asıl ümerâ-yı ekrâd ellerinde kalmış olduğundan zikr olunan zernih 'alası sekiz yüz nihâyet bin kuruşa ve evsâtı beş altı yüz ve ednâsı ikişer üçer yüz kuruşa Acem tüccarları iştirâkıyla ma'den beş altı konak mesafesi olan Tebriz'e nakl ider ve orada iki üç kat bahâsına fûrûht eylerler ve oradan dahi Şiraz'a nakl ve oradan daha kal' bahâ ile satılıb bahren Avrupa ve Hint taraflarına nakl olunur ve mezkûr-ı zernih Bohton tarikiyle Cizre'ye veyahut Hornoş yoluyla Zaho'ya nakl ile oradan nehren Basra'ya nakl ve fûrûhatı mümkün olur ise de buna lâyıkiyla dikkat ve temiz zernih ihrâcıyla biraz isti'na ile mahallinde satılsa yine külli menfa'at husûla gelir.

Zikr olunan Hakkâri sancâğında cesim bir kükürt ma'deni dahi olmakla bu ma'den de fabrika inşasıyla hulûsa ittürülse ve suyu çıkarılarak sonra işlenen mahale nakl olursa pek çok fâide hâsıl olacağı oraya gelüb gören Avrupa seyyâhları rivâyet iderler idi livâ-i mezkûrda Baytüşşebab ve Dize taraflarından kurşun ma'deni olub bu ma'denden gümüş dahi çıktığı kuyumcular taraflarından rivâyet olunarak ol-havâlîde bulunduğu esnâda cevheri celb ve kurşun i'mâl olunmuş ise de keyfiyetin lâyıkiyla anlaşılması bir ma'denci ustasının celbine muhtâc olduğunda Gümüşhane-i Hümâyûn'dan usta istenilmiş ve o aralık infisâl-i çakeri vuku'-ı münâsebetiyle eğer ki halef-i çakeriye beyân-ı hâl olunmuş ise de âlâ-hâlihi kalmış idi.

Erzurum ile Bayburt meyânında kâin Helvâ (?) ma'den dahi nemâlû ve gayet halis nuhâslı bir ma'den olub şimdilere kadar mültezim ve ma'denciler ma'rifetiyle idare olunmakta olduğundan bunun dahî i'mâline etrafıyla himmet olunursa menâf-i kesire vücûda gelir.

EK-2 Sivas ve Tokat Şer'iyeye Sicilleri

Belge-1 Sivas Şer'iyeye Sicilleri, 9 Nolu Defter, 5 Eylül 1810 (5 Şa'bân 1225).

Belge-2 Tokat Şer'iyeye Sicilleri, 1 Nolu Defter, 26 Nisan 1772 (23 Muharrem 1186), 4 Ağustos 1772 (5 Cemâziye'l-evvel 1186), 10 Kasım 1772 (14. Şa'bân 1186), 17 Haziran 1772 (10 Rebi'ü'l-evvel 1186), 25 Mayıs 1773 (3 Rebi'ü'l-evvel 1187), 2 Haziran 1773 (11 Rebi'ü'l-evvel 1187), 18 Haziran 1773 (27 Rebi'ü'l-evvel 1187).

Düstûr-ı mekerrem, müşîr-ı müfahham, nizâmü'l- 'alem, müdebbir-i umuri'l-cumhûr, bi'l-fikri's-sakıb mütemmim-i mehâmi'l- enâm bi'r-reyi's- sâib mûmehhid-i bünyâni'd-devleti ve'l-ikbâl, müşeyyid-i erkâni's-sa'âdeti ve'l-iclâl, el-mahfûfu bisünûfi'l-avâtıfı'l-meliki'l-a'la Sivas valisi vezirim Paşa edâma'llahü te'âla iclelahû ve mefâhirü'l-kuzât ve'l-hükkâm ma'derü'l fezâil ve'l-ikelâm Sivas Sancağında vâki' kazaların kadıları ve nâibleri zîde fezâilehûm ve mefâhirü'l emâsil ve'l akrân Darbhâne-i 'amire tarafından mübâşir ta'yîn olunan Darbhâne-i 'amirem tarafından mübâşir ta'yin olunub ol-canibde olan Ahmed ve vücûh-ı ahâli ve iş erleri zîde kadruhûm tevki'-refi'-i hümâyûn vâsil olıcak ma'lûm ola ki devlet-i 'aliyye idü'l-devâmın her bar ve bâ-husus böyle hengâm-ı sefer-i hümâyûnum mehâmm lazimü'l ihtimâmdan olub kalâ-ı hakânem lazimesiçün Tophâne-i 'amirem kârhânesinde ve Hasköy tophânesinde aled-devâm isâgalarına ikdâm olunan ecnâs top ve ceybhâne-i ma'mûremden gelen yevm-i i'mâl-i lazimededen olan mühimmât-ı seferiye ve tersâne-yi 'amiremde sefin-i donanmâyı hümâyûnuma kaplanması müktezî olan elvâh-ı nuhâsiye vesâir edevât-ı harbiye lazimeleriçün Ma'adin-i hümâyûn-ı şahânemden Ergani ma'deni hasilâtından mihr-i sene Darbhâne-i 'amireme irsâl ve mu'tadd olan ma'lûm el-mikdâr nuhâs ifrâz ve Tokat'a nakl ve tesyîr ve Tokat kalhânesinde ba'det-tabh ve'l tasfiye Samsun iskelesine nakl ve tenzîl ve andan dersa'adetim sefayin ile bast ve tavsîl oluna gelmekden nâşi ber-minvâl-i muhârrer ma'den-i mezkûrun Darbhâne-i 'amirede olunması için senevî yirmi beş bin batman tahmîs maktû' nuhâs-ı ham mertebeden iki yüz yirmi iki ve yirmi üç ve yirmi dört seneleri hasilâlatından üç senelik terâkküm iden yetmiş beş bin batman nuhâs-ı hamın bundan akdem fermân-ı 'alışanımla Tokat'da mevcûd olan nuhâs-ı hamdan evvel be-evvel ifrâz ve Tokat kalhânesinde tabh ve tasfiye olunub ber vech-i tağrib sekiz bin sekiz yüz batman nuhâs-ı ham ihrâc olunduktan sonra bâki kalan atmış altı bin iki yüz batman nuhâs-ı matbûha hazır ve ihyâ olmağla nuhâs-ı mezkûrın Samsun iskelesine tenzîli için lazım gelen ücret-i nakliyeleri bade'l ve ber-mu'tadd Darbhâne-i 'amiremde eda olunmak üzere Tokat kalhânesinde nazır Ahmed zîde kadrûhu ve sarf ve tisyâr ma'rifetiyle te'diye olunarak Darbhâne-i 'amiremde ta'yin olunan mübâşir-i merkûm ma'rifetiyle sâbıkları misüllü Sivas ve Amasya ve Tokat ve Canik Sancaklarında vâki' kazalar ile Canik ve muzâfatı olan Kavak ve Ezine Pazarı vesâir olan mahallerinde ihrâcı lazım gelen araba ve mekkari ve şütüran ve

hayvanat-ı sâireye bir saat akdem kazaha-i mezkûreden ihrâc ve Tokat'a irsâl olunarak nuhâs-ı mezkûr tahmîl ve mübaşir-i merkûm ma'rifetiyle serian ve a'celeten Samsun iskelesine nakl ve tenzîl olunmak bâbında te'kid ve isti'cali hâvi müekked emr-i şer'ifim isdâr olunmasını acele-i ricâl-i devlet-i 'aliyyemden hâla Darbhâne-i 'amiremde nazır iftihârü'l-emâcid ve'l-ekârim Mustafa Raşid dâme mecdehû makhûr takrîriyle inhâ itmekle mucebince livâ-i mezkûr kazalarından mikdâr-ı kifaye mekarri ve şütüran ve hayvanat-ı sâire sâbıkı mucebince a'celeten ihrâc ve Tokat canibine tesyîr ve nuhâs-ı mezkûr tahmîl olunarak iskele-i mezkûreye nakl ve tenzîl vevkabzına me'mûre teslîm ettirilmek hususuna bi'l-ittifâk say' ve ikdâm müsaraat olunmak fermânım olmağın te'kid ve isti'caleten iş bu emr-i celilü'l kadrim isdâr ve mübaşir-i merkûm ile irsâl olunmuşdur imdi vusûlünde sen ki vezirim müşar ve kuzzât-ı mûmâ-ileyhim ve vücûh-ı ahali ve iş erlerisiz el-haletü-hazîhî der-'aliyyemde nuhâsın eş-şeddi lüzümü ve iktizâsı der-kâr olduğuna binâen mevsim ve derya-i güzaran itmeksizün bu günlerde nakl ve tenzîl ve der-'aliyyeme tevessük umur-ı vecibeden idüğü aşikâr olmağla fermân olduğu üzere iktizâ iden ücret-i mu'taddeleri nuhâs nazırını mûmâ-ileyh tarafından an-nakd eshâbına virilerek livâ-i mezbûr kazalarından ihrâc olunacak mekkari ve şütüran ve hayvanat-ı sâire sâbıkı mucebince seriân ve a'celeten Tokat canibine irsâl ve mevcûd olan nuhâs-ı mezkûr tahmîl birle Samsun iskelesine nakl ve tenzîl ve kabzına me'mur eda ve teslîm eylemeye müzeyyed say' ve ikdâm eyleyüb mugayir emr-i 'alışanım ednâ mertebe te'hîrine muceb olur hâla vuku'unda hazer ve mücanebet eyleyesin ve sen ki mübaşir-i merkûmsun sen dâhi müktezâ-i me'muriyetin üzere nuhâs-ı mezkûrun tahmîline müktezâ olan hayvanat-ı sabıkı üzere seriân mahallerinde ihrâc ve tahmîl ve iskele-i mezkûreye nakl ve tesyîr müzeyyed itina ve dikkat ve hilâf-ı me'muriyet ednâ derece kusur ve rehavetten ictinâd eylemek bâbında fermânı 'alışanım sâdir olmuşdur buyurdum ki hükmi şer'ifimle vardıkda bu bâbda vechi meşrûh üzere şeref-i yafte-i sudur olan iş bu emr-i şer'f-i celilü'l-şan ve vacibü'l-ittiba ve lazimü'l imtisâl eylemek mazmûn-ı münif-i üzere 'amel olub hilâfindan hazer ve mücanebet eyleyesiz şöyle bilesiz 'alamet-i şer'ife i'timad kılâsız tahrîren fi'l-yevmi'l hâmis 'aşer Şa'bân sene hâmse ve ısrîn ve mieteyn ve elf.

Gümüşhane ve Espiye ma'denlerinden Asitâne-i Sa'adete gidecek hazinesi emnen ve salimen Medine-i Tokat'a vusûl ve yanına müsellâh cebelüler ta'yîn ve savb me'mûresine 'azim ve râhî olduğu kayd şûd.

Fi 23.Muharrem 1186

Keban ve Ergani ma'denlerinden Asitane-i sa'adete gidecek doksan dokuz hıml zer û sîm hazinesi emnen ve salimen Medine-i Tokat'a vusûl ve yanına müsellâh ve yararar cebelüler ta'yîn ve savb me'mûresine azim ve râhî olduğu kayd şûd.

Fi 5 Cemâziye'l-evvel 1186

Keban ma'deninden Üsküdar'a ve gidecek seksen hıml sîm û zer hazinesi devletlü merhâmetlü Paşa hazretlerinin çukadâr emnen ve salimen Medine-i Tokat'a vusûl ve savb me'mûresine azim olduğu kayd-ı şûd.

Fi 14 Şa'bân 1186

Gümüşhane Espiye ma'denlerinden Asitane-i Sa'adete gidecek zer û sîm hazinesi emnen ve salimen Medine-i Tokat'a vusûl ve yanına müsellâh cebelüler ta'yîn ve savb me'mûresine azim ve râhî olduğu kayd-ı şûd.

Fi 10 Rebi'ü'l-evvel 1186

Üsküdar'dan Gümüşhane Espiye ma'denine gidecek hazine emnen ve salimen Medine-i Tokat'a vusûl ve yanına müsellâh cebelüler ta'yîn ve savb me'mûresine azim ve râhî olduğu kayd-ı şûd.

Fi 3 Rebi'ü'l-evvel 1187

Gümüşhane ve Espiye ma'denlerinden Asitane-i Sa'adete irsâl olunacak altı yük zer û sîm hazinesi Medine-i Tokat'a salimen ve emnen vusûl ve yanına müsellâh cebelüler ile hıml-ı me'mûresine irâal olduğu kayd-ı şûd.

Fi 11 Rebi'ü'l-evvel 1187

Keban ve Ergani ma'denlerinden Üsküdar'a gidecek zer û sîm hazinesi emnen ve salimen Tokat'a vusûl ve müsellâh cebelüler ile hıml-ı me'mûresine irsâl olduğu kaydı şûd.

Fi 27 Rebi'ü'l-evvel 1187

A

Abdalsuyu, 18
 Acem tüccarları, 19
 Ahmet Refik, 3, 4
 Ahsendere, 12
 Ahtaba, 16
 Akçadağ ,6, 39
 Akgiriş, 16
 Akkilise, 16
 Akköy Nahiyesi, 16
 Altındüzü, 9
 Amasya, 4, 51, 52, 56, 57, 58,
 59, 60, 62, 69
 Amerikan, 34
 Arapgir, 6, 8, 35, 39, 40, 42
 Arguvan, 6, 39, 43
 Arpa Meydanı, 9
 Ayvalıdere, 10
 Avrupa, 19
 Avusturya, 30

B

Bağdat, 29, 69
 Bağdat Yolu, 2, 3, 5, 25, 32, 70
 Bahriye, 16
 Bakır fırını, 7
 Balkaya Köyü, 8
 Basra, 19
 Bayburt, 18
 Bayramlı, 13
 Bazarsuyu, 13
 Bendehur, 18
 Bereketli, 2
 Besni ,6
 Bilecik, 2, 36, 69
 Bohtan, 19
 Bozok Sancağı, 3, 6, 35, 48, 66,
 67, 69
 Boztekke köyü, 17
 Burga, 11
 Bülbül Deresi, 16
 Büyüktepe, 17

C

Canik, 4, 51, 52, 56, 57, 58, 60,
 62, 69
 Cinderesi, 9
 Cizre, 19
 Cubaş, 11

Ç

Çağnas, 16
 Çakırlı, 17

DİZİN

Çambaşı yaylası, 16
 Çarsancak, 6, 8, 35, 39, 41, 42,
 42
 Çavuş, 16
 Çitli, 16
 Çüngüş, 2, 6, 42

D

Damalı, 16
 Darendeli İzzet Hasan Efendi, 4
 Derebaca, 8
 Divân-ı Hümâyûn, 4
 Divriği, 8, 42
 Divriği Sancağı, 42
 Diyarbakır, 2, 29, 35, 48, 49,
 68, 69
 Diyarbakır Kalhânesi, 32, 35,
 36
 Doğu Toroslar, 9

E

Eğîn, 6, 40, 45
 Elazığ, 9
 Elbistan madeni, 6, 12
 Emrik, 13
 Ergani, 2, 3, 4, 5, 23, 25, 29, 33,
 34, 40, 49, 50, 55, 56, 57, 64
 Ergani madeni, 8, 9
 Erzincan, 22, 35
 Erzurum, 6, 18
 Ezine Pazarı, 4, 51, 52, 57, 69

F

Fırat, 43
 Fırat Nehri, 6, 8, 45
 Folköy, 13

G

Gerger, 11
 Giresun, 13, 16, 38
 Gümüş fırını, 7
 Gümüşhacıköy, 2
 Gümüşhane, 3, 13, 14, 15, 22,
 25, 28, 36, 40, 55
 Gümüşhane ve Espiye, 25, 28
 Gümüşhane baltacıları, 14, 41
 Gümüşhane dağları, 13
 Gümüşhane kazası Uzundere
 köyü kalhânesi, 32, 37
 Gümüşhane madeni, 6

H

Hafik, 51, 64
 Hakkari Sancağı, 18
 Hapsemana, 16
 Harput, 2, 6, 36, 40, 42
 Hasan Çelebi, 6
 Hazine, 13
 Hazine-i Evrak, 4
 Hekimhan , 2
 Herdi aşireti, 42
 Hind, 19
 Hornoş, 19

İ

İbtahir, 42
 İskenderun, 36, 69
 İstanbul, 11, 22, 25, 33, 36, 52,
 55, 69, 70
 İstanbul Ticaret Odası, 17
 İznikmid, 9, 50, 55

K

Kâhta, 6, 11, 12
 Karabulduk, 17
 Karacadağ, 32, 36
 Karaçor, 8, 42
 Karahisar-ı Şarki, 16
 Karaman Kırığı, 18
 Kastamonu-Küre madeni, 1, 2,
 6, 22
 Kavak, 4, 6, 51, 52, 57, 60, 69
 Kayseri, 3, 6, 66
 Keban, 2, 3, 4, 5, 8, 10, 11, 14,
 25, 29, 34, 35, 36, 40, 41, 45,
 55
 Keban deresi, 8
 Keban, Kalhânesi, 32, 34, 35
 Kercaniş, 3, 6, 8, 22, 34, 42, 44,
 45, 46
 Kemah, 3, 6, 8, 22, 34, 44, 45,
 46
 Kığı, 2
 Kırkpavlı, 13
 Kirazdere, 16
 Kuruçay, 3, 6, 22, 44, 45, 46
 Kurt gölü, 16
 Küre bakır madeni, 2
 Küre-i Çorlu Kürtleri, 11
 Kürt eşkiyaları, 10

Kürtün, 13
 Kütahya, 2

L

Lice, 17, 37

M

Ma'âdin-i Hümâyûn, 4, 7, 8, 9,
 11, 12, 14, 41, 43, 45, 52, 66,
 67
 Ma'âdin-i Hümâyûn Emaneti,
 11, 12, 15, 66
 Ma'âdin-i Hümâyûn fırınları, 6
 Malatya, 2, 6, 12, 40
 Malatya Sancağı, 11
 Mazgirt, 35, 36, 41, 42, 69
 Mihrap Dağı, 9
 Murat nehri, 36
 Musakırık, 17

N

Niğde, 2
 Novaberde, 2

O

Ordu, 13, 16
 Ordu Mal Sandığı, 16
 Osmaniye, 17

P

Pah, 36, 69
 Palu, 3, 6, 8, 14, 41, 43
 Palu Sancağı, 41
 Pehlivanlı Aşireti, 3
 Perçikanlı aşireti, 42, 50, 67, 69
 Perşembe, 16
 Pertek, 35, 41, 45, 55
 Piraziz Nahiyesi, 18
 Purğsa, 12

R

Rakka, 6, 35
 Rudnik, 2
 Rumeli, 4

S

Sağırılı, 16
 Sağman, 35, 41, 42
 Samakov, 2
 Samsat, 6, 42
 Samsun, 3, 4, 19 , 36, 50, 52,
 55, 57, 60, 64, 66, 70

Saraycık, 17
 Satılmış, 13
 Serpincik, 51
 Sivas, 2, 3, 6, 10, 51, 52, 56,
 57, 59, 62

Ş

Şahvera, 16
 Şebinkarahisar sancağı, 37
 Şerfin Deresi, 12
 Şıhlar, 13
 Şiraz, 19
 Şiro, 11

T

Tarnevare, 16
 Tevfik madeni, 6, 11, 12, 20
 Tebriz, 19
 Tilka, 8
 Tirek, 8
 Tokat, 3, 6, 10, 13, 22, 35, 36,
 48, 49, 51, 52, 57, 58, 59, 60,
 62, 65, 66, 68, 69
 Tokat kalhânesi, 4, 10, 32, 33,
 34, 35, 48, 55, 60, 62, 64
 Tomarlu, 16
 Trabzon, 18

U

Uluçhan kazası, 10
 Ulukale, 6
 Uyum madeni, 6, 10, 11, 20

V

Valvay, 16
 Van, 18

Y

Yenil voyvodalığı, 61, 67
 Yeniköy, 16
 Yivdincik, 17
 Yusuf Ziya Paşa, 3, 4, 6, 12, 15,
 48

Z

Zeytindağ, 8
 Zeyve Perçikan Kürt eşkiyaları,
 35, 39, 43
 Zigana Dağları, 13
 Ziyânâme, 3, 4, 6

